

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ԽԵՄՉՅԱՆ ՄԱՐԻՆԵ ՀԱՅԿԻ

**ՆՎԻՐԱՏՈՒՆ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ
(ՏԻՊԱՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ)**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

**Ժ.01.05. «Բանահյուսություն» մասնագիտությամբ բանասիրական գիտությունների
թեկնածուի գիտական աստիճանի համար**

**Գիտական ղեկավար՝ ՍԱՐԳԻՍ ԲԱՐԴՈՒՂԻՄԵՆՍԻ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ**

Երևան 2018

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ. ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՆՊԱՍՏՈՂ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐ	15
1.1. Հայկական հեքիաթների նվիրատուների ու խորհրդատուների դասակարգումը.....	15
1.2. Մարդ և մարդակերպ նվիրատուներ և խորհրդատուներ	25
1.3. Կենդանի և թռչուն նվիրատուներ և խորհրդատուներ.....	62
1.4. Բնաշխարհը ներկայացնող օգնականներ	81
ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐ.....	87
2.1. Գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք	87
2.2. Հրաշագործ առարկաներ	91
ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ. ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԱՋՆԵՐՈՒՄ ..	100
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....	112
ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ	116
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ.....	117
ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԱՌԱՋԻՆ. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԻ ՏԻՊԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ.....	132
ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ	180
ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԵՐՐՈՐԴ. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ.....	190

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն աշխատանքի հիմքում ընկած է հեքիաթի սյուժեից բխող, գլխավոր հերոսի գործողություններին աջակցող և նպաստող նվիրատուների, խորհրդատուների, գերբնական հատկություններով օժտված կիսաառասպելական ուղեկիցների ու հրաշագործ առարկաների ուսումնասիրությունը՝ տիպահամեմատական քննությամբ:

Հեքիաթը մարդուն ուղեկցել է հնուց ի վեր. մարդու սոցիալական կարգավիճակը, երազանքները, բնության առեղծվածային երևույթները, կրոնաժիսական և առասպելաբանական պատկերացումներն իրենց բազմազան դրսևորումներն են գտել հրաշապատում, իրապատում և կենդանական հեքիաթներում, որոնք հյուսվելով, պատմվելով և փոխանցվելով սերնդից սերունդ, տարածաշրջանից տարածաշրջան՝ հասել են մեր օրերը և երբեք չեն կորցրել իրենց արդիականությունը:

Հեքիաթի հերոսն ունի գործողությունների որոշակի հաջորդականություն՝ կախված նրա առջև դրված խնդրի իրագործման բարդությունից¹: Հայկական հեքիաթը սովորաբար սկսվում է գործող անձանց թվարկումով, այնուհետև գլխավոր հերոսը տարբեր պատճառներով (հրաշագործ առարկա ձեռք բերելու նպատակով, հմայական արգելքը խախտելու պատճառով, անեծքի հետևանքով և այլն) հեռանում է տնից և տարբեր փորձություններ հաղթահարելով, հասնելով իր գերագույն նպատակին՝ վերադառնում: Առանց կողմնակի օգնության հերոսն ի զորու չէ միայնակ իրագործելու իր առջև դրված բազմաթիվ ու բազմաբնույթ փորձությունները:

Սույն աշխատանքի նպատակն է.

ա) քննել և ներկայացնել հեքիաթի հերոսի գործողություններին նպաստող և աջակցող նվիրատուների, խորհրդատուների, գերբնական հատկություններով օժտված օգնականների, հրաշագործ առարկաների ու կենդանիների (այսուհետև՝ հերոսի օգնականներ) ողջ համակարգը,

բ) բացահայտել դրանց առանձնահատկությունները և դերը հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում,

¹ **Пропи В.**, Морфология сказки, Издательство “Наука”, Москва, 1969, с. 29-60.

գ) դասակարգել հեքիաթի հերոսի օգնականներին ըստ գործառույթների և տեսակների,

դ) բացահայտել հեքիաթի հերոսի օգնականների ծիսակրոնական և առասպելաբանական ակունքները,

ե) ներկայացնել հեքիաթի հերոսի օգնականներին առնչվող մոտիվների զուգահեռները՝ ըստ հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման,

զ) քննությամբ վերհանել հեքիաթի հերոսի օգնականների քանակական պատկերը հայկական տպագիր հեքիաթներում, ինչպես նաև համակարգել հայ ժողովրդական հեքիաթներում նվիրատուների և խորհրդատուների գործառույթների ամբողջական նկարագիրը:

Հայ հեքիաթագիտությունն ընդգրկում է հեքիաթների գրառումը, հրատարակությունը և ուսումնասիրությունը, որոնք երբեք տարանջատված չեն եղել. գրառմանը զուգահեռ դրանք հրատարակվել և ուսումնասիրվել են: Հեքիաթների գրառումը մեզանում սկսվել է դեռևս 19-րդ դարի երկրորդ կեսից, որի հիմքը դրել է բանասեր, բանահավաք, ազգագրագետ Գարեգին Սրվանձտյանցը, ում գործունեությունն ազդակ է դարձել հայ ժողովրդական բանավոր ավանդության հետագա գրառման և պահպանման համար: Գ. Սրվանձտյանցն իր գրառած 35 հեքիաթները հրատարակել է «Մանանայ» (1876) և «Համով-հոտով» (1884) գրքերում: «Մանանայի» «Հայրենեաց վէպք և զրոյցք» բաժնի ներածական խոսքում նա ասում է. «Վէպն ու զրոյցը, որ ժողովրդեան բերնով «հէքեաթ» է, յօրինուած կը լինի բարոյական խրատու համար. և իբր դիւցազներգութիւն՝ քաջաց քաջութիւն հռչակելու կամ այլոց օրինակ տալու համար: Հէքեաթներու շարադրութեան մէջ միշտ կարգ մը կայ. ուղևորութիւն. հեռաւոր և անձանօթ աշխարհները. հրաշալի և ահռելի նկարագրութիւնք վայրաց և անձանց. դիպուածք. արկածք Յի նենգութենէ ընկերաց կամ եղբարաց, երբեմն ևս Յի ծնողաց»²: Այս խոսքերը վկայում են, որ Գ. Սրվանձտյանցը սկիզբ է դրել ոչ միայն հեքիաթների գրառմանն ու հրատարակությանը, այլև ուսումնասիրությանը: Ըստ արժանվույն պետք է գնահատել նրա և իր հաջորդների՝ Տիգրան Նավասարդյանի, Գևորգ Տեր-

² **Սրվանձտեանց Գ.**, Մանանայ, Կ. Պոլիս, 1876, էջ 149:

Աղեքսանդրյանցի, Գևորգ Շերենցի, Գրիգոր Խալաթյանցի (19-րդ դարավերջ)³ և Երվանդ Լալայանի, Ալեքսանդր Մխիթարյանցի, Սարգիս Հայկունու, Մարիետա Շահինյանի, Հակոբ Խաչատրյանցի (20-րդ դարասկիզբ)⁴ ներդրումը հեքիաթագիտության մեջ⁵: Մերօրյա հեքիաթ ուսումնասիրողներին համար նրանց գրառած և հրատարակած հեքիաթներն ունեն սկզբնաղբյուրային բացառիկ արժեք: Երվանդ Լալայանը 1910 թվականին սկսել է Արևմտյան Հայաստանում (Վանի, Տոսպի և Հայոց Ձորի գավառներ) բանահյուսական նյութեր գրառել, այնուհետև այդ գործը 1915 թ. սեպտեմբերին Հայոց ազգագրական ընկերության կազմակերպած արշավախմբի կողմից (ղեկավար՝ Ե. Լալայան, անդամներ՝ Ա. Բարսեղյան, Ե. Պեղազյան, Ս. Շալջյան, Ս. Կուժիկյան, Ն. Մարտիրոսյան) գրեթե երկու տարի Արևելյան Հայաստանի և Կովկասի գյուղերում ու քաղաքներում արևմտահայ փախստականներից շարունակել է գրառել նրանց բնօրրանի (Վասպուրական, Էրզրում, Բասեն, Մուշ, Բիթլիս, Ալաշկերտ և այլն) նյութերը: Գրառված հեքիաթների մի մասը հետագայում տպագրվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» մատենաշարի հատորներում, իսկ մյուս մասը բանագետ-բանահավաքներ Արամ Ղանալանյանի, Վարդ Բդոյանի, Գեղամ Թարվերդյանի, Սարգիս Հարությունյանի, Արազ Կարապետյանի, Ալվարդ Ղազիյանի,

³ **Սրուանձտեանց Գ.**, Մանանայ, Կ. Պոլիս, 1876: Նույնի՝ Համով-հոտով, Կ. Պոլիս, 1884: **Նախարդեանց Տ.**, ՀԺՀ, գիրք I, Վաղարշապատ, Գեորգ IV կաթողիկոսի տպարան, 1882: ՀԺՀ, գիրք II, Երևան, Է. Տեր-Գրիգորեանցի տպարան, 1882: ՀԺՀ, գիրք III, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1884, գիրք IV, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1888: ՀԺՀ, գիրք V, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1890: ՀԺՀ, գիրք VI, Մ. Ռօտինեանցի տպարան, 1890: ՀԺՀ, գիրք VII, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1891: ՀԺՀ, գիրք VIII, , Թիֆլիս, Մ. Վարդանյանի տպարան, 1894: ՀԺՀ, գիրք IX, Թիֆլիս, Կ. Մարտիրոսեանցի տպարան, 1902: ՀԺՀ, գիրք X, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1903: **Տեր-Աղեքսանդրեանց Գ.**, Թիֆլիսեցոց մտաւոր կեանքը, Մասն Ա, Թիֆլիս, հայոց հրատարակչական ընկերութիւն, 1885: **Շերենց Գ.**, Վանայ սագ, Հաւաքածոյք Վասպուրականի ժողովրդական երգերի, հէքեաթների, առածների և հանելուկների: Առաջին մաս (Տեղական բարբառով), Թիֆլիս, Կ. Մարտիրոսեանցի տպարան, 1885, Նույնը, Երկրորդ մաս, 1889: **Халатянц Г.**, Общий очерк армянских сказокъ, Москва, 1885:

⁴ **Լալայեան Ե.**, Մարգարիտներ հայ բանահիւսութեան, Գիրք Ա, Բ, Գ, Թիֆլիս-Վաղարշապատ, Ս. Էջմիածնի տպարան, 1914-15, **Մխիթարեանց Աղ.**, Հէքիաթներ.- ԷԱԺ, հ. Ա, Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց հրատ., 1901: **Հայկունի Ս.**, ժողովրդական վէպ և հէքիաթ.- ԷԱԺ, հ. Բ, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց հրատ., 1901: Նույնի՝ ժողովրդական հէքիաթ.- ԷԱԺ, հ. Դ, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց հրատ., 1902: Армянские сказки, Перевод и примечания Я. Хачатрянца, Введение М. Шагинян, Москва-Ленинград, Изд-во “Academia”, 1930 Армянские сказки, Перевод и примечания Я. Хачатрянца, Введение М. Шагинян, Москва-Ленинград, Изд-во “Academia”, 1933.

⁵ Հարկ է նշել Առաքել, Ալեքսանդր և Գրիգոր Բահաթրյան եղբայրների ավանդի մասին հեքիաթի գրառման գործում: 1860 թվականին նրանք հեքիաթներ են գրի առել Շուշիից և շրջակա գյուղերից, որոնց մի մասը հրատարակվել է Տիգրան Նավասարդյանի «Հայ ժողովրդական հեքիաթների» VIII, IX և X գրքերում:

Վերժինե Սվազյանի, Միքայել Առաքելյանի, Արուսյակ Սահակյանի, Սվետլանա Վարդանյանի, Ռոզա Գրիգորյանի, Էսթեր Խենյանի, Ռաիսա Խաչատրյանի, Թամար Գևորգյանի, Թամար Հայրապետյանի և այլոց կողմից գրառած ու չիրատարակված հեքիաթների հետ պահվում են ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվի ֆոնդերում⁶: 20-րդ դարի 50-ական թվականներին բանահյուսական արխիվը համալրվում է նվիրյալ սիրող բանահավաքներ Սարգիս Իսրայելյանի, Անուշավան Գևորգյանի, Հրաչ Մկրտչյանի, Եղիշե Խաչատրյանի, Մուշեղ Հակոբյանի, Ալեքսանդր Դարբինյանի, Ավետիս Բարսեղյանի և այլոց հավաքածուներով: Հեքիաթների հրատարակությունը մեծ թափ է ստացել 20-րդ դարի երկրորդ կեսից և շարունակվում է առ այսօր: Արդեն հրատարակվել է «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» ակադեմիական մատենաշարի 18 հատոր⁷: Քիչ չեն նաև «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» մատենաշարով⁸ և

⁶ ՀԱԻԲԱ FAI:-FAVII (Երվանդ Լալայանի ֆոնդ): FEI:, FEII: (Էսթեր Խենյանի ֆոնդ): FFI:-FFXIII: (խառը ֆոնդ): FG: (Ռոզա Գրիգորյանի ֆոնդ): FRI: (Ռաիսա Խաչատրյանի ֆոնդ): FS: (Վերժինե Սվազյանի ֆոնդ):

⁷ ՀԺՀ հ. I, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959: ՀԺՀ հ. II, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959: ՀԺՀ հ. III, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1962: ՀԺՀ հ. IV, Ծիրակ. Բասեն, Ջավախք, կազմող՝ **Մկրտչյան Մ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1963: ՀԺՀ հ. V, Արցախ, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա. և Գրիգորյան (Սպանդարյան) Մ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966: ՀԺՀ հ. VI, Արցախ-Ուտիք, Գանձակ-Տավուշ, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա. և Սվազյան Վ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1973: ՀԺՀ հ. VII, Արցախ-Սյունիք, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա. և Առաքելյան Մ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979: ՀԺՀ հ. VIII, Գուգարք, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա. և Գրիգորյան Ռ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1977: ՀԺՀ հ. IX, Ալաշկերտ, Մանազկերտ, Բաղեշ, Կազմող՝ **Մկրտչյան Մ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968: ՀԺՀ հ. X, Տուրուբերան (Մուշ-Բուկանըխ), կազմող՝ **Տարոնցի Ս.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967: ՀԺՀ հ. XI, Տուրուբերան. Հարք, Կազմող **Մկրտչյան Մ.**, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1980: ՀԺՀ հ. XII, Տուրուբերան (Մուշ), կազմող՝ **Սվազյան Վ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984: ՀԺՀ հ. XIII, Տուրուբերան (Մուշ-Տարոն), կազմող՝ **Ղազիյան Ա.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985: ՀԺՀ հ. XIV, Վան-Վասպուրական, կազմող՝ **Ղազիյան Ա.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 1999: ՀԺՀ հ. XV, Վան-Վասպուրական, կազմող՝ **Սվազյան Վ.**, Երևան, «Ամրոց» հրատ., 1998: ՀԺՀ հ. XVI, Վասպուրական, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա. և Ղազիյան Ա.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009: ՀԺՀ հ. XVII, Մոկս, կազմող՝ **Հայրապետյան Թ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2012: ՀԺՀ հ. XVIII, Պարսկահայք, կազմող **Գևորգյան Թ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016:

⁸ ՀԱԲ, հ. 3, Հարք, կազմող՝ **Մովսիսյան Ս. (Բենյան)**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972: ՀԱԲ, հ.8, Արճակ, կազմող՝ **Ավագյան Ս.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1978: ՀԱԲ, հ. 10, Ղզլար, կազմող՝ **Գևորգյան Գ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980: ՀԱԲ, հ. 11, Նոր Բայազետ, կազմող՝ **Միքայելյան Գ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980: ՀԱԲ, հ. 14, Գեղարքունիք, կազմող՝ **Գրիգորյան Ռ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983: ՀԱԲ, հ. 15, Արցախ, կազմող՝ **Ղազիյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983: ՀԱԲ, հ. 16, Մուսա լեռ, կազմող՝ **Սվազյան Վ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984: ՀԱԲ, հ. 19, Թալին, կազմող՝ **Խաչատրյան Ռ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1999: ՀԱԲ, հ. 20, Լոռի, կազմող՝ **Գևորգյան Թ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1999: ՀԱԲ հ. 21, Տավուշ, կազմող՝ **Խենյան Է.**,

Հայաստանի տարբեր պատմաագագրական տարածաշրջանների բանահյուսությանը նվիրված ժողովածուներում⁹ հրատարակված հեքիաթները: Հեքիաթների գրառմանը և հրատարակությանը զուգահեռ ընթանում է նաև հեքիաթի ժանրի ուսումնասիրությունը:

Հայ հեքիաթագիտության մեջ 20-րդ դարավերջին և 21-րդ դարասկզբին մեկը մյուսի հետևից կատարվում են հեքիաթի ժանրին նվիրված շատ արժեքավոր ուսումնասիրություններ: Սյուզան Գուլակյանը հանդես է եկել մի շարք հողվածներով, որոնցում անդրադարձել է հայկական հրաշապատում և իրապատում հեքիաթների սյուժետային կազմին, հրաշապատում հեքիաթների գործող անձանց՝ ըստ դասային պատկանելության և արհեստների, ինչպես նաև, ուսումնասիրելով «Հայ ժողովրդական հեքիաթներ» մատենաշարի 10 հատորներում ընդգրկված 567 հրաշապատում և իրապատում հեքիաթները, կազմել է հեքիաթների սյուժեների ու մոտիվների նշագանկերը¹⁰, որոնք մեծ արժեք են ներկայացնում ոչ միայն հեքիաթի՝ հայ ուսումնասիրողների համար, այլև օգտագործվել են Հանս-Յորգ Ութերի՝ հեքիաթների միջազգային տիպերի դասակարգման¹¹ ժամանակ: Հարկ է նշել, որ Ութերը հեքիաթների տիպերը դասակարգելիս

Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000: ՀԱԲ, հ. 25, Իջևան (Ձորոփոր), կազմող՝ **Խեմյան Է.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2008:

⁹ ՀԺՀ, կազմող՝ **Ղանալանյան Ա.**, Երևան, Հայպետհրատ, 1950: ՀԺՀ, կազմողներ՝ **Հակոբյան Ն., Սահակյան Ա.**, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 1980: Հրեղեն ձին, մշակեց և վերապատմեց **Վարդանյան Ս.**, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1981: Նշխարներ Համշենի և Տրապիզոնի բանահյուսության, ժողովեց, կազմեց և ծանոթագրեց **Բարունակ Թողաթյանը**, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 1986: **Սվազյան Վ.**, Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, **Սվազյան Վ.**, Պոլսահայոց բանահիստորիան, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000: Բաքվի հայոց բանահյուսությունը, կազմողներ **Ղազիյան Ա., Վարդանյան Ս.**, Երևան, «Զանգակ-97» հրատ., 2004: Թագավորի երազները (բանահյուսական ժողովածու), կազմեց, ծանոթագրեց և հրատարակության պատրաստեց **Վարդանյան Ս.**, Երևան, «ԳԱՍՊՐԻՆՏ» հրատ., 2003: **Վարդանյան Ս.**, Կրոնափոխ համշենահայերի բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը (նյութեր և ուսումնասիրություններ), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2009: **Հովսեփյան Հ.**, Ղարադաղի հայերը, Բանահյուսություն, հ. II, կազմողներ՝ **Վարդանյան Ս., Խեմյան Է.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009: Կարս. հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ **Հարությունյան Ս., Վարդանյան Ս., Խեմյան Է., Ղեջյան Լ., Խեմյան Մ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2013: Մոկս. հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ **Հարությունյան Ս., Խեմյան Է., Խեմյան Մ., Պողոսյան Ա.**, Երևան ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015: **Սարգսյան Ա.**, Արցախի բանահյուսությունը, Երևան, Էդիտ Պրինտ, 2015:

¹⁰ **Гуллакян С.**, Персонажи армянских волшебных сказок по их сословной принадлежности и профессиональным занятиям (опыт количественного анализа).- Историко-филологический журнал, № 4, 1979, с. 172-187; **Гуллакян С.**, О сюжетном составе репертуара армянских волшебных и новеллистических сказок.- Советская этнография, № 6, 1991, с.126-131; **Гуллакян С.**, Указатель мотивов армянских волшебных сказок, Ереван, Изд-во Ереванского университета, 1983; **Гуллакян С.**, Указатель сюжетов армянских волшебных и новеллистических сказок, Ереван, Изд-во Ереванского университета, 1990.

¹¹ **Uther H.-J.**, The types of international folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, parts I, II, III, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2011.

օգտվել է նաև ռուսերեն, անգլերեն, գերմաներեն, ֆրանսերեն լեզուներով հրատարակված հայ ժողովրդական հեքիաթների այլ ժողովածուներից¹²:

21-րդ դարասկզբին պաշտպանվել է թեմային նվիրված չորս թեկնածուական և երկու դոկտորական ատենախոսություններ, որոնցով մեծ ներդրում է կատարվել հայ հեքիաթագիտության ասպարեզում: Մարինե Գալստյանը վերլուծել է պառավի կերպարը հրաշապատում հեքիաթներում¹³, իրապատում հեքիաթների ժանրային և տիպաբանական համակարգին է անդրադարձել Նվարդ Վարդանյանը¹⁴, Էսթեր Խենյանը քննարկել է Տավուշի հեքիաթների ժանրը և ներկայացրել հեքիաթների կայուն բանաձևերի համակարգը¹⁵, իսկ Եվա Զաքարյանը տվել է հեքիաթներում հանդիպող հիվանդությունների ու դրանց բուժումների նկարագրությունների վերլուծությունը, բուժման ծիսական բնույթը, հիվանդությունների մասին առասպելաբանական պատկերացումները¹⁶: Ալվարդ Զիվանյանի դոկտորական ատենախոսությունը նվիրված է հրաշապատում հեքիաթի պոետիկային՝ հայկական հեքիաթի նյութի հիման վրա¹⁷, իսկ Թամար Հայրապետյանին՝ հայ ժողովրդական հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ խորհրդանշային ցուցիչների համակարգի ուսումնասիրությանը¹⁸: Ներկայումս ՀԱԻ «Բանահյուսության տեքստաբանության» բաժնում քննության են ենթարկվում հայ ժողովրդական հեքիաթները՝ ըստ գոյություն ունեցող միջազգային հեքիաթների տիպերի նշացանկի, և շարունակվում են հայկական հեքիաթների՝ սյուժեների տիպերի կազմման աշխատանքները, որոնց վերջնական արդյունքը մեծ արժեք կարող է ներկայացնել ոչ

¹² **Macler F.**, Contes Arméniens / traduits de l'Arménien moderne par Frédéric Macler, Paris, 1905, **Macler F.** Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie, Paris, 1928, **Tchéraz Minas**, Légendes et traditions arméniennes, grecques et turques recueillies et traduits, Collection de contes et chansons populaires, Paris Ernest Leroux, 1912, **Khatchatrianz I.**, Armenian Folk Tales, Filadelfia, 1946, **Hermann A, Schwind M.**, Die Prinzessin von Samarkand: Märchen aus Aserbeidschgan und Armenien, Köln, 1951, **Hoogasian Villa Susie**, 100 Armenian tales, Detroit, MI, 1966, **Levin I.**, Armenische Märchen, Düsseldorf ; Köln : E. Diederichs, 1982.

¹³ **Գալստյան Մ.**, Պառավի կերպարը հայկական հրաշապատում հեքիաթներում (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 2004, 126 էջ:

¹⁴ **Վարդանյան Ն.**, Հայոց իրապատում հեքիաթը. ժանրային տիպաբանական քննություն, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009:

¹⁵ **Խենյան Է.**, Տավուշի բանահյուսությունը (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 2013, 195 էջ:

¹⁶ **Զաքարյան Ե.**, Հիվանդության և բուժման առասպելային հայկական հեքիաթներում, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2016, 288 էջ:

¹⁷ **Զիվանյան Ա.**, Հրաշապատում հեքիաթի պոետիկան. համեմատությունը հեքիաթի համատեքստում (հայկական հեքիաթի նյութի հիման վրա) (դոկտորական ատենախոսություն), Երևան, 2008, 250 էջ:

¹⁸ **Հայրապետյան Թ.**, Արքետիպային հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2016, 462 էջ:

միայն հայկական, այլև միջազգային հեքիաթի ուսումնասիրողի համար: Հայ միջնադարյան հեքիաթի ուսումնասիրությանն է անդրադարձել Արծրունի Սահակյանը¹⁹, իսկ ժողովրդական հեքիաթների գրական մշակումներին՝ Լուսինե Հայրիյանը²⁰: Հայ հեքիաթագիտության զարգացմանը նպաստում են նաև արդեն շուրջ 10 տարի Ալվարո Զիվանյանի կողմից կազմակերպված ամենամյա հեքիաթագիտական գիտաժողովները, որտեղ հանգամանորեն քննարկվում են հեքիաթի ժանրին առնչվող բազմաթիվ խնդիրներ՝ արդի հեքիաթագիտության պահանջների համեմատ²¹:

Ի տարբերություն հայ բանագիտության՝ ռուս բանագիտության մեջ հեքիաթի, մասնավորապես հեքիաթի հերոսի գործառույթների խնդիրներին անդրադարձել են բազմաթիվ հետազոտողներ (սլավոնական հեքիաթների նյութի հիման վրա): Ռուս բանագիտության մեջ հեքիաթների հիմնարար ուսումնասիրության առաջամարտիկ դասական է Վլադիմիր Պրոպը: Նա իր աշխատություններից մեկում²² առաջ է քաշել հեքիաթի կառուցվածքատիպաբանական ուսումնասիրման խնդիրները՝ առանձնացնելով հրաշապատում հեքիաթի գործող անձի հաստատուն կերպով կրկնվող գործառույթները: Իր մյուս հիմնարար աշխատության մեջ²³, ելնելով հեքիաթներում առկա տոտեմական նվիրագործման ծեսերի վերապրուկներից, որոնք բնորոշ են բոլոր ժողովուրդների հեքիաթներին, նա հանգում է հրաշապատում հեքիաթի ծագման միասնականությանը: Ե. Մելետինսկու ուսումնասիրություններից մեկը²⁴ նվիրված է

¹⁹ **Սահակյան Ա.**, Հայ միջնադարյան ժողովրդական մշակույթի խնդիրներ. 1. Հեքիաթ, 2. Խաչքար: Գիրք 1-2, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 2017:

²⁰ **Հայրիյան Լ.**, Հեքիաթների գրական մշակումները 19-րդ դարավերջին և 20-րդ դարասկզբի հայ նոր գրականության մեջ (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 2015:

²¹ Գիտաժողովների զեկուցումները տպագրվում են «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդեսի պրակներում (գլխ. խմբագիր՝ Զիվանյան Ա.). այս հանդեսում տպագրվել են սույն թեմային որոշ չափով առնչվող հոդվածներ (**Հայրապետյան Թ.**, Արենալոծությունը (ինցեստ) հայ ժողովրդական հեքիաթներում, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 1, 2009, էջ 67-81: **Գալստյան Մ.**, «Կախարդ» բառի հոմանիշները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 2, 2010, էջ 99-107: **Ջաքարյան Ե.**, Հայկական հեքիաթի դերվիշը, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 3, 2011, էջ 64-70: **Վարդանյան Ն.**, Սահմանային գոտու սիմվոլիկան հրաշապատում հեքիաթում, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 4, 2012-2013, էջ 46-53: **Համբարձումյան Հ.**, «Սասնա ծռեր» էպոսի և ժողովրդական հեքիաթների դեպատումներն ու վայրի բնության տիրակալ Ավդալը, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 5, 2014-2015, էջ 7-22:

²² **Пропп В.**, Морфология сказки, Ленинград, Издательство “Academia”, 1928, 152 с.

²³ **Пропп В.**, Исторические корни волшебной сказки, Издательство Ленинградского государственного университета, Ленинград, 1946.

²⁴ **Мелегинский Е.**, Герой волшебной сказки. Происхождение образа, Издательство ИВЛ, 1958.

ժողովրդական հեքիաթի ծագման և զարգացման խնդիրներին, ինչպես նաև հեքիաթի ժանրի ձևավորման ընդհանուր պատմասոցիալական համատեքստերի վերլուծությանը: Վ. Պրոպի բանագիտական գաղափարների հունով գրվել է մի մենագրություն²⁵, որն ընդգրկում է Ե. Մելետինսկու, Ս. Նեկյուդովի, Ե. Նովիկի, Գ. Սեգալի, Ա. Ռաֆաևայի, Է. Ռահիմովայի, Ա. Արխիպովայի չորս աշխատությունները²⁶ նվիրված հեքիաթապատման սյուժետափմաստաբանական վերլուծությանը՝ կառուցվածքասեմիոտիկ մեթոդների կիրառությամբ: Ռուսական հեքիաթի ուսումնասիրությանն են անդրադարձել նաև Է. Պոմերանցևան, Ն. Վեդերնիկովան և այլք²⁷:

Արևմտաեվրոպական բանագետներից Կլոդ Բրեմոնը, ուսումնասիրելով 120 ֆրանսիական հեքիաթներ²⁸, տվել է հեքիաթի հերոսի գործառույթների կառուցվածքային ուրվագիծը, որտեղ գործառույթները միմյանց կապված են պատճառահետևանքային և ժամանակային փոխառնչությամբ՝ ընդգծելով նվիրատուների և խորհրդատուների անգնահատելի դերը: Միջազգային ճանաչում է գտել նաև ֆինն բանագետ Սատու Ապոն՝ որպես հրաշապատում հեքիաթների գործող անձանց և սյուժեների կառուցվածքն ուսումնասիրող. նրա ուսումնասիրությունների համար հիմք են հանդիսացել 19-րդ դարավերջին Ֆինլանդիայում գրառված և Ֆիննական գրական ընկերության արխիվում պահված հեքիաթները²⁹: Ամերիկացի բանագետ Ալան Դանդիսն ուսումնասիրել է հյուսիսամերիկյան հնդկացիների և աֆրիկյան հեքիաթները³⁰: Արտերկրում հեքիաթի ուսումնասիրությանը նվիրված աշխատություններով հանդես են եկել բազմաթիվ հետազոտողներ:

²⁵ Структура волшебной сказки, Традиция, текст, фольклор. типология и семиотика, отв. редактор **Неклюдов С.**, Москва, изд-во Российского государственного гуманитарного университета, 2001.

²⁶ **Мелетинский Е., Неклюдов С., Новик Е., Сегал Д.**, Проблемы структурного описания волшебной сказки, с. 11-121; **Новик Е.С.**, Система персонажей русской волшебной сказки, с. 122-162; **Мелетинский Е.**, Структурно-типологическое изучение сказки, 163-198; **Рафаева А., Рахимова Э., Архипова А.**, Еще раз о структурно-семиотическом изучении сказки, с. 199-233.- В кн. Структура волшебной сказки, Традиция, текст, фольклор. типология и семиотика.

²⁷ **Померанцева Э.**, Судьбы русской сказки, Москва, Издательство “Наука”, 1965, **Ведерникова Н.**, Русская народная сказка, Москва, Издательство “Наука”, 1975.

²⁸ **Bremond S.**, The morphology of the French Fairy Tale: Ethical model // Patterns in oral literature / Ed. by H. Jason, D. Segal. The Hague; Paris; Mouton, 1977, p. 49-76.

²⁹ **Apo S.**, The Narrative World of Finish Fairy Tales: Structure, Agency, and Evaluation in Southwest Finnish Folktales. FF Communications 256, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1995.

³⁰ **Dundes A.**, The morphology of North American Indian Folktales, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 1964; **Dundes A.**, The making and breaking of friendship as a structural frame in African folk tales // Structural analysis of oral tradition / Ed. by P. Maranda, E.K. Maranda. Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1971.

Ինչպես նշել է ռուս անվանի հետազոտող Վլադիմիր Պրոպը, «Հեքիաթն այնքան հարուստ է և բազմազան, որ ուսումնասիրել հեքիաթի բոլոր երևույթներն ամբողջությամբ, ողջ ծավալով և բոլոր ժողովուրդների մոտ անհնարին է»³¹: Այս խոսքերը վկայում են այն մասին, որ հայ հեքիաթագիտության վերոհիշյալ ուսումնասիրությունները, իրենց տեսակի մեջ լինելով շատ կարևոր և արժեքավոր, չեն կարող լիակատար ներկայացնել հեքիաթ-երևույթը, և հեքիաթի ժանրն իր բազմազան խնդիրներով ունի դեռևս չուսումնասիրված շատ հարցեր, որոնք կարևոր են հեքիաթագիտությունն ամբողջացնելու համար: Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է հայ բանագիտության մեջ հեքիաթի ժանրի տեսական ուսումնասիրությունների պակասով: Հեքիաթն իր տեսակներով (կենդանական, հրաշապատում, իրապատում), առեղծվածներով, բազմատեսակ ու բազմաբնույթ գործող անձանցով, սյուժետային անհավանական զարգացումներով, ասույթաբանական տարրերի ընդգրկումով, ծիսակրոնական և առասպելաբանական աղերսներով, միշտ կարիք ունի ուսումնասիրության:

Անդրադառնալով հայկական հեքիաթի՝ մինչ օրս կատարված ուսումնասիրություններին՝ կարելի է հավաստել, որ սույն աշխատանքում առաջադրված խնդիրները հայ հեքիաթագիտության մեջ գրեթե չեն քննարկվել: Մ. Գալստյանի «Պառավի կերպարը հայ հրաշապատում հեքիաթներում» աշխատանքում պառավը՝ որպես խորհրդատու և նվիրատու, դիտարկվել է շատ հպանցիկ՝ մի քանի նախադասությամբ, իսկ Թ. Հայրապետյանի և Ե. Զաքարյանի վերոհիշյալ ուսումնասիրություններում հեքիաթի հերոսի օգնականները երբեմն ծառայում են որպես միջոց՝ իրենց խնդրո առարկան ավելի հստակ ներկայացնելու համար: Թերևս կարելի է ասել, որ հայ բանագիտության մեջ նվիրատուն, խորհրդատուն և հեքիաթի հերոսի մյուս օգնականները տիպահամեմատական քննության և դասակարգման են ենթարկվում առաջին անգամ:

Աշխատանքի համար որպես տեսական հիմք են ծառայել Վ. Պրոպի³², Ե. Մելետինսկու³³, Մ. Աբեղյանի³⁴, Ս. Հարությունյանի³⁵ հիմնարար աշխատությունները:

³¹ **Проп В.**, 1946, указ. труд, с. 7.

³² **Проп В.**, 1969, указ. труд.

³³ **Мелегинский Е.**, Герой волшебной сказки. Происхождение образа, Издательство “Традиция”, Москва-Санкт-Петербург, 2005.

Ուսումնասիրության համար օգտագործվել են ցայսօր տպագրված բոլոր հեքիաթները, ինչպես նաև արխվային որոշ հեքիաթներ: Համեմատական և վերլուծական մեթոդներով ընտրվել են այն հեքիաթները, որոնցում առկա են հեքիաթի հերոսի օգնականները, դրանք դասակարգվել են, առանձնացվել տիպերը և տրվել գործառույթները (տե՛ս Հավելված առաջին և Հավելված երկրորդ), երբեմն օգտագործվել է նկարագրական մեթոդը: Քանակական վերլուծության մեթոդով տրվել է հեքիաթի հերոսի օգնականների հանդես գալու հաճախականության պատկերը՝ ուսումնասիրված հեքիաթների սահմաններում (տե՛ս Հավելված երրորդ):

Աշխատանքը կարող է օգտակար լինել հայ բանագիտությանը, մասնավորապես հեքիաթագիտությանը զբաղվողների համար:

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, համառոտագրություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից:

Ատենախոսության առաջին՝ **«Նվիրատուներն ու խորհրդատուները՝ որպես հեքիաթի հերոսի գործողություններին նպաստող կերպարներ»** գլխում հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականներին դասակարգել ենք երկու աստիճանով: Մեր դասակարգման առաջին աստիճանով օգնականների ամբողջությունը ստորաբաժանված է հինգ ենթախմբերի. 1) մարդ և մարդակերպ նվիրատուներ ու խորհրդատուներ, 2) կենդանի և թռչուն նվիրատուներ ու խորհրդատուներ, 3) բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուներ և խորհրդատուներ, 4) գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք, 5) հրաշագործ առարկաներ: Մեր դասակարգման երկրորդ աստիճանով հեքիաթի հերոսի օգնականների յուրաքանչյուր ենթախումբ ներկայացված է ըստ նրանց գործառույթների, տեսակների և հանդես գալու կերպի:

Առանձին ենթագլուխներով ներկայացված են մարդ և մարդակերպ (աստված, ծերունի, դերվիշ, թագակիր անձ (թագավոր, թագուհի, արքայազն, արքայադուստր), պառավ, հրեշտակ և այլն), կենդանի (ծի, առյուծ, ոչխար կամ խոյ, կով կամ եզ, աղվես,

³⁴ Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Ա, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1966, Աբեղյան Մ., Երկեր, հ. Է, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երևան, 1966:

³⁵ Հարությունյան Ս., Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, «Համագգային» տպարան, 2000: Նույնի՝ Հին հայոց հավատալիքները, կրոնը, պաշտամունքն ու դիցարանը, Երևան, «Մուղնի» հրատ., 2001, Նույնի՝ Բանագիտական ակնարկներ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2010:

եղնիկ, օձ, գորտ, ձուկ, մրջյուն, մժեղ և այլն) և թռչուն (արծիվ, աղավնի, սոխակ, ծիծեռնակ, թութակ, ճնճուկ և այլն), բնաշխարհը ներկայացնող (ծով, գետ, աղբյուր, սար, քար, քարայր, անտառ, ծառ, կոճղ, տերև) նվիրատուներն ու խորհրդատուները: Տրված են նվիրատուների ու խորհրդատուների գործառույթների ու տիպերի առանձնահատկությունները, ընդհանրությունները, ինչպես նաև նրանց ծիսակրոնական և առասպելաբանական ակունքները:

Երկրորդ՝ **«Հեքիաթի հերոսի գերբնական օգնականներ»** գլխում ներկայացված են հեքիաթի հերոսին ուղեկցող գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք, որոնք բազմաթիվ են (հսկայական ֆիզիկական ուժի տեր, արագընթաց, շատակեր, շատ խմող, անհավանական լսողությամբ, առարկաները փոխատեղելու հատկությամբ օժտված և այլն) (առաջին ենթագլուխ): Երկրորդ ենթագլխում ներկայացված է հեքիաթի հերոսի օգնական հանդիսացող հրաշագործ առարկաների համակարգը (մատանի, գորգ, սփռոց, գլխարկ, դուղուկ տիկնիկ, փետուր, մազ, բուրդ և այլն): Տրված են նաև հեքիաթի գերբնական օգնականների առասպելաբանական և ծիսական ակունքները:

Երրորդ՝ **«խորհրդատվությունը և նվիրատվությունը երազներում»** գլուխը նվիրված է երազատեսությանը հեքիաթներում: Հայաստանի գրեթե բոլոր պատմաագագրական տարածաշրջանների հեքիաթների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ի թիվս գործողությունների ընթացքում հանդիպած բազմատեսակ խորհրդատուների և նվիրատուների (աստված, հրեշտակ, թագավոր, ծերունի, պառավ, կենդանի, թռչուն և այլն)՝ իր գերագույն նպատակին հասնելու համար հեքիաթի գլխավոր հերոսը օգտվում է նաև երազում կատարված խորհրդատվություններից և նվիրատվություններից: Քունը դիտարկվում է որպես մարդու ժամանակավոր մահ, որի ընթացքում հերոսի հոգին հանդիպում է իր մեռած նախնու հոգուն, աստծուն կամ աստծո միջնորդին (ծերունի, հրեշտակ, թռչուն, կենդանի, ինչ-որ մարդ, ինչ-որ ձայն և այլն): Որոնք, իմանալով հերոսի անցնելիք ճանապարհի ու դժվարությունները հաղթահարելու միջոցների մասին, իրենց խորհուրդներով ու երբեմն երազում նվեր մատուցելով՝ նպաստում են հերոսի գործողություններին:

Ատենախոսությունն ավարտվում է ուսումնասիրությունից բխող եզրակացություններով:

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ ՆՊԱՍՏՈՂ ԿԵՐՊԱՐՆԵՐ

1.1. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒՄԸ

Հայկական հեքիաթների տպագիր նյութի ուսումնասիրության արդյունքում առանձնացվել են այն հեքիաթները, որոնք հիմք են հանդիսացել նվիրատուների ու խորհրդատուների տիպահամեմատական քննության համար: Մեր հեքիաթներում նվիրատուների, խորհրդատուների, ինչպես նաև հերոսի գործողություններին նպաստող գերբնական հատկություններով օժտված օգնականների և հրաշագործ առարկաների ամբողջության (այսուհետև՝ օգնականներ) ընդգրկվածությունը լայն է ու բազմազան: Մարդը ծնված օրվանից, որքան էլ շրջապատված լինի սիրով, հոգատարությամբ ու բարությամբ, մշտապես կրում է միջավայրի ու բնական երևույթների բացասական ազդեցությունը՝ ստիպված լինելով առաջացած խնդիրների համար լուծումներ գտնել: Կախված գիտակցական կյանքի զարգացման աստիճանից՝ մարդը տարբեր կերպ է ընկալել բնության առեղծվածային երևույթներն ու իրեն շրջապատող առարկաները, ոգեղենացրել դրանք, որոնք իրենց դրսևորումներն են գտել կրոնաժխական պատկերացումներում, առասպելներում ու հեքիաթներում: Ջեյմս Ջոյս Ֆրեզերի վկայմամբ՝ ժողովրդական հեքիաթներն աշխարհի պատճենն են այն տեսքով, ինչպես որ պատկերվում էին նախնադարյան մարդկանց գիտակցության մեջ, և կասկած չկա, որ բոլոր պատկերացումները, որքան էլ դրանք անհեթեթ թվան, ժամանակին եղել են ամենասովորական համոզմունքներ³⁶: Ուստի հեքիաթի հերոսի գործողությունները խարսխվել են մարդու բազմադարյան գիտելիքների վրա և ուղեկցվել են հարակից կերպարների շարքով, որոնք նպաստել են հեքիաթի գլխավոր խնդրի լուծմանը:

³⁶ **Фрезер Дж.**, Золотая ветвь. Исследование магии и религии, Москва, Изд-во политической литературы, 1986, с. 624.

Հայկական հեքիաթների հերոսի օգնականներին դասակարգելիս առավելապես առաջնորդվել ենք հրաշապատում հեքիաթների ուսումնասիրությամբ և քննությամբ: Դասական հրաշապատում հեքիաթի համար բնորոշ է հերոսի նախնական փորձությունը (ստուգումը), որն ավարտվում է օգնական կամ հրաշագործ միջոց ստանալով (նվիրատվությամբ): Եթե հերոսն ի ծնե օժտված չէ հրաշագործությամբ, ապա նախնական փորձության ընթացքում օգնական ու հրաշագործ միջոց ստանալը մեծ դեր ունի նրա հետագա գործողությունների կարգավորման հարցում, իսկ եթե հերոսն օժտված է հրաշագործ հատկություններով, ապա դա արդյունք է նրա մեռած նախնի-նվիրատուի կողմից տրված շնորհի: Նախնական փորձության ընթացքում հերոսը դրսևորում է իր իսկական արժանիքները՝ դրանով իսկ հնարավորություն ստանալով վաստակելու հրաշագործ միջոցը: Արցախյան հեքիաթներից մեկում³⁷ թագավորը (խորհրդատու) մեռնելիս որդուն պատվիրան է թողնում՝ չբացել սենյակներից մեկի դուռը: Արգելքը խախտվում է հերոսի կողմից, և հերոսը, այդ սենյակում տեսնելով մի գեղեցկուհու նկար, ուղևորվում է նրան փնտրելու: Հերոսի նախնական փորձությունը կատարվում է ճանապարհին՝ աղբյուրի մոտ՝ սպիտակամորուս ծերունու (նվիրատու, խորհրդատու) կողմից: Հերոսը դրսևորում է մարդկային բարձր հատկանիշներ (աղքատ ծերունուն կերակրում և փող է տալիս), որի համար պարգևատրվում է թալիսմանով և խորհուրդներ ստանում: Հրաշագործ միջոցը՝ ծերունու նվիրած թալիսմանը, մինչև հերոսին փնտրվող սուբյեկտին հասցնելը, կատարում է նրա անբասիր վարքագծի ստուգումը (մրջյուններին չտրորելը, ձկների թագավորի աղջկան փրկելը, մեծ գիշատիչ թռչունին մացառներից ազատելը): Ենթատեքստում ըմբռնվում է, որ օգնություն ստացած երախտագետ կենդանիները հետագայում փոխհատուցելու են հերոսին: Փնտրվող աղջկան՝ արքայադստերը, ստանալու համար հերոսը ենթարկվում է հիմնական փորձությանը, այն է՝ կատարել թագավորի երեք պայմանները. «Ա՛յ տղղա, դէ իրէք պայման օնիմ, առաջինը էն ա, վէր տու բիդի իմ ըխճըգանըս իրէք օրումը շօռ կյաս քըթէնաս, թա կըրըէցէր, էրկունջի պայմանը կասիմ, թա չէ, վէզըտ կըկըտըրիմ»³⁸: Իր հնարամտությամբ (նա ոսկերիչին պատվիրում է ոսկուց մի մեծ խոյ պատրաստել, իրեն թաքցնել խոյի փորում և տանել դնել պալատի

³⁷ «Թաքավերին տըղան».- **Սարգսյան Ա.**, նշվ. աշխ., № 1(8), էջ 118-123:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 122:

առաջ, որպեսզի այդ ձևով մուտք գործի աղջկա սենյակ)³⁹, ինչպես նաև մրջյունների, ձկների և թռչունների երախտապարտ թագավոր-նվիրատու-օգնականների օգնությամբ հերոսը հաղթահարում է հիմնական փորձությունը և հասնում իր նպատակին:

Հայկական հեքիաթներում շատ հաճախ կան նաև լրացուցիչ փորձություններ՝ հերոսի՝ կեղծ հերոսի հետ նույնականացման առնչությամբ: Քաջագործություն կատարող և հեքիաթի գլխավոր օբյեկտը ձեռք բերող հերոսը պետք է ապացուցի (կեղծ հերոսի մարմնի վրա կատարած դրոշմի, թագավորական թևկապի, սպանած դևի ականջների, քաչալ ձևանալու, տիկնիկի միջոցով և այլն), որ ինքն է այն կատարել, ոչ թե հակառակորդ-ինքնակոչ հերոսը (եղբայր, քենակալ, ուղեկից, դրածո հարսնացու և այլն): Եթե փնտրվող առարկայի ձեռքբերումը կամ քաջագործությունը կատարվում է անդրաշխարհում, ապա կեղծարարության մերկացումը իրականանում է այսրաշխարհում: Այս առումով դիտարկենք Կարսի հեքիաթներից մեկը⁴⁰, որտեղ առկա է օգնականների հետևյալ փոխկապակցվածությունը. աստված↔դերվիշ↔խնձոր, ձի↔հերոս↔առյուծ↔կաթ, հերոս↔թագավոր, թագուհի↔պառավ: Աստծո հրամանով դերվիշն անժառանգ թագավորին խնձոր է տալիս և պատվիրում, որ խնձորի կճեպներն էլ ստերջ ձիուն տա: Թագավորը որդի է ունենում, իսկ ձին՝ իմաստուն և խոսող քուռակ: Քուռակը, մեծանալով և ձի դառնալով, իր խորհուրդներով արքայազնին օգնում է հաջողությամբ դուրս գալ փորձություններից: Այս հեքիաթում գլխավոր հերոսի համար լրացուցիչ փորձություններում մեծ դեր են խաղում արքայազնի ծպտվելը ոչխարի շուռ տված մորթիով մազերը թաքցնելու միջոցով, հակառակորդի մարմնի վրա մատանիով դրոշմելը և թագավորական թևկապը:

Մեկ այլ հեքիաթում⁴¹ գլխավոր հերոսը որսորդի տղան է, իսկ նրա հիմնական խորհրդատուն և նվիրատուն՝ մայրը: Հերոսի նախնական փորձությունը կատարվում է

³⁹ Ջուզահեռը տեսնում ենք «տրոյական ձիու» հանրահայտ սյուժեում (Կուն Ն., Հին Հունաստանի լեգենդներն ու առասպելները, Երևան «Սովետական գրող» հրատ., 1979, էջ 450): Այս արտահայտությունը ձեռք է բերել թևավոր խոսքի արժեք, որն այլաբանորեն նշանակում է նվեր թշնամուն՝ նրան խաբելու նպատակով:

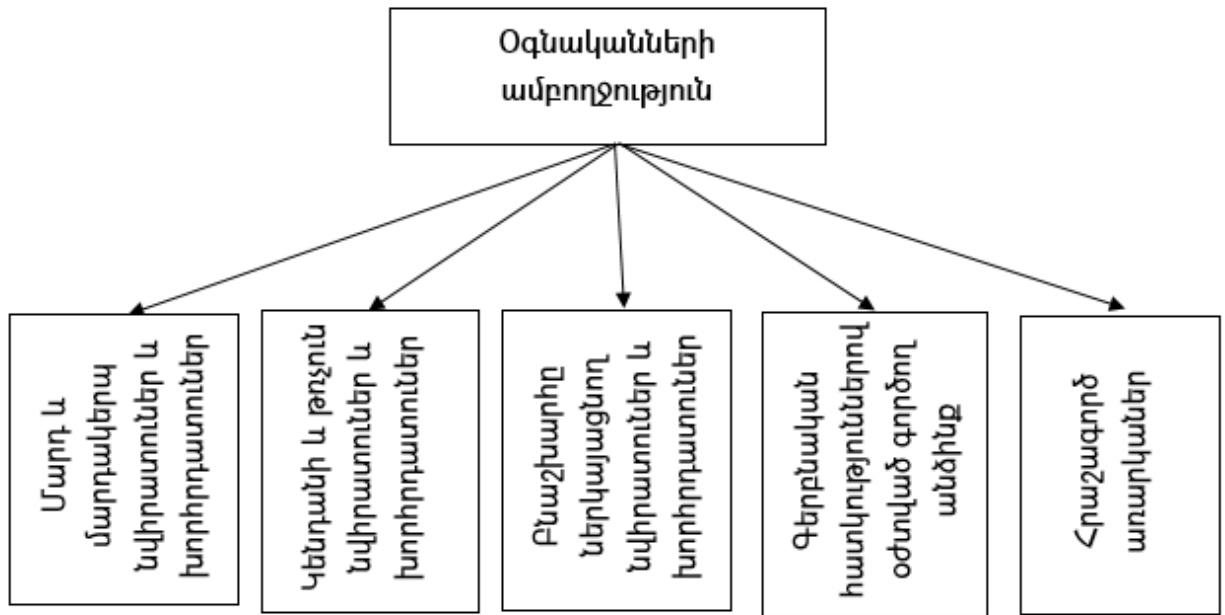
⁴⁰ «Շահ Յուսուֆի հեքիաթը».- Կարս, № 7(7), էջ 66-73:

⁴¹ «Ավչու տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, №23, էջ 323-327:

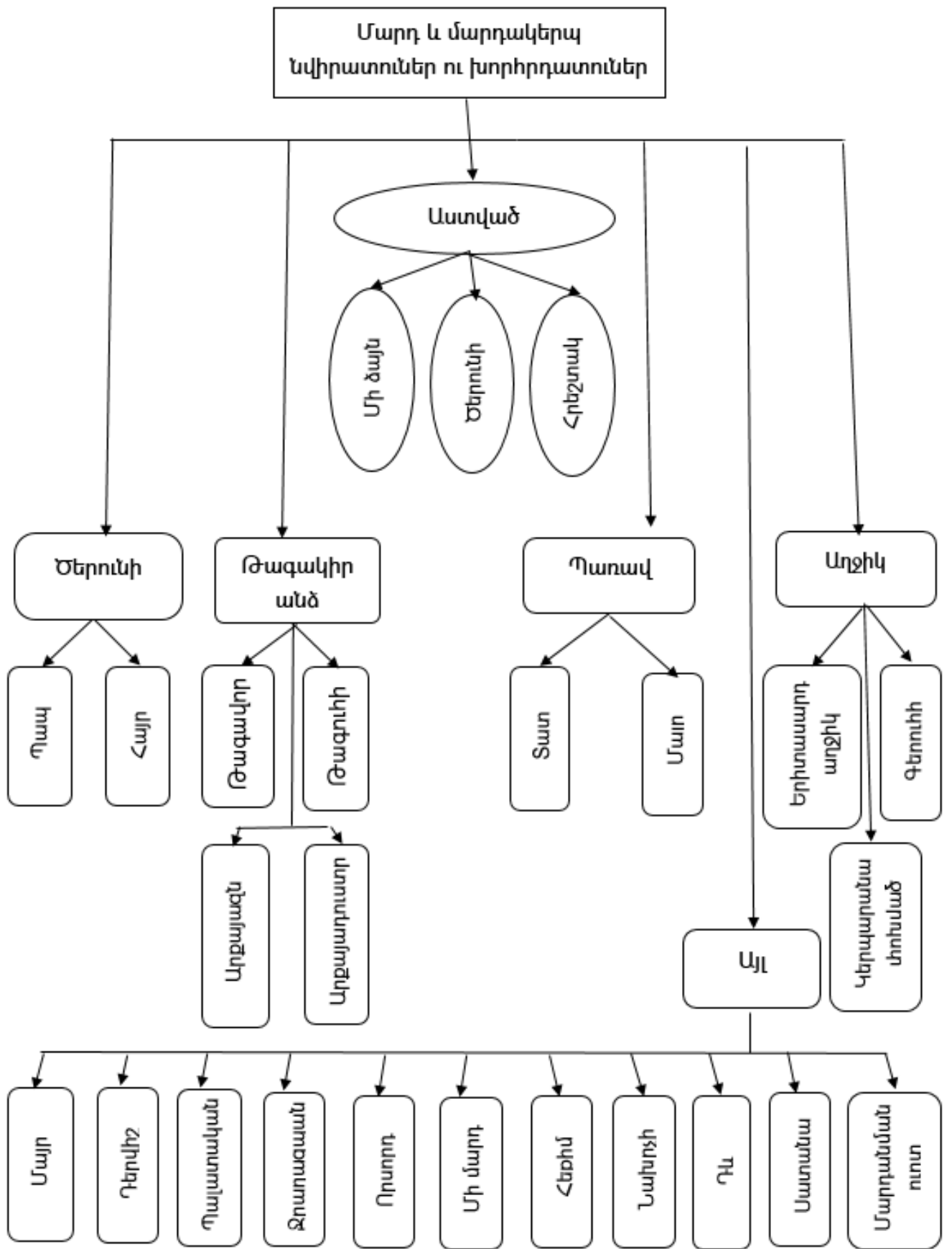
անտառում. գիշերը նա անտառում (անուղղակի նվիրատու) ձեռք է բերում լույս տվող մորթի, որի պատճառով էլ ընթանում է հեքիաթի սյուժեի հետագա զարգացումը մինչև հանգուցալուծում: Ինչպես հայկական բազմաթիվ հեքիաթներում, այս հեքիաթում նույնպես կա մի խորհրդատու՝ թագավորի նազիրը, ում՝ թագավորին տված խորհուրդների պատճառով գլխավոր հերոսը ենթարկվում է տարբեր փորձությունների, որոնք հաղթահարում է երախտապարտ ձկան, գերբնական հատկություններով օժտված ուղեկիցների (շատակեր, շատ խմող, արտակարգ լսողությամբ, շատ ուժեղ) օգնությամբ:

Հեքիաթի հերոսի բազմապիսի օգնականները հանդես են գալիս թե՛ նախնական, թե՛ հիմնական, թե՛ լրացուցիչ փորձությունների ժամանակ: Դիտարկված երեք հեքիաթներում նկատում ենք, որ գլխավոր հերոսին ուղեկցում են մարդ (ծերունի, մայր, դերվիշ, թագավոր, թագուհի, պառավ, նազիր), մարդակերպ (աստված), կենդանի (ծի, առյուծ, ձուկ, մրջյուն), թռչուն (թավար դուշ), բնաշխարհը ներկայացնող (անտառ) նվիրատուներ և խորհրդատուներ, գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք, ինչպես նաև հրաշագործ առարկաներ (թալիսման, խնձոր, կաթ): Այսինքն՝ առկա է օգնականների մի ստվար խումբ՝ գործառութային բազմազանությամբ:

Հայկական հեքիաթների հերոսի օգնականները դասակարգել ենք երկու աստիճանով. առաջին աստիճանը ներկայացված է նկ.1-ում:

Նկ. 1. Հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականների դասակարգման առաջին աստիճան

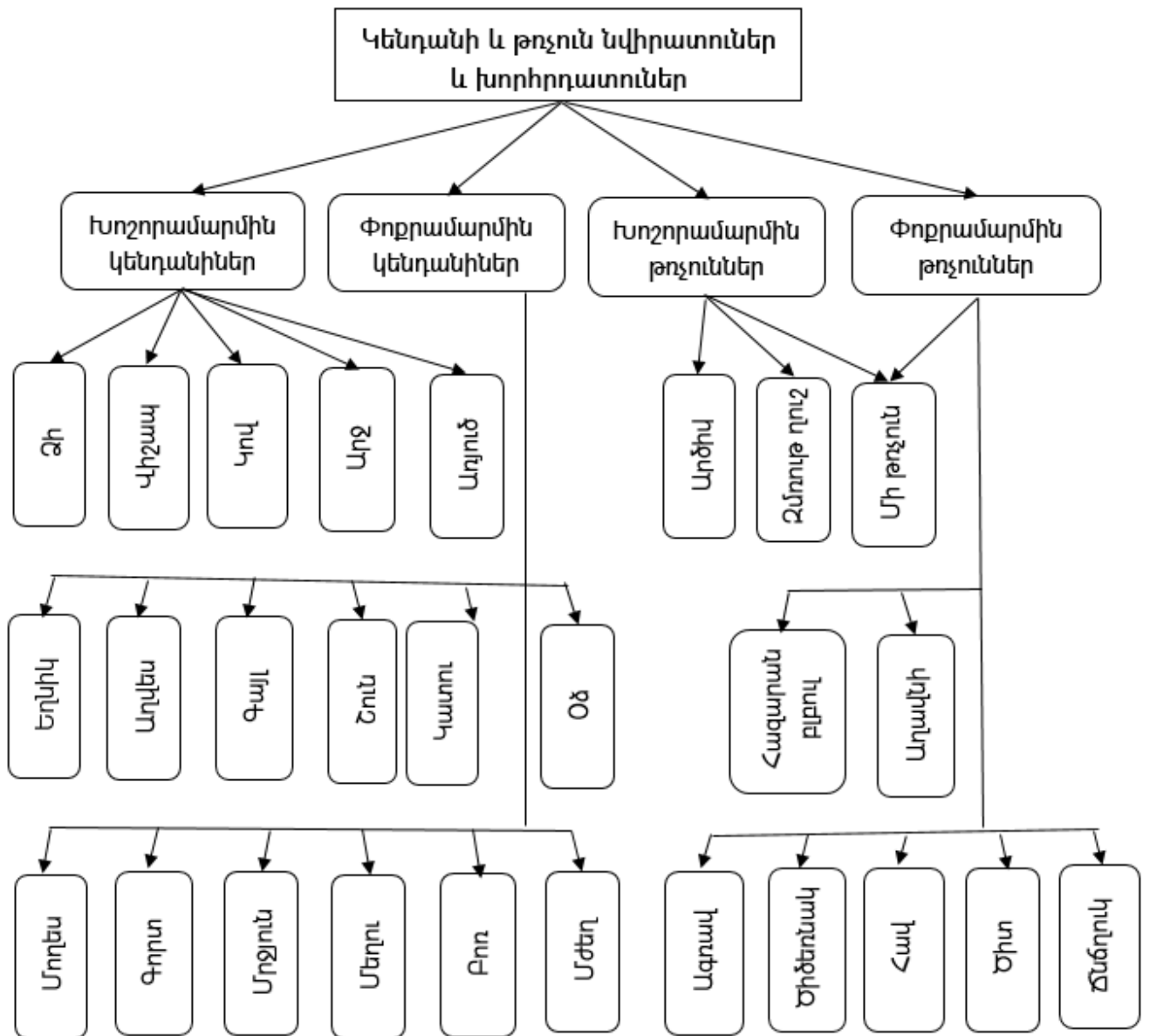
Նկ.2. Մարդ և մարդակերպ նվիրատուների ու խորհրդատուների տիպերը

Ըստ հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականների մեր դասակարգման առաջին աստիճանի՝ օգնականների ամբողջությունը ստորաբաժանված է հինգ ենթախմբերի: Առաջին ենթախմբում ընդգրկված են մարդ և մարդակերպ նվիրատուների ու խորհրդատուների տիպերը (տե՛ս նկ.2.): Մարդ և մարդակերպ գործող անձանց տիպերը նույնպես մասնատվել են՝ ըստ իրենց գործառույթների և հանդես գալու կերպի: Օրինակ՝ թագակիր անձը⁴² հեքիաթներում հանդես է գալիս որպես թագավոր, թագուհի, արքայազն և արքայադուստր, որոնք համապատասխանաբար նույնպես բաժանվում են՝ ըստ գործառույթների: Նվիրատուների ու խորհրդատուների հիմնական գործառույթը հեքիաթի գլխավոր հերոսին օգնելն է՝ նրա գերագույն նպատակին հասնելու ճանապարհին, սակայն երբեմն հերոսին տրվում է թվացյալ կամ գաղտնագրված խորհուրդ, որն արտաքուստ դրական է, բայց իրականում հերոսին ուղղորդում է դեպի կործանում և, բնականաբար, երկակի բնույթ ունեցող այդ նվիրատուներն ու խորհրդատուները՝ վնասատու ծերունիները, դերվիշները, վեզիրները, պառավները և այլն, նույնպես, թեպետ քիչ, այնուամենայնիվ տեղ են գտել սույն աշխատանքում:

Երկրորդ ենթախմբի կենդանի և թռչուն նվիրատուներն ու խորհրդատուները ստորաբաժանվել են ըստ մեծության՝ խոշորամարմին և փոքրամարմին. այս բաժանումը պայմանավորված է դրանց գործառույթների տարբերությամբ: Խոշորամարմին կենդանին (ծի, խոյ) և թռչունը (արծիվ, զմռութ ղուշ), իրենց վրա կրելով հերոսին, կատարում են հերոսի տեղափոխություն անդրաշխարհ և հակառակը: Որոշ խոշորամարմին կենդանիներ (առյուծ, կով, եղնիկ) և թռչուններ հանդես են գալիս որպես նվիրատու և խորհրդատու՝ կա՛մ ի նշան երախտագիտության, կա՛մ հերոսի մեռած նախնու վերամարմնավորմամբ, կա՛մ կերպարանափոխությամբ: Կերպարանափոխությունը ավելի հաճախ հանդիպում է փոքրամարմին կենդանիների (աղվես, օձ, գորտ, ձուկ և այլն) ու թռչունների (աղավնի) մոտ: Ի տարբերություն կենդանիների՝ հայկական հեքիաթներում հաճախ չի կատարվում թռչունների տարբերակում (արծիվ, ագռավ, ծիտ, ճնճղուկ և այլն), այլ պարզապես բանասացն

⁴² Հայկական հեքիաթներում հաճախ հանդես են գալիս օձերի, թռչունների, ձկների, մրջյունների թագավորները, որոնք դիտվում են որպես նվիրատու և խորհրդատու, և կներկայացվեն օգնականների համապատասխան ստորաբաժանումը տալիս:

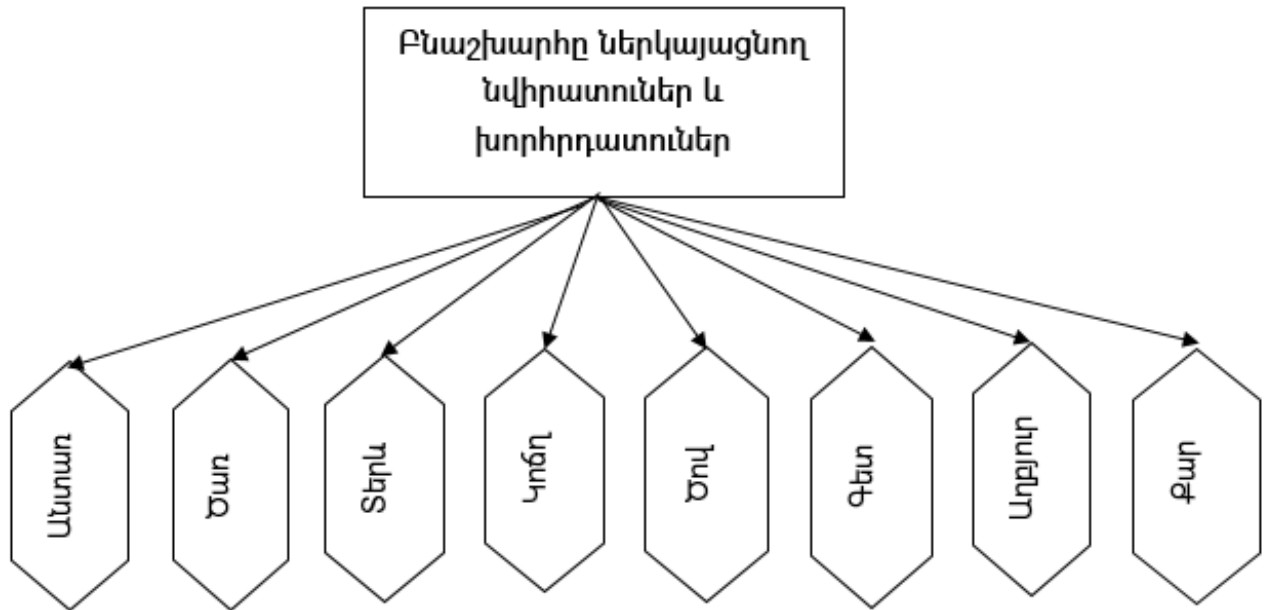
օգտագործում է «մի թռչուն» (ղուշ, բլբուլ և այլն) ընդհանրական անվանման ձևը, որի դեպքում թռչունի չափերի մասին պատկերացում է կազմվում պատումի ընթացքում՝ ըստ նրա գործառույթների: Կենդանի և թռչուն նվիրատուների և խորհրդատուների տիպերը ներկայացված են նկ. 3-ում:

Նկ. 3. Կենդանի և թռչուն նվիրատուների ու խորհրդատուների տիպերը

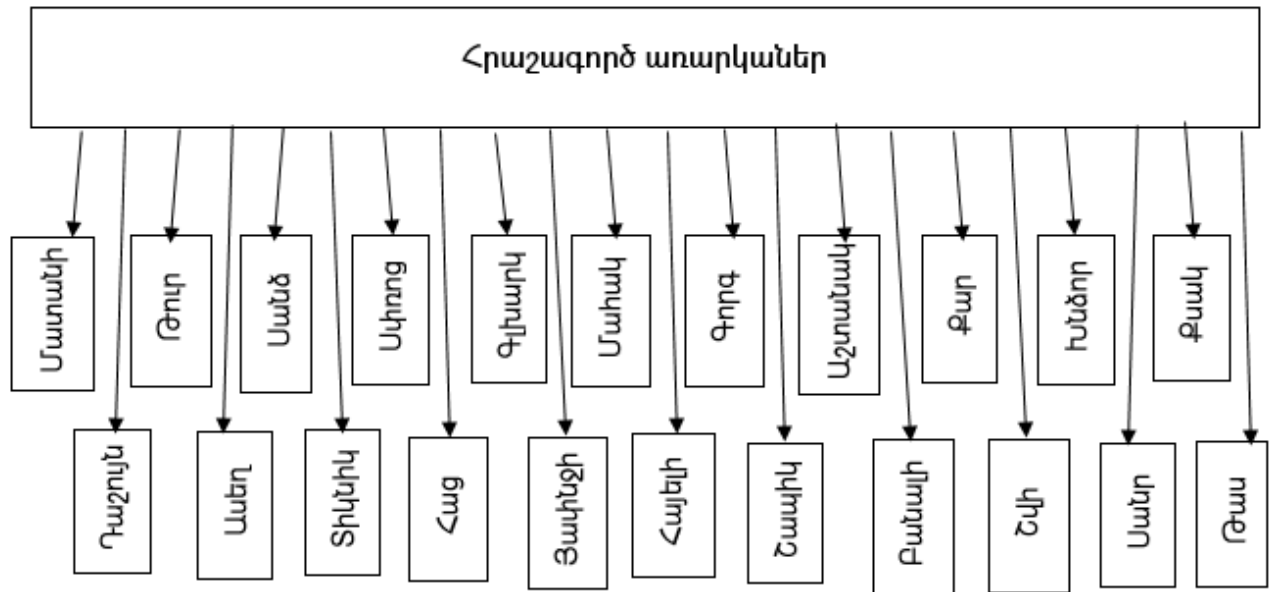
Մարդու՝ շրջապատի առարկաների մասին ունեցած նախնական պատկերացումներով են պայմանավորված բնաշխարհը ներկայացնող տարատեսակ առարկաների և

համակարգերի (քար, գանգ, տերև, ծառ, կոճղ, անտառ, աղբյուր, գետ, ծով և այլն) որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես գալու երևույթը հայկական հեքիաթներում (տե՛ս նկ. 4): Բնության առաջնային դերը մարդկային հասարակության ձևավորման ճանապարհին, անշուշտ, իր կարևորությունը պահպանել է հեքիաթաստեղծման ընթացքում և դրա հեռավոր արձագանքը առկա է քննարկված հեքիաթներում:

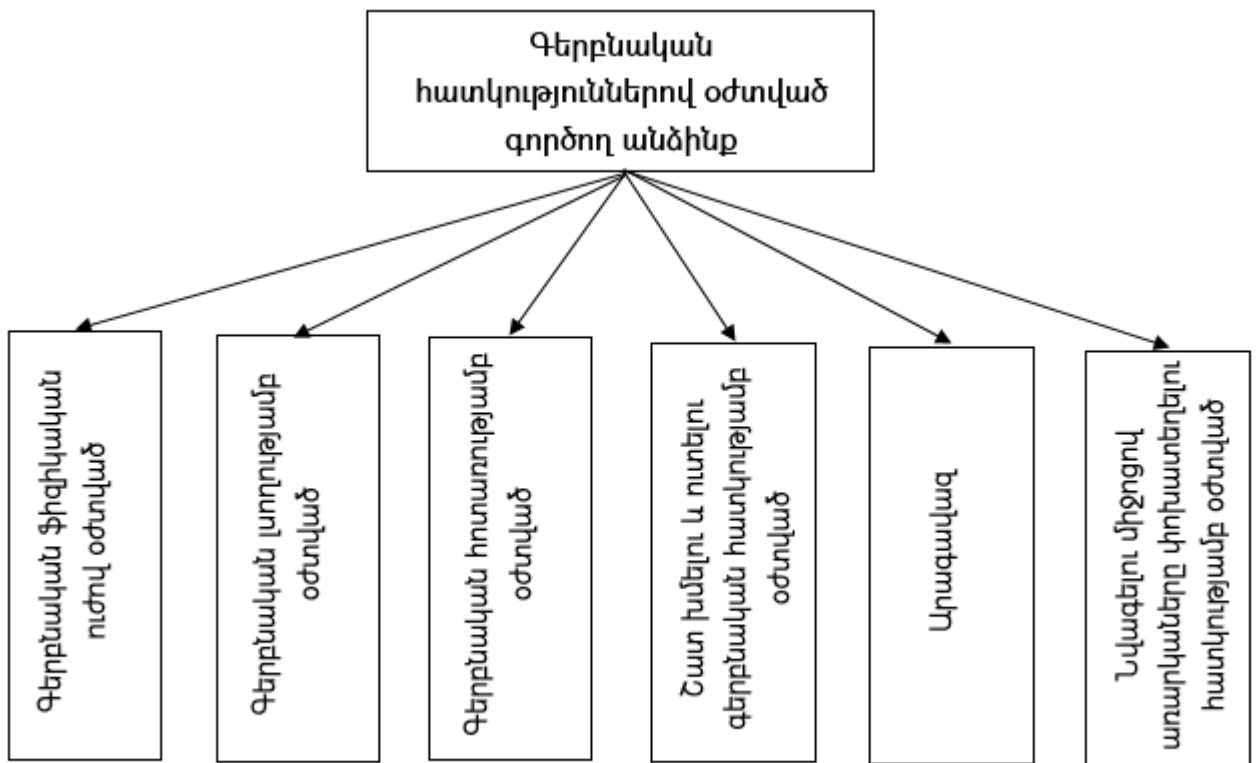
Նկ. 4. Բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուների և խորհրդատուների մի քանի տիպ

Հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականների ամբողջության մեջ առանձին ենթախմբով ներկայացված են հրաշագործ առարկաները (տե՛ս նկ. 5), որոնք հերոսին են հանձնվում նվիրատուի կողմից ինչպես նախնական, այնպես էլ հիմնական և լրացուցիչ փորձությունների ընթացքում:

Նկ. 5. Հեքիաթի հերոսի օգնականների համախմբության չորրորդ ենթախումբ

Երբ հեքիաթի գլխավոր հերոսին ի զորու չեն օգնելու վերոհիշյալ նվիրատուներն ու խորհրդատուները և հրաշագործ առարկաները, նրան օգնության են հասնում գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք, ովքեր անսպասելիորեն հանդիպում են իր ճանապարհին, ուղեկցում նրան և օգնում դժվարագույն խնդիրները հաղթահարելիս (տե՛ս նկ. 6):

Նկ. 6. Հեքիաթի հերոսի օգնականների համախմբության հինգերորդ ենթախումբ

Հայկական հեքիաթների հերոսի օգնականների նմանօրինակ՝ եռաստիճան դասակարգումը թույլ է տալիս ավելի հստակ պատկերացնել նվիրատուների, խորհրդատուների, հրաշագործ առարկաների և գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց տիպերն ու գործառույթները, միմյանց նկատմամբ ստորակարգումը, ներկայացնել հերոս↔վնասատու, հերոս↔օգնական, հերոս↔փնտրվող առարկա փոխադարձ կապերը և այլ հատկանիշներ, որոնք կքննվեն աշխատանքի հետագա շարադրանքում:

1.2. ՄԱՐԴ ԵՎ ՄԱՐԴԱԿԵՐՊՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ

Հայ վիպական բանահյուսության մեջ իրենց ուրույն տեղն ունեն հեքիաթները՝ իրենց տեսակներով՝ հրաշապատում կամ կախարդական, իրապատում կամ կենցաղային և կենդանական: Այդ հեքիաթները կենցաղավարել են Հայաստանի բոլոր պատմաագագազրական տարածաշրջաններում (Այրարատ, Շիրակ, Արցախ, Ուտիք, Սյունիք, Գուգարք, Ալաշկերտ, Մանազկերտ, Բաղեշ, Մուշ, Հարք, Տարոն, Սասուն, Վան-Վասպուրական, Մոկս, Կարս, Ղարադաղ, Տավուշ և այլն)՝ հորինվելով ու բանավոր ճանապարհով փոխանցվելով սերնդեսերունդ՝ կրելով փոփոխություններ ու ձեռք բերելով տարբերակայնություն:

Հայ ժողովրդական հեքիաթները (հատկապես հրաշապատում), ինչպես աշխարհի բոլոր ժողովուրդների պարագայում, սխեմատիկորեն ունեն միանման կառուցվածք և գործող անձինք՝ իրենց համապատասխան գործառույթներով⁴³: Հայկական հեքիաթներում որպես գլխավոր հերոս կարող է հանդես է գալ թագավորը, արքայազնը, արքայադուստրը, աղքատ մարդու (որսորդ, ցախավաճառ, ծիապան, մշակ), տերտերի, վաճառականի, աղքատ կնոջ կամ պառավի տղան, խորթ աղջիկը և այլն:

Համաձայն հայկական հեքիաթի հերոսի օգնականների տեսակների մեր դասակարգման՝ առանձնացված են մարդ և մարդակերպ, կենդանի և թռչուն, ինչպես նաև բնաշխարհը ներկայացնող (ոչ շնչավոր) նվիրատուներն ու խորհրդատուները,

⁴³ Հրաշապատում հեքիաթի գործող անձանց գործառույթների մասին տե՛ս **Пропи В.**, 1969, նշվ. աշխ., էջ 29-60:

որոնք իրենց գործառույթներով միմյանց նկատմամբ ունեն որոշակի փոխկապակցվածություն, օրինակ՝ աստված↔ձի, աստված↔ծերունի, աստված↔մրջյուն և այլն: Մարդկային բնույթ չունեցող անշունչ առարկաները, կենդանի կամ մտացածին էակները, այլ կերպ ասած՝ մարդակերպները, կարող են օժտվել մարդկային՝ ֆիզիկական և զգացմունքային, հատկանիշներով, մասնավորապես, կարող են զգալ, արտահայտել ապրումներ, խոսել, մտածել, կատարել բանական գործողություններ: Հայկական հեքիաթներում մարդակերպ նվիրատուներն ու խորհրդատուները ներկայացնում են երկրային, երկնային և անդրաշխարհային ծագում ունեցող էակներ, որոնք ի թիվս մարդկային հատկանիշների, ունեն նաև մարդուն ոչ հատուկ հատկանիշներ (մարդակերպություն, բրդոտություն, գերբնական ուժ, օդում սավառնելու հատկություն և այլն):

1.2.1. Մարդակերպ նվիրատուների և խորհրդատուների շարքում առանձնահատուկ տեղ ունի **աստվածը**. Երբեմն նրա անմիջական միջամտությամբ հայկական հեքիաթի գլխավոր հերոսը կարողանում է հաղթահարել նախնական, լրացուցիչ և հիմնական փորձությունները:

Մարդը գիտակցական կյանքի սկզբնավորումից ի վեր ապավինել է գերբնական ուժերի զորությանը՝ հուսալով իրականացնել դժվարահասանելի երազանքները, ստեղծել բարեկեցիկ կյանք ու կենցաղ: Մարդու երազանքներն իրենց արտահայտությունն են գտել հեքիաթներում, որոնք ստեղծվել և սերնդեսերունդ փոխանցվել են՝ հասնելով մեր օրերը: Հայկական հեքիաթների վրա խոր հետք են թողել մարդու կրոնադիցաբանական պատկերացումները՝ սկսած նախնադարյան տոհմացեղային ժամանակներից մինչև քրիստոնեություն՝ ներառելով զրադաշտականության և հելլենիզմի (հեթանոսության) շրջանները: Հայոց մեջ նախնադարից են առաջ գալիս բնության անշունչ առարկաների ոգեղենացումը, տոտեմական նախնիների, բնության չորս տարերքի, ոգիների պաշտամունքը, աշխարհի, հոգու, մահվան և հանդերձյալ կյանքի մասին նախնական պատկերացումները⁴⁴: Հայկական դիցարանի ձևավորումից ի վեր հայ ավանդության մեջ իրենց արտացոլումներն են գտել մի շարք աստվածություններ (Հայկ, Արամ,

⁴⁴ **Հարությունյան Ս.**, 2001, նշվ. աշխ., էջ 6-18, **Арутюнян С.**, Армянская мифология//Мифы народов мира, т. I, М.: Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 105.

Վահագն, Միիր, Անգեղ և այլն), սակայն հեքիաթներում մեծամասամբ անվանակիր աստվածներ հանդես չեն գալիս⁴⁵:

Մեր նպատակներից մեկն է ներկայացնել տիեզերքն ստեղծող և կառավարող գերագույն էակի՝ աստծո դերը հայկական հեքիաթներում: Հայոց մեջ **աստված** բառը հանդիպում է և՛ գրական, և՛ տվյալ տարածաշրջանին բնորոշ բարբառային ձևերով (ասված, աստուծ, աստոծ, ասպած. աստվածութեն և այլն)⁴⁶:

Աստծո տեսանելի կամ անտեսանելի ներկայությունն առկա է Հայաստանի յուրաքանչյուր պատմաագագրական տարածաշրջանի հեքիաթների գերակշռող մասում: Հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում հերոսը կամ ընդհանրապես ցանկացած գործող անձ բազմիցս առիթ է ունենում հիշել աստծո անունը՝ թախանձական («աստու սիրուն», «ի սեր աստու», «աստու խաթեր», «ասպած սիրես»), գոհունակության և բավարարվածության («փառք քեզ աստված», «փառք իրան», «փարքըտ* շատ ինի, Ա՛ստուծ»), բարեմաղթության («աստված քու հետ ըլնի», «աստված քու ճամփեն պ%րի պ%ց անի»), զարմանքի և վարանման («տե՛ր աստված», «մա՛րդ աստու»), օրհնանքի («աստված քեզ էլ օխնի», «աստծու օխնիթկ վրես էղնի», երդման («վիրև աստված, ներքև՝ դու»), աստծուն ապավինելու և օգնության («աստված քյե խե», «աստուն ամանաթ», «աստված քեզ ուժ տա, որ գուրզը բանըցնես», «աստված քեզ կենդանի ետ դարցընի», «աստված մենձ ա», «աստված ողորմած ա»), ասելիքը հաստատելու («մեյիվան, աստծու մեյիվան ի»), մեղադրանքը

⁴⁵ Անվանակիր աստվածները (Հիսուս Քրիստոս, Մուհամմեդ) հաճախ հանդիպում են հայ իրապատում հեքիաթներում և հանդես են գալիս սոսկ որպես գործող անձ՝ չունենալով նվիրատուի և խորհրդատուի դերակատարություն: Վան-Վասպուրականի հեքիաթներից մեկում անվանակիր աստծո օրհնակ է սարերի և ծովերի աստված Տեր-Ղոնդիոսը, ում նվիրատվությամբ հերոսն օծվում է մեծ ուժով և իր ճանապարհին հանդիպած չար ուժերի նկատմամբ հաղթանակով է դուրս գալիս («Ծամծուն».- ՀԺՀ, հ. XIV, էջ 68, № 4): Մեր կողմից ուսումնասիրված հայկական հեքիաթներում Քրիստոսը՝ որպես նվիրատու և խորհրդատու, հանդես է գալիս Տավուշում և Վան-Վասպուրականում: Առաջին դեպքում Քրիստոսի թաշկինակի միջոցով վերականգնվում են հերոսուհու կտրված թևերն ու կրծքերը, վերակենդանանում է երեխան [«Հորից հալածված աղջկա բախտը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 33(33), էջ 143], երկրորդ դեպքում, սուրբ Գևորգի խորհրդատվությամբ և Քրիստոսի անունն օգտագործելով, հերոսը լուծում է թագավորի կողմից իր առաջ դրված խնդիրները («Դժխոյն Հեղինե և Գիքո».- ՀԺՀ, հ. XVI, № 55, էջ 421, 422):

⁴⁶ Աստված բառի ծագման, գրական և բարբառային ձևերի դրսևորումների մասին տե՛ս **Համբարձումյան Վ.**, Հայերեն Աստված բառի ծագումն ու տիպաբանությունը, Երևան, «Ձանգակ-97» հրատ., 2002, **Մեսրոպյան Հ.**, «Աստված» խորհրդանշանը հայերենի բարբառներում, Բանբեր հայագիտության №3(12), 2016, էջ 69-80:

*Մեջբերումներն աշխատանքում բերված են ըստ հրատարակության. այդ առումով բարբառային ձևերը տրված չեն գիտական տառադարձությամբ, օրինակ՝ փարքըտ-փարքըտ, քյե-ք'է, տյու-տ'ու և այլն:

հերքելու («ես մեղասասու», «քու աստծուն մեղա»), գաղտնիքը խոստովանելու («ի՞նչ քյեզնից պախեմ, ինչ՝ աստծուց») և այլ արտահայտություններում: Այս արտահայտություններից բացի հայկական հեքիաթներում հաճախ են հանդիպում «շատ գնաց, քիչ գնաց, աստված գիտի», «թե քնած էր, թե զարթուն էր, աստված գիտեր, մի ձեռն հօիմացավ», «Ֆորըմը մնաց, շատն ու քիչը աստված գիտեր» և այլ հեքիաթային միջնամասային կայուն բանաձևեր⁴⁷: Հեքիաթի հերոսին՝ դժվարագույն խնդիրներն իրագործելու ճանապարհին ճիշտ ժամանակին և ճիշտ տեղում հայտնված նվիրատուներն ու խորհրդատուները (ծերունի, պառավ, աղջիկ, դերվիշ, դև, ձի, առյուծ, թռչուն, օձ, միջատ և այլն), տարաբնույթ օգնականներն (գերբնական հասկություններով օժտված գործող անձինք) ու հրաշագործ առարկաները (լույս տվող ձու, սփռոց, գլխարկ, մոմակալ, շվի և այլն) մեծամասամբ ուղարկվում են աստծո կողմից:

Աստծո անմիջական նվիրատվությունն ու խորհրդատվությունը հայկական հեքիաթի հերոսին կատարվում է հետևյալ ձևերով.

ա) լսելով հերոսի խնդրանքը («Արևհատ և Օձամանուկ», «Մարթակեր ախշիկ», «Օխձը տղան», «Խազողլու հեքիաթը» և այլն)*,

բ) նվիրատվություն և խորհրդատվություն՝ առանց հերոսի խնդրանքի («Գյուլշանի հեքիաթը», «Ասլան-Ղըռասլան», «Էյնա բունիզի» և այլն),

գ) միջնորդավորված (ծերունի, հրեշտակ, դերվիշ և այլն) («Գյուլշանի հեքիաթը», «Վարդիթեր», «Արա Գեղեցիկ», «Աստուծ գլիդ&ամ ա՛ հինչ ա անում», «Աստված ձեր խերն ի» և այլն),

դ) հերոսի կերպարանափոխությամբ (եղնիկ, կով, օձ և այլն) («Եղնը ախշիզյ», «Թօնջյուման խաթուն», «Քյնօմ, քյնօմ սև օձին» և այլն),

ե) հերոսի երազում («Արազը կադարվալ ա», «Ղուշ փարին», «Բախտի հետևից ման եկողը» և այլն):

Հայկական հեքիաթներում զգալի մաս են կազմում անժառանգ թագավորի, անժառանգ աղքատ ամուսինների, ջրաղացպանի կամ վաճառականի մասին

⁴⁷ Միջնամասային կայուն բանաձևերի մասին տե՛ս **Խեմչյան Է.**, Սկսվածքային և միջնամասային կայուն բանաձևերը Տավուշի հեքիաթներում, Պատմաբանասիրական հանդես № 1, 2011, էջ 223:

*Փակագծերում նշված հեքիաթները ըստ կիրառության հղված են համապատասխան տեղերում, ինչպես նաև առկա են հավելվածներում:

մոտիվները: Ինչպես նշում է բանագետ Եվա Ջաքարյանը. «...ամլությունը, մանավանդ թագավորինը, համարվել է հասարակական, սոցիալական հարաբերությունների աններդաշնակության արդյունք և դրա դիմաց աստծո սահմանած պատիժ»⁴⁸: Աստծո ողորմածությունը ստանալու համար հեքիաթներից մեկում թագավորին հետևյալ խորհուրդն են տալիս. «Թաքավոր՝ ապրած կենա, քու խազինի դուռը բաց կանես, քու ամբարն էլ բաց կանես՝ սովածին հաց կտաս, տկորին շոր կտաս, չունևորին փող կտաս: Աստված կքաղցրանա, քեզ մի տղա կտա»⁴⁹: Վեզիրի խորհրդով թագավորն առատաձեռն է դառնում, սակայն դա բավարար պայման չէր ժառանգ ստանալու համար: Թագավորը ժառանգ է ստանում դերվիշի նվիրատվության արդյունքում (դերվիշը թագավորին խնձոր է տալիս և պայման դնում, որ ծնված զույգ որդիներից մեկին իրեն տա): Այս հեքիաթում դերվիշ-նվիրատուն հետագայում հանդես է գալիս որպես վնասատու. նա թագավորի տղային օգտագործում է անդրաշխարհից կախարդական քսակը ձեռք բերելու համար, սակայն աստծո միջամտությամբ հերոսը կարողանում է խույս տալ դերվիշի նենգամիտ արարքներից և հասնել իր նպատակին:

Մեկ այլ հեքիաթում դերվիշը, տեսնելով, որ անժառանգ թագավորը ժողովրդին բաժին է տալիս, ասում է. «Դուք աստծու ճամփուցը ընկած եք, նահախ երդան տուտսաղ եք անում, կախաղան եք տալի, նահախ խեղդում եք: Ձեր տուտսաղները (բանտարկյալները) վեր թողեք, աստու ճանապարհին կացեք, մատաղ արեք, մոմ վառեք, թե քեզ երեխա չի ըլի՝ իմ վիզը կտրեցեք»⁵⁰, այսինքն՝ թագավորի բարեգործությունը չպետք է սահմանափակվի բաժին տալով, այլև նա պետք է վերջ տա իր անգթությանը: Բարեգործության դիմաց ժառանգ ակնկալելու մոտիվը նույնպես հայ ժողովրդական հեքիաթների առանցքային մոտիվներից է: Ժառանգ չունեցող ամուսիններն առատորեն իրենց ունեցվածքից բաժին են հանում աղքատներին՝ ակնկալելով. «Մենք շատ տալիս ենք, որ վերևից աստված տենա՝ ժառանգ տա, որպեզի մենք էլ ուրախանանք»⁵¹: Սակայն ոչ միշտ է, որ ժառանգը տրվում է աստծու կողմից: Նշված հեքիաթում անժառանգ ծնողներին ծերունի

⁴⁸ **Ջաքարյան Ե.**, նշվ. աշխ., էջ 228:

⁴⁹ «Ղահրաման-Ասլան թաքավորներ».- ՀԺՀ, հ. III, № 10, էջ 140:

⁵⁰ «Երկինք գնացող տղեն».- ՀԺՀ, հ. VIII, № 27, էջ 201:

⁵¹ «Խեչոյի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 21(21), էջ 106:

մուրացկանի կերպարանքով կախարդ մարդակերն է չորս խնձոր տալիս և ծնված չորս տղաներից մեծին վերցնում իր համար: Խորհրդատու ձիու, երախտապարտ թռչունի և հրաշագործ առարկաների միջոցով հերոսը դիմակայում է նվիրատու-վնասատուի փորձություններին և հասնում իր առաջ դրված խնդրի լուծմանը:

Երբեմն հեքիաթներում երեխա ունեցող թագավորն է պատժվում. այսպես՝ «Մարթակեր ախչիկ» հեքիաթում թագավորը չի բավարարվում իր ունեցվածքով ու երեք որդիներով և աստծուց աղջիկ է խնդրում: Որդիներից մեկը փորձում է հորը համոզել. «Տյու բեոյում ես, աստված քյե իրեքյ լաճ տվե, քյե թակավորութեն տվե, եփ որ տյու կուլաս, աստված պետք ի տփի վեր մեր գյլխուն, մեր թակավորութեն մեզնից առնի»⁵²: Թագավորն աղջիկ էր ուզում, որպեսզի նրան ամուսնացնի ուրիշ երկրի թագավորի որդու հետ և ավելի⁵³ հարստանա. աստված չի մերժում նրա խնդրանքը և տալիս է մարդակեր աղջիկ, որը հետագայում մեծ վտանգի առաջ է կանգնեցնում թագավորությունը: Սակայն ոչ բոլոր դեպքերում է, որ աստծո պատիժ ստացած անժառանգ թագավորն ազահ է և անգութ: Հայկական հեքիաթների զգալի մասում, աստված լսելով թագավորի խնդրանքը, նրան օձի ճուտ է ուղարկում: Օձ-երիտասարդ կերպարանափոխության մոտիվն առկա է Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի դասակարգման 433, 433A, 433B, 433C հեքիաթների տիպերի տարբերակներում⁵⁴: Մեր ուսումնասիրած հայկական հեքիաթներում աստված անժառանգ ամուսիններին (միայնակ պառավին) օձ-զավակ է նվիրում կամ նրանց խնդրանքով. «Տեր աստվա՛ծ, ի՛նչ կըլի, որ ինձ էլ մի զավակ տայիր, ես էլ սիրեի իմ զավակին. բա ես էս օցի ղդար էլ կայի ոչ, որ մի օցի ճուտ էլ ա ինձ տալիս չես»⁵⁵, «Ա՛ստուծ, յ՞նի հինչ կընի՞, մըզ էլ մին խոխա տաս... մունք էլ խոխու ս՞%ս ըսկանանք»⁵⁶ և այլն⁵⁷, կամ պարզապես ինքն է

⁵² «Մարթակեր ախչիկ».- ՀԺՀ, հ. XV, № 35, էջ 240:

⁵³ Այստեղ մթագնված կերպով առկա է ամուսնության ծիսակարգում աղջկա ծնողների կողմից փեսայից պահանջվող գումարային և առարկայական նվիրատվության սովորույթը (տե՛ս Լալայեան Ե., Վասպուրական, Ազգագրություն.- ԱՀ, գիրք XX, էջ 148):

⁵⁴ **Uther H.-J.**, The types of international folktales A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, part I, Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales. and Realistic Tales, with an Introduction, 620 p. (Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2011), 433, 433A, 433 B, 433C, p. 95-97.

⁵⁵ «Արևատ և Օձամանուկ».- ՀԺՀ, հ. I, № 17, էջ 236:

⁵⁶ «Օխձը տղղան».- **Սարգսյան Ա.**, նշվ. աշխ. № 1(21), էջ 167:

⁵⁷ «Օգ-մանուկին հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, № 15, էջ 77, «Միրզա Մահմուտի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. IV, № 23, էջ 195, «Միթիլ խավք».- ՀԺՀ, հ. III, № 18, էջ 219:

որոշում նվիրատվություն անել. աղքատ ամուսիններին օձ է տալիս,⁵⁸ անժառանգ թագուհին օձի ճուտ է բերում⁵⁹ և այլն: Արցախի «Օխձը տրղան» հեքիաթում աղքատ ցախավաճառը թախանձանքների արդյունքում անտառում թռչնի երեք ձու է գտնում: Ձվերից մեկից օձի ճուտ է դուրս գալիս, լեզու է առնում, ասում, որ աստված իրեն ուղարկել է նրանց համար որպես որդի: Օձը մեծանալով դառնում է շահմար օձ, խնդրում հորը, որ գնա թագավորի փոքր աղջկա համար խնամախոսության: Թագավորը, վրդովվելով ցախավաճառի հանդգնությունից, հրամայում է նրան կտոր-կտոր անել և թափել պալատի առաջ: Ի տարբերություն հայկական հեքիաթներում առկա մարդու մարմնի մասերն ամբողջացնելու և նրան վերակենդանացնելու այլ ձևերի (թռչունի՝ աղբյուրի ջրի մեջ թաթախած փետուրով, թռչունի թքով, աղոթքով, կախարդի կողմից կուլ տալով վերադարձնելով և այլն)՝ այս հեքիաթում օձը «քյին%մ ա հորը պըտեռներէն քըշտէն ծըյվիծ%յ անում, էլ թա հինչ թիլիսիմ ա անում, թա հունց ա անում, մին էլ հիրըվանէրը յըհա էն ըն տըեսնում, վէր էս թիքյի-թիքյ% տըեռած մարթը սըղացավ»⁶⁰: Թագավորը, տեսնելով օձի հմայական զորությունը, ցախավաճառին երեք անիրագործելի առաջադրանք է տալիս: Օձի խորհրդատվությամբ ցախավաճառը կարողանում է կատարել թագավորի պայմանները, և թագավորը ստիպված աղջկան կնության է տալիս օձին: Կախարդանքով օձ դարձած երիտասարդը, գաղտնիքը ուրիշների մոտ բացահայտելու դեպքում, վերադարձվում է այնկողմնային աշխարհ և միայն կնոջ յոթ տարվա դեգերումներից հետո կախարդանքը վերանում է:

Աստծո կողմից կերպարանափոխված զավակ ստանալու մոտիվների մեջ կարելի է առանձնացնել նվեր դրումի⁶¹ և ձուկ ծննդաբերելու⁶² մասին մոտիվները (ATU 409A)⁶³: Կենդանական կամ բուսական ծագում ունեցող ժառանգների մեջ մթագնված կերպով պահպանված է տարբեր ազգերի կենդանական կամ բուսական նախահոր գաղափարը: Համաձայն շոտլանդացի մարդաբան Ջեյմս Ֆրեզերի՝ տոհմի

⁵⁸ «Հաբրմանի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. IX, № 43, «Հաբրմանի».- ՀԺՀ, հ. IV, № 1:

⁵⁹ «Օձ-Մանուկ և Արին-Արմանելին».- ՀԺՀ, հ. III, № 14, «Օձ-մանուկին հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, № 15

⁶⁰ «Օխձը տրղան».- **Ա.Յու. Սարգսյան**, նշվ. աշխ. № 1(21), էջ 168:

⁶¹ «Տոռոմը».- ՀԱԲ, հ. 16, № 9(9), էջ 55-57, «Տղում ախչիկ».- ՀԺՀ, հ. IX, № 42, 238-243:

⁶² «Ձուկ տղան».- ՀԺՀ, հ. I, № 31, էջ 407-417:

⁶³ **Uther H.-J.**, pp. 243-244.

ամեն մի անդամի կյանքը կապված է կենդանական կամ բուսական որևէ տեսակի ներկայացուցչի կյանքի հետ, և կենդանուն սպանելու կամ բույսը ոչնչացնելու հետևանքը կլինի համապատասխան մարդու մահը⁶⁴: Մուսա լեռի տարբերակում դոմինը կրակի մեջ գցելուց հետո վերանում է կախարդանքը, և կերպարանափոխված աղջիկը շարունակում է երջանիկ ապրել⁶⁵: Այլ է պատկերը Մանազկերտի տարբերակում. աղջիկը, ամեն անգամ դոմինից դուրս գալուց հետո, այն փակում էր սնդուկում, որպեսզի իրեն վտանգ չսպառնա, սակայն «էսօր մոռցավ, չփակեց... թաքավորի տղեն աջալա հօելավ օջախ վառեց, պղինձ մի ջուր դրավ վրեն, տղմինին դրեց մեջ, խաշեց»⁶⁶, արդյունքում՝ դոմին-աղջիկն ապրում է մեկ տարի և մահանում:

Ինչպես տեսնում ենք, անժառանգ ամուսիններն աստծո ողորմածությամբ կենդանական կամ բուսական ծագմամբ ժառանգ ստանալուց հետո շարունակում են կախման մեջ մնալ նրանից: «Ձուկ տղան» հեքիաթում կատարվում է կրկնակի կերպարանափոխություն՝ ձուկ↔երիտասարդ↔աղավնի↔երիտասարդ: Հմայական արգելքի խախտման, այսինքն՝ ձկան կաշին կրակին տալու հետևանքով վաճառականի տղան կերպարանափոխվում է աղավնու և անհետանում: Երկար որոնումներից հետո (տարբեր խորհրդատուների օգնությամբ) նրա կինը՝ թագավորի աղջիկը, կարողանում է գտնել ամուսնուն, սակայն ինչ-որ սխալ թույլ տալով (սրտի վրայի թուղթը թարս դնելով)՝ դարձյալ կորցնում է նրան: Անդրաշխարհից հերոսի վերադարձը կատարվում է նրա որդու միջոցով, ով անմահական խնձոր և անմահական ջուր բերելու համար հայտնվում է այնտեղ: Աստված, ժամանակավորապես վաճառականին զրկելով որդուց, նրան նաև թոռ է տալիս և երեք աղջիկ (աղջիկների կերպարանափոխված աղավնիներ)⁶⁷:

Հերոսը խնդրանքով դիմում է աստծուն ոչ միայն ժառանգ ստանալու համար: «Մարդակերպ ձուկը» հեքիաթում. «Էս խեղճ մարդը չոքավ աղոթք էրավ, արտասունք թափեց, մեկ էրկու սհաթ լալով, պաղատելով աղաչեց աստծուն, որ հոգի տա էդ

⁶⁴ **Ֆրեզեր Զ.**, Ոսկե ճյուղը, Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1989, էջ 809:

⁶⁵ «Տոռմը».- ՀԱԲ, հ. 16, № 9(9), էջ 57:

⁶⁶ «Տդում ախչիկ».- ՀԺՀ, հ. IX, № 42, էջ 242:

⁶⁷ «Ձուկ տղան».- ՀԺՀ, հ. I, № 31, էջ 416-417:

փետե մարդուն»⁶⁸: Աստված չի անտեսում հերոսի աղաչանքը և հոգի է դնում փայտե մարդու մեջ:

Հայկական բազմաթիվ հեքիաթներում հերոսի գործողությունների ընթացքում ծագած խնդիրների լուծման համար երբեմն աստված չի սպասում, որ իրեն խնդրեն, այլ ինքն է որոշում նվիրատվություն կատարել կամ խորհուրդ տալ: Աստծո տված այդօրինակ նվերները բազմազան են՝ լույս տվող ձու⁶⁹, ձի⁷⁰, վագր, աքաղաղ⁷¹ և այլն: Աստծո կողմից աղքատ ամուսիններին տրված լույս տվող ձուն իր վրա է հրավիրում թագավորի ուշադրությունը՝ դրանով իսկ ապահովելով դարձյալ աստծո կողմից նրանց ուղարկված զույգ որդիների ապագան: Մեկ այլ հեքիաթում («Խոսքով շահ») աստծո նվերը՝ ձին, սյուժեի զարգացման ընթացքում դառնում է հերոսի խորհրդատուն, իսկ «Ասլան-Ղըռասլան» հեքիաթում աստված հերոսին մոտալուտ վտանգից՝ մարդակեր քրոջից փրկում է՝ աքաղաղ և վագրի ձագեր ուղարկելով:

Հերոսին նվեր տալով՝ աստված երբեմն դառնում է նաև խորհրդատու: Այսպես՝ «Էյնա բունիզի» հեքիաթում աստված մի աղքատ մարդու ծառ է տալիս, որի անունը նշանակում էր «օձի գլխից բուսած»: Օձը, ըստ մարդու նախնական տիեզերական պատկերացումների, գտնվում է տիեզերական ծառի ստորին մասում⁷²: Օձի գլխից բուսած ծառը տիեզերական ծառն է, որը միաժամանակ այս աշխարհի հետ ստորերկրայքի կապն է խորհրդանշում: Աղքատ մարդու հարստանալու գրավականն էր գաղտնի պահել ծառի անունը՝ *Էյնա բունիզի*: Փաստորեն հեքիաթի հերոսը տիրապետում է աշխարհի մոդելին, այսինքն՝ նրան ընձեռված են բոլոր հնարավորությունները՝ օգտվելու երկրային բոլոր բարիքներից: Սակայն հարստացած մարդը խախտում է աստծո՝ իր առջև դրած պայմանը. «Տու վեշ մինին ասիս վեշ ծառեն անըմը, լուխճին նըհետ մ%րժ կըկյաս, կասիս. «Հու վէր ծառէս անըմը դ&ւզ ասէ, ծառըս էլ, կընենգըս էլ, իլ%ծ-չիլ%ծըս էլ տաս ըմ &ւրան, հու վէր սիսալ ասէ, հինչքան հըրըստօթուն օնէ, ինձ բիդի տա»⁷³ և զրկվում հարստությունից: Այնուամենայնիվ

⁶⁸ «Մարդակերպ ձուկը».- ՀԺՀ, հ. IV, № 4, էջ 69:

⁶⁹ «Գյուլշանի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 33, էջ 423-440:

⁷⁰ «Խոսքով-շահ».- ՀԺՀ, հ. I, № 34, էջ 441-455:

⁷¹ «Ասլան-Ղըռասլան».- **Հովսեփյան Հ.**, նշվ. աշխ., № 16(16), էջ 105-110:

⁷² **Топоров В.**, Древо мировое.- МНМ, т. I, М., Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 398-406, **Иванов В.**, Верх и низ.- там же, с. 233-234.

⁷³ «Էյնա բունիզի».- **Սարգսյան Ա.**, նշվ. աշխ. № 1(1), էջ 77:

աստված ողորմած է. նա երկրորդ խորհուրդն է տալիս այդ մարդուն և վերադարձնում նրա ողջ ունեցվածքը:

Վերոհիշյալ հեքիաթներում նվիրատվությունն ու խորհրդատվությունը հերոսին կատարվում է աստծո անմիջական միջամտությամբ: Գոյություն ունի հեքիաթների մի այլ խումբ, որում աստված գործում է միջնորդների միջոցով (ծերունի, հրեշտակ, դերվիշ և այլն)՝ ընդունելով նրանց կերպարանքը: Հաճախ հեքիաթներում աստված հայտնվում է սպիտակամորուս ծերունու (ճամփաբաժանի, սև-սպիտակ թելեր կծկող, ճակատագիր գրող և այլն) տեսքով: Կարսի հեքիաթներից մեկում թագավորի աղջիկը ավազակի՝ Դալի Հասանի ձեռքից ազատվելու համար օգնություն է խնդրում աստծուց և խոստանում, որ իր ապագա ծնվելիք երեխային նրան մատաղ կանի: Ծնվում է աղջիկ: 6-7 տարեկան աղջկան է մոտենում սպիտակամորուս ծերունին և նրան ասում, որ մորը հիշեցնի իր խոստման մասին: Մայրը աղջկան ուղարկում է ծերունուն: Եվ ծերունին, գնահատելով կնոջ ազնվությունը, ի պատասխան խոստման կատարման, աղջկան օժտում է շնորհներով. «Քելածդ վախտը ոտիդ տակի հողը օսկի դառնա, ծիծաղաս՝ չորս թարաֆդ վարդ-մանուշակ բուսնի, լվացվածդ տեղը յոնջա ու կորնկան բուսնի, եթե լաս՝ քարե կարկուտ գա,- էս կըսէ ու ըխտիարը աներևոյթ կէղնի»⁷⁴ և վերադարձնում մորը: Մեկ այլ հեքիաթում աստված աղքատ ամուսինների նոր ծնված երեխային է միջնորդների (պահապան հրեշտակ, տատմեր, քահանա, քավոր) միջոցով շնորհներով օժտում⁷⁵: Այսինքն՝ շնորհը մարդուն տրվում է ի վերուստ, և պարտադիր չէ, որ դա լինի աստծո անմիջական մենաշնորհը:

Երեք եղբայրներին կամ երեք ընկերներին փորձության ենթարկելը հայկական հեքիաթներում սովորաբար կատարվում է հրեշտակի կամ ծերունու կերպարանք ստացած աստծո միջոցով: Կատարվում է նվիրատվություն (երեքին էլ), այնուհետև, փորձության ենթարկելով նրանց, նվերը (տունը, հոտը, այգին) թողնում է նրան, ով կարողանում է դիմակայել փորձությանը⁷⁶:

Վերը նշեցինք այն կերպարանափոխությունների մասին, որոնք կատարվում են կախարդանքի միջոցով: Որոշ հայկական հեքիաթներում աստված

⁷⁴ «Թագավորի աղջկա հեքիաթը».- Կարս, № 26(26), էջ 169:

⁷⁵ «Վարդիթեր».- ՀԺՀ, հ. հ. I, № 26, էջ 355-366:

⁷⁶ «Աստուծ գլիդ&ևւ ա հինչ ա անում».- **Սարգսյան Ա.**, նշվ. աշխ. № 1(17), էջ 149-152, «Աստված ձեր խերն ի».- Մոկս, № 54(54), էջ 145-147, «Երեք եղբայր».- ՀԺՀ, հ. XVIII, № 9, էջ 68-69:

կերպարանափոխություն է կատարում ապրուստի միջոցի կամ վտանգից փրկվելու համար: «Թ՞նջուման խաթուն» հեքիաթում աստված աղքատ գյուղացու կնոջը կարմիր կով է դարձնում, որպեսզի նրանք կարողանան իրենց ապրուստը հոգալ, խորթ մոր պահանջով կովը մորթելուց հետո ևս աստված շարունակում է իր օգնությունը՝ կովին որպես միջնորդ օգտագործելով (նվիրատու և խորհրդատու կով)⁷⁷: Աստված երբեմն հերոսին փրկելու համար նրան կերպարանափոխության է ենթարկում: Ղարադաղի հեքիաթներից մեկում հարուստ հովվի աղջկան դևերի ձեռքից ազատելու համար աստված նրան եղնիկ է դարձնում: Հերոսը սպանում է դևերին, եղնիկին աստված նորից աղջիկ է դարձնում⁷⁸:

Ինչպես արթուն ժամանակ է աստծո անունն անընդհատ մարդու շուրթերին՝ իրեն օգնելու ակնկալիքով, այնպես էլ նիրհելիս կամ քնած ժամանակ երազում նրան է այցելում աստված՝ երբեմն միջնորդի տեսքով (ծերունի, մեռած նախնի, ինչ-որ մարդ, թռչուն, կենդանի, ինչ-որ ձայն և այլն) և խորհրդատվությամբ, երբեմն էլ նվիրատվությամբ օգնում հերոսին՝ լուծելու իր առջև ծառայած դժվարագույն խնդիրները⁷⁹:

Հայ ժողովրդական տպագիր հեքիաթների մանրակրկիտ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հեքիաթի հերոսին աստված ուղեկցում է ամենուրեք՝ արթմնի թե երազում, տեսանելի թե անտեսանելի ներկայությամբ, իր տեսքով թե միջնորդավորված, խնդրանքով թե անխնդիր: Մեծ է աստծո դերը հեքիաթում որպես նվիրատու և խորհրդատու: Աստծո նվիրատվությունը միշտ ուղեկցվում է խորհրդատվությամբ՝ նվերը ճիշտ օգտագործելու նպատակով, քանզի սխալվելու պարագայում այն չի կարող ծառայել ի նպաստ հերոսի գործողությունների: Աստծո ներկայության բազմազան դրսևորումները հեքիաթներում ապացույց են այն բանի, որ մարդն իր կյանքը չի պատկերացնում առանց նմանօրինակ անսահմանափակ կարողություններով օժտված հզոր էության:

1.2.2. Հեքիաթի գլխավոր հերոսի գործողություններին նպաստող կամ խոչընդոտող, երբեմն էլ հեքիաթի հերոս հանդիսացող **ծերունին** ունի բազմաբնույթ

⁷⁷ «Թ՞նջուման խաթուն».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 16, էջ 194-205:

⁷⁸ «Եղնը աղչիզ».- **Հովսեփյան Հ.**, № 24(24), էջ 144-149:

⁷⁹ Այս խնդրի քննությունը հանգամանորեն տրված է սույն աշխատանքի III գլխում:

գործառույթներ. նա կարող է լինել աստծո կողմից միջնորդավորված, ճակատագիր գրող, հերոսի մտքերը կարդացող, նվիրատու, խորհրդատու, խնամախոս, ծերունու կերպարանք առած հրեշտակ, հակադիր հերոս կամ սատանա և այլն:

Հայկական հեքիաթներում ծերունուն մեծամասամբ անվանում են **ալևոր** բառից ածանցված **հալիվոր, հալևոր, հալևուր, հալվոր, հալվուր, հիլիվր, խալիվոր, խ%լիուր** ձևերով, երբեմն հանդիպում են **բաբա (բաբո), պապիկ, դերվիշ** (երբ հեքիաթում ընդգծվում է դերվիշի՝ ծերունի լինելը), **ըխտիար** (ի դեպ, այս բառը մի շարք տարածաշրջաններում՝ Պոլիս, Պարտիզակ, Սուրմալու բացատրվում է՝ խորհրդատու)⁸⁰ ձևերը կամ պարզապես մի ծեր մարդ:

Մի շարք հեքիաթներում սպիտակամորուս ծերունին հերոսին անդրաշխարհ տեղափոխելու միջնորդ է, կամ հայտնվում է անդրաշխարհից՝ հերոսին օգնելու խորհրդատվությամբ կամ նվիրատվությամբ: «Ճակտի գյիր» հեքիաթում այնկողմնային աշխարհի սպիտակամորուս իմաստուն ծերունին (որոշ հեքիաթներում՝ ճակատագիր գրող) իր մոտ հայտնված թագավորին տեղեկացնում է՝ ում հետ պետք է նա ամուսնանա: Այդ տեղեկությունը շարժում է թագավորի ծիծաղը. «Տո էսա խալիվոր ի՞նչ կասի, ես թակավորմ էլնիմ, էրթ%մ նախըրչու ախչի՞կն առնեմ: Ընչի՞ մեչ աշխըրին ախչիկ կիյամաթ էլավ. ես էն խալիվորի խաթրի խամար էլեր ի, պիտի էրթ%մ էն նախըրչու ախչիկն ըսպանիմ գյամ»⁸¹: Թագավորը ոչ միայն չի կարողանում սպանել նախրապանի աղջկան, այլև հանգամանքներն այնպես են դասավորվում, որ ամուսնանում է նրա հետ և փառք է տալիս աստծուն, ասում է. «Խալիվոր, %ղորդ որ քյո խաբըրներ մեյն էլ սուտ չեն, աստված ինչ որ գյրեր ի մարթու ճակատ՝ էն էլ պիտի էլնի, մարթ չի կանա աստըծու գյըրած ավիրի»⁸²:

Աշխարհի տարբեր ժողովուրդների առասպելաբանության մեջ ճակատագրի մասին պատկերացումները հոգեբանակենսաբանական և սոցիոլոգիական տեսանկյունից բացատրվում են «ծնունդ-մահ», «բարի-չար» երկհակադրությամբ և անձնավորվում տարբեր կերպ⁸³: Ճակատագրի հավատալիքը հին իրանցիների մոտ

⁸⁰ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 2, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2002, էջ 40:

⁸¹ «Ճակտի գյիր».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 12, էջ 144:

⁸² Նույն տեղում, էջ 149:

⁸³ **Карев В.**, Судьба, // МНМ, т. II, с. 471-474.

կապված է եղել աստղագարդ երկնքի հետ, բախտի անիվը պտտվում է երկնքում⁸⁴: Մանուկ Աբեղյանի հավաստմամբ՝ հայ ժողովրդական ավանդության մեջ սովորաբար «բախտի անիվը մտածվում է երկնքից անջատ»⁸⁵: Այս հանգամանքը դրսևորվում է նաև վերոնշյալ հեքիաթում. ալեհեր ծերունին գտնվում է ոչ թե երկնքում կամ սարի գլխին, այլ թագավորի պալատի հետևում գտնվող փոսի մեջ, որտեղ հեքիաթի հերոսը՝ թագավորի տղան, հոր մահից հետո պետք է ամեն օր մի հաց գցեր (թագավորն էր մահից առաջ այդպես պատվիրել): Այս հեքիաթում անդրաշխարհի իմաստուն ծերունին ոչ միայն գուշակում է հերոսի ճակատագիրը, այլև այս աշխարհում կարգավորում է չարն ու բարին, լավն ու վատը՝ հերթականությամբ դասավորելով սև և սպիտակ հացերը: Հայաստանի մյուս տարածաշրջանների հեքիաթներում ծերունին կծկում է սև և սպիտակ կծիկները՝ դրանով կարգավորելով երկրի վրա գիշերվա և ցերեկվա տևողությունը՝ անհրաժեշտության դեպքում երկարացնելով կամ կարճացնելով այն⁸⁶: Հավերժական ժամանակը ևս հայ ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ անձնավորված է ալեհեր ծերունու կերպարանքով: Հացերի և կծիկների գույների հակադրությունը խորհրդանշում է չարն ու բարին, գիշերն ու ցերեկը: Ծերունին հայ ժողովրդական հեքիաթներում, մասնավորապես այս հեքիաթում, աստվածային որոշումներն ու իրագործման միջոցները փոխանցողն է:

Աստված-ծերունի փոխկապակցվածությունը երբեմն ցայտուն կերպով դրսևորվում է այն հեքիաթներում, որոնցում հերոսը, հայտնվելով անելանելի իրավիճակներում, հայցում է աստծո ողորմածությունը և անսպասելիորեն նրա ճանապարհին հայտնվում է ճերմակամորուս ծերունին՝ պատրաստ իր խորհրդատվությամբ ու նվիրատվությամբ օգնելու նրան: Երբեմն ծերունու խորհրդատվությունը կամ նվիրատվությունը լինում է պայմանով կամ փոխանակությամբ: Այսպես, Վանի հեքիաթներից մեկում սպիտակամորուս ծերունին կարդում է աղքատ հերոսի մտքերը և օգնում նրան դառնալ

⁸⁴ Այս մասին հավաստում է ֆրանսիացի արևելագետ Ջեյմս Դարմեստետերն իր գրքի «Ճակատագիր» և «Ճակատագիր և երկնային շարժում» ենթագլուխներում (**Darmesteter J.**, Ormazd et Ahriman: Leurs origines et leur histoire, Paris, 1877, pp. 317, 318).

⁸⁵ **Աբեղյան Մ.**, 1975, նշվ. աշխ., էջ 47, 48: Այս պատկերացումը ակնհայտորեն երևում է «Սասնա ծռեր»-ում: Փոքր Միերը փակվում է Վանի մոտ գտնվող մի քարայրում: Մարդիկ հավատում են, որ այդ քարայրում գտնվում են անսահման գանձեր և բախտի անիվը, որը միշտ պտտվում է ու մարդկանց բախտ բաժանում:

⁸⁶ Տե՛ս նաև **Աբեղյան Մ.**, 1975, նշվ. աշխ., էջ 48, **Հարությունյան Ս.**, Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, «Համազգային» տպարան, 2000, էջ 443:

թագավորի փեսա՝ նրա առջև պայման դնելով, որ ինչ որ անի, անպայման հիշի «խալիվորին»: Որպես փոխհատուցման միջոց պետք է ծառայի երախտագիտությունը, որը ենթակա չէ նյութականացման, այլ հոգեբանական կարգ է, և այս պարագայում պետք է անբաժան լինի մարդու էությունից: Սակայն պայմանը խախտվում է հերոսի կողմից, և նա հայտնվում է իր նախկին կարգավիճակում: «Խալիվորն ի, կիմնա, որ էսա լաճ ինքյ ուր միտ չի պերե, չէր կես կիշեր կաչկի, կասի՝ բ%լքի մեղա գյա: Կտիսնա, որ հեչ իսկի էն տեխեր չի էլնե: Կես կիշերին էսա լաճուն ուր տեղաց մեչեն կխանի, կտանի կտնի էլմէլ ուր խին անվերի-վերի տան մեչ, էլմէլ էն պատռտած ճ%թերաց մեչ»:⁸⁷ Այս նույն ծերունին կերպարանափոխվելով, մեկ այլ ծերունու տեսքով հերոսին այնպիսի խորհուրդներ է տալիս, որոնց շնորհիվ նա վերադառնում է պալատ: Դրանից հետո հերոսն արդեն երբեք չի մոռանում ծերունուն և շարունակում է ապրել անհոգ ու երջանիկ:

«Զ%նջիլ կռան» հեքիաթում անդրաշխարհից հայտնված ծերունու (դերվիշի) նվիրատվությունը՝ շների տեսքով, օգնում է թագավորությունը կորցրած հերոսին պայքարել չարի դեմ և ձեռք բերել մեկ այլ թագավորություն: Տարբեր ժողովուրդների առասպելներում շունը պատկերացվել է որպես պահապան, միջնորդ և ուղեկցորդ այս և այն աշխարհների միջև: Նվիրատու դերվիշի շները խոսում են մարդկային լեզվով և իրենց խորհրդատվությամբ հերոսին բազմիցս դուրս են բերում անելանելի վիճակներից: Այս նվիրատվությունը դասվում է այն նվիրատվությունների շարքին, որոնք տրվում են ինչ-որ բանի փոխարեն. տվյալ պարագայում՝ շուն-ոչխար: Թագավորը մահից առաջ որդուն պատվիրան է թողնում, որ նա այլ թագավորների կողմից պատերազմի հայտարարություն ստանալուն պես անմիջապես կռվելու պատրաստակամություն չհայտնի: Որդու կողմից խախտվում է հմայական արգելքը, և նա քրոջ հետ հայտնվում է ծայրագույն աղքատության մեջ՝ զրկվելով թագավորությունից: Իր տրամադրության տակ եղած և իրենց ապրուստի միակ միջոց հանդիսացող մի քանի ոչխարն արածեցնելիս տղան հանդիպում է երեք շնով մի դերվիշի, որը դուրս է գալիս աղբյուրից: Դերվիշը հերոսին առաջարկում է շները փոխանակել ոչխարների հետ: Հակառակ ավագ քրոջ՝ հերոսը կատարում է

⁸⁷ «Հովոն».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 24, էջ 283:

փոխանակությունը⁸⁸: Ծերունին շների հետ փոխանակած ոչխարներն իր հետ աղբյուրի միջոցով տեղափոխում է անդրաշխարհ: Այս հանգամանքը նույնպես խորհրդանշական է այն առումով, որ ոչխարն ընդհանրապես հայ ժողովրդական հեքիաթներում երբեմն հանդես է գալիս որպես կապող օղակ՝ հերոսին անդրաշխարհից լույս աշխարհ դուրս բերելու համար: Նույն մոտիվին, թեև նույն վերնագրով⁸⁹, բայց այլ դեպքերով և իրադարձություններով հանդիպում ենք մեկ այլ հեքիաթում⁹⁰, որտեղ հերոսը շների օգնությամբ և խորհրդատվությամբ վերադարձնում է նաև իր հոր թագավորությունը:

Անդրաշխարհի ծերունին հեքիաթի հերոսի կամ հակադիր հերոսի հետ երբեմն շփման մեջ է մտնում շիրմաքարի վրա եղած գրությամբ. «Ես շատ աղեկ աստվածավ%խ մարթ եմ, վով կընցնի կդ%ոնա, թող օղորմի տա»⁹¹: Հեքիաթի հակադիր հերոս թագավորի տղայի անտարբեր և քամահրանքով վերաբերմունքն այդ գրությանը պատճառ է լինում, որ ծերունին նրան տեղափոխի անդրաշխարհ, որտեղ ժամանակային չափումը տարբերվում է այս աշխարհի ժամանակից⁹²: Անդրաշխարհի մի քանի ժամվա ընթացքում լույս աշխարհում շատ բան է փոխվում. այդ ժամանակահատվածում աղքատ հերոսը դառնում է թագավոր, իսկ անդրաշխարհում հայտնված թագավորի տղան, լույս աշխարհ դուրս գալով, դառնում է հարյուրամյա ծերունի և մինչև մահանալը հասցնում է իմանալ, թե ինչ է կատարվել երկրում իր բացակայության ժամանակ:

Հրաշագործ հատկություններով օժտված իրերն ու առարկաները (սփռոց, գլխարկ, գորգ, դուդուկ, մատանի, քսակ, փայտիկներ և այլն) հրաշապատում հեքիաթների գլխավոր հերոսին իր նպատակին հասնելու համար, տրվում են հեքիաթի

⁸⁸ «Ձ%նջիլ կռան».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 11, էջ 128-142:

⁸⁹ «Ձ%նջիլ կռան».- ՀԺՀ, հ. XV, № 18, էջ 129-135:

⁹⁰ Այս երկու հեքիաթները գրառվել են վանեցիներ Մարգար Խաչիկյանից և Դավիթ Գալստյանից տարբեր բանահավաքների կողմից (Արտաշես Բարսեղյան, Սենեքերիմ Շալճյան): Հեքիաթը, պահպանելով վերնագիրը, ունի կառուցվածքային և սյուժետային որոշ փոփոխություններ:

⁹¹ «Գյոռ Գուլոն».- ՀԺՀ հ. XV, № 25, էջ 287:

⁹² Սյուժեների որոշակի խմբում հեքիաթի սյուժեի մեջ պարփակված գեղարվեստական ժամանակի հոսքը երկփեղկված է, և նույն ժամանակահատվածը տարբեր միավորներով է չափվում, որոնք միմյանց հավասար չեն և ապահովում են հեքիաթային ժամանակի մի առանձնահատկություն ևս (տե՛ս **ԽԵՄՆՅԱՆ Է.**, ժամանակի գերբնական հոսքը հայ ժողովրդական հեքիաթներում, Ոսկե դիվան, հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 5, Երևան, 2015, էջ 36-45):

ամենատարբեր գործող անձանց կողմից տարբեր եղանակներով: Որպես այդպիսի նվիրատուներ՝ երբեմն հանդես են գալիս ծերունիները:

Ծերունին Վան-Վասպուրականի հեքիաթներից մեկում⁹³ նվիրատվությունը հերոսին կատարում է ոչ անմիջականորեն. նա փողոցում խաղացող տղաներից ընտրում է ցնցոտիներով և խղճուկ տեսքով մի տղայի և ապտակում է նրան՝ տղայի մոր ուշադրությունը հրավիրելով իր վրա և, որպեսզի մեղքերը քափի, տղային է նվիրում մի կանթեղ, երեք հավկիթ և մի մատանի՝ պահանջելով, որ աղոթեն իր համար: Ծերունին տղային նույնիսկ չի ասում այդ իրերի հրաշագործ հատկությունների մասին: Սակայն այդ իրերի հրաշագործ լինելու մասին տեղյակ են լինում որոշ չար ուժեր և այդ իրերը ձեռք բերելու նպատակով մշտապես խոչընդոտում են գլխավոր հերոսի գործողություններին: Հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում⁹⁴ այդ հրաշագործ իրերից յուրաքանչյուրն իր դերակատարությունն է ունենում հերոսին օգնելու առումով, ընդհուպ մինչև թագավորի աղջկա հետ հերոսին ամուսնացնելը և թագավոր դարձնելը:

Շարժումը հեքիաթի գլխավոր հերոսի բնական վիճակն է. գործողությունների ակտիվությունը, որպես կանոն, ուղղակիորեն կապված է նրա տեղաշարժման աստիճանից⁹⁵: Հեքիաթի հերոսը դուրս է գալիս մի կետից և ուղղություն է վերցնում դեպի խնդրի լուծման նպատակակետը, որը գտնվում է մեկ այլ կետում: Հեքիաթների սյուժեի զարգացման ընթացքում մեծ դեր ունեն հերոսի ճանապարհին «պատահականորեն» հայտնված և, այսպես կոչված, ճամփաբաժանի ծերունիները: Նրանք հերոսին (հերոսներին) հանգամանորեն բացատրում են յուրաքանչյուր ճանապարհի վտանգավորության աստիճանը և հերոսի կողմից դժվարագույն ուղու ընտրությունից հետո նրան օգնելու նպատակով խորհուրդներ են տալիս՝ ինչպես հաղթահարել այդ դժվարությունները:

Այսպես օրինակ՝ «Քոչարը» հեքիաթում ծերացած թագավորը որոշում է իր երեք տղաներին փորձության ենթարկել՝ իր թագն առավել արժանավորին փոխանցելու

⁹³ «Ոսկի կանթեղ».- ԱՀ, գիրք XXII, էջ 123-151:

⁹⁴ Այս հեքիաթը, ինչպես հայ ժողովրդական բազմաթիվ հեքիաթներ, ունի կոնտամինացիոն կառուցվածք: Ունենալով ընդհանուր վերնագիր՝ «Ոսկե կանթեղ»՝ այն իր մեջ ընդգրկում է մի քանի՝ տարբեր սյուժեներ և մոտիվներ:

⁹⁵ Мелетинский, Е., Неклюдов, С., Новик, Е., Сегал Д., Опыт структурного описания волшебной сказки. //Структура волшебной сказки. Москва, 2001, с. 72-76.

համար: Թագավորի տղաները ճանապարհին հանդիպում են մի ծերունու. «Էսա խալիվորն ի կասի.- Էսա մեյ տարվա ճանապարհս՝ ոսկի տիր վեր գլխուտ. կընա, ըսկուն որ ապահով ի, մարթ մարթու չոռ չի կանա ասե: Իսա ճանապարհս, որ կա. վեց ամիս կերթա, էն էլ էն կոնդար, կերթան մարթ համան քիչ կերթան, էն ըսկուն ապահով չի, ինչ որ էսա մեյ տարվա ճանապարհս: Համան էսա իրեք ամսվա ճանապարհս, ես էս ա քլառուն տարի ի, որ էսա տեղ կայներ իմ, քիչ չուր մկա էտ ճամփով ն մարթ ի կնոցե, ն մարթ ի իկե, էրթոցող էլե, համան տյուս չիկե, մնացե կես ճամփին»⁹⁶: Անցնելիք ճանապարհի վտանգավորությունը հակադարձ համեմատական է ճանապարհին անցնելու ժամանակին. որքան մեծ է ժամանակը, այնքան անվտանգ է ճանապարհը: Սովորաբար հերոսն ինքն է ընտրում դժվարագույն ճանապարհը, սակայն այս հեքիաթում հերոսին այդ ճանապարհով գնալ դրդում է իր ծառան, որն էլ իր խորհուրդներով և ֆիզիկապես օգնում է հերոսին հասնել իր նպատակին:

Ճանապարհին նստած «էրթացող-գացողին» ճանապարհ ցույց տվող պապիկը հեքիաթներից մեկում սուկ ճանապարհ ցույց տվող չէ. նա նույնիսկ գիտի, թե հերոսին ով և ինչ նպատակով է մղել դեպի այդ ճանապարհը: Ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես հիվանդ ձևացած մոր համար ձեռք բերի հնդկական ընկույզը. «- Իսա,- ասաց,- քյո մոր աչքեր քյոռներ, ոլա, ես կիտեմ ինչ խաղ ի խաղցե քյո գլխիս քյո մեր. հալա կնա: Որ կերթաս, կերթաս, սարմ կը գյա քյո հառջև. էն սարի մեջ ասլանմ կա, էն ասլան դայիմ կերթա վըր քյարե գըռանմ (ավազան) ջուր կը խմի: Տյու էն գըռան հառջև փոսմ փորի, ծածկի, մտի ինե: Ինչ էն ասլան կը գյա ջուր կը խմի՝ տյու զար, ինոր ոտաց յարեն փխթոցու. ինչ էն կը պոռա, տյու մի ըլնե տյուս, չում ինոր յարի ցավ կը տատրի, կը խովնա. կասի՝ ա՛խ, խողածին, տյու վով ե՛ս, էլի տյուս, ինչ կուզես, ասա տամ»⁹⁷: Այստեղ առկա է տրամաբանական պատճառահետևանքային կապը, որի պահպանման դեպքում ստացվում է ակնկալվելիք արդյունքը՝ ի նպաստ ապագա գործողությունների կատարման: Ասլանի օգնությունը պայմանավորված է երախտագիտությամբ:

Հեքիաթներում հաճախ հրեշտակը հայտնվում է հերոսի ճանապարհին ծերունու կերպարանքով: «Բախտով մարթը» հեքիաթում ծերունու կերպարանքով հրեշտակը

⁹⁶ «Քոչարը».- ՀԺՀ, հ. XV, N° 16, էջ 109:
⁹⁷ «Դալի Տոպան».- ԱՀ, գիրք XXII, էջ 180:

երեք երիտասարդների փորձության է ենթարկում. նրանցից յուրաքանչյուրին տալիս է նրանց սրտի ուզածը (ոչխարի հոտ և այգի), այնուհետև, տեսնելով, որ այդ երեք երիտասարդներից երկուսը իր արած լավության դիմաց խոստացածին հավատարիմ չեն, ձեռքներից առնում է ոչխարի հոտը և այգին: Ի տարբերություն մյուս երկու երիտասարդների՝ երրորդ երիտասարդը ծերունուն շատ լավ վերաբերմունք է ցույց տալիս՝ ընդհուպ մինչև իր երեխային զոհելը: Այս հեքիաթում ծերունին քրիստոնյա է. նա իր յուրաքանչյուր հրաշագործությունը կատարելիս ուզում է հավաստիանալ՝ արդյո՞ք տվյալ երիտասարդն իր խոսքի տերը կմնա, երեք անգամ կրկնում է հարցը, խաչակնքում և կատարում հրաշքը⁹⁸:

Լավություն լավության դիմաց գաղափարախոսությանը հավատարիմ հրեշտակը դարձյալ ծերունու կերպարանքով փորձության է ենթարկում պանդխտության գնացող երեք երիտասարդների, նրանց ունեցվածքի տեր է դարձնում, բայց տեսնելով, որ նրանցից միայն մեկն է հասկանում արած լավությունը, մյուս երկուսին զրկում է իր տված ունեցվածքից⁹⁹: Ինչպես երևում է բերված օրինակներից, փորձության ենթարկվողները երեք հոգի են: Այս պարագայում հեքիաթապատման բուն նպատակն է համեմատության և հակադրության հիման վրա ակնառու դարձնել երրորդ՝ երախտագետ հերոսի վարքը և միաժամանակ ունկնդիրների մոտ դաստիարակել երախտագիտության զգացումը:

Հարուստ կենսափորձով իմաստնացած ալեհեր ծերունին միշտ վստահություն է ներշնչում հերոսին, և այդ վստահությունը երբեմն ճակատագրական է լինում այն պարագայում, երբ ծերունու կերպարանք առած հերոսի ճանապարհին հայտնվում են չար ուժեր: Դերվիշի շորերով թագավորն իր ժողովրդի մեջ շրջագայելիս ականատես է լինում իրեն հյուրընկալող աղքատ հողագործի տղայի ծնունդին և դառնում երեխայի կնքահայրը: Հեռանալիս թագավորը հերոսի համար խաչ է թողնում, որի միջոցով պետք է սանիկը գտներ իրեն. միևնույն ժամանակ ծնողներին պատվիրում է, որ ճանապարհին հանդիպած երեք մարդկանցից ջուր չուզի իր կամ ձիու համար: Հակադիր հերոսը տարբեր մարդկանց կերպարանքով ծարավ հերոսին ջուր է առաջարկում: Հերոսը՝ Գ%զպարը, հրաժարվում է՝ պահպանելով կնքահոր

⁹⁸ «Բախտով մարթը».- ՀԺՀ, հ. XV, № 41, էջ 290-292:

⁹⁹ «Աղեկութեն աղեկութնից կլնի».- ՀԺՀ, հ. XV, № 61, էջ 376-379:

պատվիրանը: Երրորդ անգամ հակադիր հերոսը ներկայանում է ծերունու կերպարանքով. հերոսը ծարավին չի դիմանում, մտածում է. «Ըխթիար ի, ի՞նչ կուզյ՞ս իսորից, ես իսորից ճյուր պիտի ուզեմ»¹⁰⁰: Խախտվում է հմայական արգելքը, և հիմնական հերոսը հայտնվում է հակադիր հերոսի բացասական ազդեցության տակ, որը ողջ հեքիաթի սյուժեի ընթացքում հերոսին բազմաթիվ փորձությունների է ենթարկում՝ նրա տեղը գրավելու համար:

«Միրե Զնանի ախչիկ» հեքիաթում թագավորն իր որդուն ուսումնառության է ուղարկում յոթ ծովի կղզում գտնվող խալիվորի մոտ: Յոթ տարվա ընթացքում տղային հաջողվում է բացահայտել ծերունու՝ ծպտված սատանա լինելը, կարողանում է սպանել նրան և ձեռք բերել նրա կախարդական գիրքը: Որքան էլ հերոսը մեծ ուշադրությամբ և զգուշավորությամբ էր պահպանում այդ կախարդական գիրքը, այնուամենայնիվ այն խաբեությամբ նորից անցնում է սատանաների ձեռքը: Հուսահատված և խելակորույս արքայազնի «դարդին ոչ ոք չի կարողանում դարման անել»: Այդ թագավորությունով շրջագայող մեկ այլ արքայազնի օգնությամբ նա կարողանում է վերադարձնել գիրքը¹⁰¹: Վերոհիշյալ հեքիաթների սյուժետային զարգացումներից ակնհայտ է դառնում, որ ծերունու՝ վստահություն ներշնչող կերպարը հարմար միջոց է հերոսին մոլորության մեջ գցելու և չարիք գործելու համար: Հետևաբար, հակոտնյա չար ուժերի ներկայացուցիչները երբեմն կերպարանափոխվում և գործում են ծերունու տեսքով:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում սովորաբար հերոսի համար թագավորի մոտ խնամախոսության է գնում հերոսի մայրը կամ պառավը: «Թակավորի փեսեն» հեքիաթում խնամախոս է նախկինում թագավորի շախկաջի (զվարճացնող) ծերունին, որի մոտ հյուրընկալվել էր հերոսը: Ծերունին դառնում է հերոսի և թագավորի միջև կապող օղակ, որի միջոցով հերոսին հանձնարարվում են դժվարիրագործելի խնդիրներ, որոնք հերոսն իրականացնում է իր հորից ժառանգած կախարդական փայտիկների միջոցով¹⁰²:

Հայկական հեքիաթներում ծերունին հերոսին օգնում է ոչ միայն անմիջականորեն, այլ նաև՝ երազում: Երազատեսությունն ու երազահանությունը՝ որպես

¹⁰⁰ «Գ%զպար».- ՀԺՀ XV, № 42, էջ 293-297:

¹⁰¹ «Միրե Զնանի ախչիկ».- ՀԺՀ, հ. XV, № 25, էջ 176-186:

¹⁰² «Թակավորու փեսեն».- ՀԺՀ, հ. XV, № 32, էջ 223-228:

հեքիաթաստեղծմանը նպաստող կարևորագույն միջոց, մտել է հեքիաթների կառուցվածքի մեջ և լրացրել խորհրդատու ծերունու գործառույթների զինանոցը, ընդլայնել հնարավոր խորհրդատուների սահմանները:

«Թակավրու ծառեն» հեքիաթում հերոսը (թագավորի ծառան) մի գեղեցիկ փետուր է գտնում և նվիրում թագավորին: Նենգ վեզիրը ստիպում է թագավորին, որ նա ծառային ուղարկի այդ փետուրի տեր թռչունի հետևից: Անելանելի վիճակում հայտնված ծառային մի ծերունի երագում խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես գտնի այդ թռչունին. «Ըխթիար կասա.- Ես ինչ օր կասիմ, իմ խոսքով էրա: Առավոտուն էլի, գյրն% սար, էտա խավքյ էնու պ&ւն շիներ ա թըզի ծառի մեջ: Կը պաղկըվիս թըզի ծառի մեջ, եփ օր գլիշեր էնի կը գ%, կը նըստի էնու պըն%ն վերեն, ծեռ կը թ%լես, էնի կը պըռնեն»¹⁰³: Ծերունին հերոսին երագում երկու անգամ խորհուրդ տալուց հետո, երբ խորհուրդներն արդեն իրենց գործն արել էին, բայց հերոսի առաջ ծառացած դեռ շատ խնդիրներ կային, հայտնվում է նրա ճանապարհին (իհարկե հերոսը հետո է իմանում, որ նա երագի նույն ծերունին է) և նրան է նվիրում վանդակով ճնճուկ: Այդ խոսող ճնճուկի¹⁰⁴ միջոցով ծերունին կարողանում է իր խորհուրդները հասու դարձնել հերոսին, որոնց արդյունքում հերոսը հաջողությամբ լուծում է իր առջև դրված խնդիրները:

Մի շարք հեքիաթներում ծերունին բազմագործառույթ է: «Էրկու ախպերներ» հեքիաթում նա հանդես է գալիս և՛ որպես նվիրատու, և՛ որպես խորհրդատու, և՛ որպես խնամախոս: Նվիրատու ծերունին ավագ եղբորը ձի է նվիրում, որի փոխակերպումների (ձի→էշ→ջորի→գոմեշ→մարդ→ձի) արդյունքում ի վերջո հերոսը զրկվում է այդ նվերից, քանի որ փայտով խփել էր գոմեշին: Գոմեշից մարդ փոխակերպվածը նորից ձի է դառնում և վերադառնում խալիվորի մոտ¹⁰⁵: Այսինքն՝ հորից ժառանգած ունեցվածքից իր իսկ ձեռքով կարող էր զրկվել, եթե մեկ այլ ծերունի նրան չբացատրեր դրա իմաստը: Միևնույն է՝ ավագ եղբայրը չի կատարում այդ ծերունու պատվիրանը, այն է. «Տ&ւ շատ հարուստ եք, վ%ղ թը ծեր խեր մեռի, թե տ&ւք էնոր մալի կեսըն ցըրվեք աղքըտներուն, ծեր դ%վլ%թ տը վելեք, թե չէ, էնպես չէնեք՝ տճաղքըտանաք,

¹⁰³ «Թակավրու ծառեն».- ՀԺՀ, հ. XVII, № 6, էջ 63:

¹⁰⁴ Փաստորեն այստեղ խոսող ճնճուկ-նվերը նույնպես համարվում է խորհրդատու, թեև նա կատարում է ծերունու պատվերը:

¹⁰⁵ «Էրկու ախպերներ».- ՀԺՀ, հ. XVII, , № 31, էջ 241:

տա՛նք, լանգեմ կը զո՛նք ծեր դ՛վրթին, դ՛վթ ծենե տը փախի՝ ինչիս օր փետըմ զ՛րկիր գճմշուն, գճմեշ փախավ, գյըն՝ց»¹⁰⁶: Ի տարբերություն ավագ եղբոր՝ կրտսեր եղբայրը հոր ունեցվածքի կեսը բաժանում է աղքատներին և տեր դառնում հոր ժառանգությանը: Այս հեքիաթում ծերունիները հերթագայում են միմյանց. նրանցից մեկը բացատրում է հերոսի ճանապարհին հանդիպած տարօրինակ երևույթներն ու իրադարձությունները¹⁰⁷, մյուսը խորհուրդ է տալիս չգնալ այն քաղաքը և չանել այն, ինչի համար գնում է¹⁰⁸, երրորդը գնում է խնամախոսության¹⁰⁹: Բոլոր դեպքերում էլ ծերունիների գործառույթները միտված են հերոսին օգնելուն:

Ինչպես տեսնում ենք, կյանքի բովում իմաստնացած սպիտակամորուս ծերունին հերոսի գործողություններին միջամտում է իր խորհուրդներով (ճամփաբաժանի ծերունի, աստծո միջնորդ, ծերունու կերպարանքով աստված, հրեշտակ կամ սատանա, անդրաշխարհի ծերունի, ճակատագիր գրող ծերունի, երազում հայտնված ծերունի և այլն), ինչպես նաև նվերներով (հրաշագործ հատկություններով օժտված կանթեղ, հավկիթ, մատանի, գիրք, փայտիկներ, ճնճղուկ, շուն, ձի և այլն), առանց որոնց հեքիաթի գլխավոր հերոսը ի զորու չէ իրականացնելու իր առջև դրված խնդիրը: Ծերունու կողմից տրվող խորհրդատվությունն ու նվիրատվությունը երբեմն կատարվում են պայմանով (հերոսին փորձելու նպատակով) կամ փոխանակությամբ, երբեմն էլ միևնույն հերոսին օգնության է հասնում երկրորդ կամ երրորդ ծերունին:

Հեքիաթի գլխավոր հերոսի համար որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես եկող գործող անձանց մեջ ծերունին առանցքային հերոս է, որի գործողություններով պայմանավորված է հեքիաթի սյուժեի զարգացումն ու հանգուցալուծումը:

Ծերունու կերպարային դրսևորումները խարսխված են ծերունու անձի մասին ունեցած դարավոր պատկերացումների, վարքի նորմերի, սովորույթների ու հավատալիքների ամբողջության վրա, ըստ որոնց ծերունին դիտարկվում է որպես կյանքի փորձով իմաստնացած անհատ, որի խոսքն ու խորհուրդները ծանրակշիռ են ու

¹⁰⁶ Նույն տեղում, էջ 244:

¹⁰⁷ Նույն տեղում:

¹⁰⁸ Նույն տեղում, էջ 243: Ծերունու այսպիսի գործառույթի հանդիպում ենք նաև «Սասնա ծռերի» Մոկաց պատումներում: Որպես օրինակ՝ մոկացի Մանուկի պատումում ակորի խրատը Դավթին («Սասնա ծռեր», հատոր Ա, Երևան, 1936, էջ 635):

¹⁰⁹ «Էրկու ախպերներ» .- ՀԺՀ XVII, № 31, էջ 261:

անբեկանելի և ըստ այդմ՝ ապահովում և ուղղորդում են հեքիաթի հերոսի գործողությունները՝ ի նպաստ հեքիաթի գաղափարախոսության:

1.2.3. Ծերունին և **դերվիշը** որոշ ընդհանրություններ ունեն: Սուֆիզմի¹¹⁰ հետնորդ դերվիշը հայկական հեքիաթներում հանդես է գալիս տարբեր դրսևորումներով: Դերվիշի առկայությունը մեր հեքիաթներում պայմանավորված է տարածաշրջանում քրիստոնեության և մահմեդականության հարևանաբար կենցաղավարմամբ, որի արդյունքում հեքիաթներ են ներմուծվել ոչ միայն դերվիշների գործառույթները, այլև նրանց՝ Մերձավոր Արևելքում օգտագործվող անվանումները (դարվիշ, դարվեշ, դավրիշ, դավրեշ, դըվրեշ, դէվրիշ, դովրիշ, դաբրիշ, և այլն)¹¹¹:

Խնձորի միջոցով անժառանգ ամուսիններին ժառանգ պարգևելու մոտիվը ծերունու և դերվիշի կերպարների ընդհանրություններից մեկն է: Մշո հեքիաթներից մեկում ծերունին թագավորին խնձոր է նվիրում, որ կեսը տա՝ թագուհին ուտի, կեսը՝ ձին, որպեսզի հղիանան¹¹², իսկ մեկ այլ հեքիաթում դերվիշն է թագավորին խնձոր նվիրում, թագավորը մի տղա է ունենում, ձին էլ՝ քուռակ¹¹³: Վերջին հեքիաթում դերվիշն անշահախնդիր է անժառանգ ամուսիններին զավակ պարգևում: Հայկական հեքիաթներում մեծամասամբ թափառական, ցնցոտիներով, մուրացկանի տեսքով դերվիշի մեջ թաքնված է չարագործ կախարդը (մարդակերը¹¹⁴), ով անժառանգ ամուսիններին երեխա է տալիս պայմանով, որ ծնված երեխային կամ երեխաներից մեկին իրեն հանձնեն: Դերվիշը երեխային օգտագործում է անդրաշխարհից (սարի մեջ մտնելով) հրաշագործ առարկա (մոմ, մոմակալ, աշտանակ)¹¹⁵ ձեռք բերելու նպատակով՝ դառնալով հերոսի խորհրդատուն:

¹¹⁰ Սուֆիզմն իսլամում գաղտնագիտական (էզոթերիկ) հոսանք է, որն առաջ է քաշում աստծո առեղծվածային ճանաչողության գաղափարը: Պարսկերեն դերվիշ-ը սուֆիի ընդհանուր անվանումն է և նշանակում է «մահմեդական չքավոր կրոնավոր» (Словарь иностранных слов, М., Гос. изд-во иностранных и государственных словарей, 1949, с. 199), իսկ արաբերենում՝ ֆակիր-ի (թափառական ձեռնաձու) հոմանիշը (Исламский энциклопедический словарь, М., изд-во «Ансар», 2007, с. 175):

¹¹¹ Այդ մասին են վկայում պարսկական (Персидские сказки, Перевод Алиева Р., Бертельса А., Османова Н., составитель Османов Н., Москва, Изд-во восточной литературы, 1958) և մերձավորարևելյան երկրների (**Idries Shah**, Tales of the Dervishes, London, 1967) հեքիաթները դերվիշների մասին:

¹¹² «Շահ Իսմայիլի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 19, № 1(3), էջ 39:

¹¹³ «Շահ Յուսուֆի հեքիաթը».- Կարս, № 7(7), էջ 66:

¹¹⁴ «Միսակի խեչթթը».- ՀԺՀ, հ. XVIII, № 33, էջ 203:

¹¹⁵ «Ջոմշուդն ու Մոմշուդը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 10(10), էջ 72, «Քաջիկի հեքիաթը».- Կարս, № 14(14), էջ 114:

Հայկական որոշ հեքիաթներում նվիրատու և խորհրդատու դերվիշը դուրս է գալիս աղբյուրից. այս հանգամանքը վկայում է այն մասին, որ դերվիշն անդրաշխարհի հետ կապվում է աղբյուրի միջոցով. «Օրմ տղեն ոչխար տարավ մեյ չիման տեղ արածալու, էն տեղն ախայյուր կեր: Էն ախայրից մեյ դժվրեշ տյուս էլավ, խետ իրեք շան»¹¹⁶: Նվիրատու դերվիշը կատարում է ոչխարների և շների փոխանակություն: Շները դառնում են հերոսի խորհրդատուները, իսկ ոչխարներին դերվիշը աղբյուրի միջոցով տանում է անդրաշխարհ՝ իր նպատակներին ծառայեցնելու համար:

Ընդհանուր առմամբ հայկական հեքիաթի դերվիշն իր գիտելիքներով, բարությանը, հմայական կարողություններով դառնում է հեքիաթի հերոսի նվիրատուն (երազում հերոսին գինի է տալիս, որի զորությամբ նա ուժեղանում է¹¹⁷, տալիս է հրաշագործ մատանի¹¹⁸), ինչպես նաև խորհրդատուն (թագավորին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես չորացած այգին վերականգնի¹¹⁹, հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես սպանի կնոջն առևանգող անմահ թզուկին¹²⁰)՝ դրանով իսկ օգնելով նրան հասնելու իր առջև դրված խնդրի լուծմանը:

1.2.4. Հայկական հեքիաթներում գլխավոր հերոսի գործողությունների ընթացքում մեծ դեր ունի **թագակիր անձը (թագավոր, թագուհի, արքայադուստր, արքայազն)**¹²¹:

Ժողովուրդը հնուց ի վեր ակնածանքով ու երկյուղածությամբ է համակված դեպի իր երկրի տիրակալը, ուստի ոչ միայն մեծարում է, այլև որոշ պատումներ հյուսում նրա անվան շուրջ: Հեքիաթներում թագավորը պետական, քաղաքական, իրավական առաքելությունից զատ հանդես է գալիս նաև որպես նվիրատու և խորհրդատու: Ի տարբերություն հեքիաթներում հանդես եկող բազմաթիվ խորհրդատուների և նվիրատուների (ծերունի, պառավ, դերվիշ, ձի, աղավնի և այլն)՝ թագավոր գործող անձը մեծամասամբ հեքիաթ է մուտք գործում սյուժեի սկզբում՝ հանձնարարականներ տալով հերոսին: Հեքիաթը սկսվում է մի որոշ ելման դրությունից, հիշատակվում են ընտանիքի անդամները կամ հերոսի գտնվելու տեղը¹²²: Ընտանիքի անդամներից մեկը՝

¹¹⁶ «Ձնջիլ կուան».- ՀԺՀ, հ. XV, № 18, էջ 129:

¹¹⁷ «Յաշողլանի հեքիաթը».- Կարս, № 13(13), էջ 106:

¹¹⁸ «Գագիկ թաքավերը».- **Սարգսյան Ա.**, նշվ. աշխ., № 1(19), էջ 158-159:

¹¹⁹ «Հագարան բուլբուլը».- **Հովսեփյան Հ.**, նշվ. աշխ., № 1(1), էջ 19:

¹²⁰ «Յաշողլանի հեքիաթը».- Կարս, № 13(13), էջ 109:

¹²¹ Թագակիր կենդանիները և թռչունները կրճենարկվեն աշխատանքի սույն գլխի երրորդ ենթագլխում:

¹²² **Пропи В.**, указ. труд, 1969, с. 26.

հեքիաթի հերոսը, հեռանում է տնից ինչ-որ նպատակով (անմահական խնձոր կամ ջուր բերելու, հարսնացու փնտրելու և այլն):

Թագավորի կողմից իր որդիներին կամ որդիներից փոքրին ձի կամ հրաշագործ իր նվիրելը հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր պատմաագագրական շրջանների, ինչպես նաև աշխարհի ժողովուրդների հեքիաթներում (ATU 302B)¹²³: «Ղուշ փարին» հեքիաթում ծերացած և կուրացած թագավորն իր երեք տղաներին հանձնարարում է, որ գնան և իր աչքերի համար դեղ բերեն: Ավագ եղբայրներին դա չի հաջողվում: Փոքր տղային ուղևորվելուց առաջ քնի մեջ հուշում են. «Որթի, գնա հորդ ասա՝ «մատիդ մատանիքը տո՛ւր, վրիդ թուրը տո՛ւր, տակիդ ձին տո՛ւր, կէթամ բերեմ»»: Էն հրոպալըմը տեղիցը վե կացավ տղեն, էկավ հոր կուշտը, ասեց. - Ա՛փու ջան, տակիդ ձին եմ ուզըմ, վրիդ թուրը, մատիտ մատանիքը. կտաս՝ կէրթամ կբերեմ»¹²⁴: Թագավորի խորհրդով որդիները կարող էին իր աչքի դեղը բերել այնտեղից, որտեղ իր ձիու ոտքը չէր կպել: Եթե հերոսի եղբայրներին երեք, վեց կամ ինն ամիս պահանջվեց, իրենց կարծիքով, հասնելու այն տեղին, որտեղ թագավորի ձիու ոտքը չէր կպել, ապա փոքր որդին հոր նվիրած իմաստուն, խոսող և խորհրդատու ձիով մի օրում հասավ: Խորհրդատու ձիու միջոցով է հերոսը իրազեկվում հրաշագործ թրի և մատանու կիրառման մասին (երբ, որտեղ և ինչպես)¹²⁵: «Արա Գեղեցիկ» հեքիաթում որպես նվիրատու է հանդես գալիս նաև կուրացած թագավորը՝ Ապրահամը: Թագավորի փոքր տղան՝ Արա Գեղեցիկը, երկար դեգերումներից հետո չի կարողանում գտնել հոր աչքերի դեղը և խնդրում է հորը՝ իրեն տալ այն ձին, որը սլանում էր մեծ արագությամբ¹²⁶: «Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը» հեքիաթում (ATU 302B) թագավորի քառասուն տղաներից կրտսերը հորից պահանջում է իր պապի ձին¹²⁷, որպեսզի կարողանա քառասուն քույրերին որոնումների գնացած եղբայրների հետևից հասնի¹²⁸: Մեկ այլ հեքիաթում (ATU 550 + ATU 513C)¹²⁹ թագավորը հրեղեն ձին ձեռք բերելու համար հորթարածին է տալիս իր ամենաիմաստուն ձին, կախարդական սանձը և

¹²³ Uther H.-J., p. 181.

¹²⁴ «Ղուշ-փարին».- ՀԺՀ, հ. I, № 2, էջ 51:

¹²⁵ ՀԺՀ, հ. I, նույն տեղում, էջ 56, 59:

¹²⁶ «Արա Գեղեցիկ».- ՀԱԲ. հ. 21, № 4(4), էջ 26:

¹²⁷ Այս հեքիաթի նվիրատու թագավորի մասին տե՛ս **Խեմսյան Մ.**, Նվիրատուն և խորհրդատուն Տավուշի հեքիաթներում, Հայ բարբառագիտության 100-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2015, էջ 223-235:

¹²⁸ «Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը».- ՀԱԲ 25, № 5(5), էջ 42:

¹²⁹ Uther H.-J., pp. 301, 308, 318.

պարանը, իհարկե, դա արվում է հորթարածի՝ կյանքի բովում իմաստնացած ծեր հորեղբոր խորհրդով. «Տղա ջան, կքն%ս թաքավորին կասես, որ մի զամբիկ ծի, քու ամենածիերի էն իմաստուն զամբիկ ծին թամբի քեզ տա ու մի մեծ պարան էլ տա՝ թոկ: Էտ ծիուն կնստես, կքն%ս ծովի ափին վե կկյ%ս, տ&ւ կմտնես մի քարի քամակ, էտ ծին, որ պ%ն ասես, խրխնջալու ա, որ խրխնջա մի քանի անքամ, էն հրեղեն ծին նրա ծենին պղի տյ&ւա կյ%, հենց որ տյ&ւա եկավ, տ&ւ աշխադիր էտ կախարդական սանձը նր% կյլ&ւխը քցի, երփ որ քցեցիր կլուխը, արթեն ծին հարուր տոկոսով կենթարկվի քեզ, էն ժամանակը կքաշես ու կպիրես»¹³⁰:

Ուսումնասիրված հեքիաթներում ձիու առկայությունը թագավորական նվիրատվությունների շարքում անփոփոխ է, փոփոխման ենթակա են մյուս հրաշագործ հատկություններով առարկաները, որոնք լրացնում են նվերների շարքը: Թագավորը նվերներ տալիս է որդուն կամ մեկ այլ հերոսի: Հեքիաթներից մեկում Հուրի թագավորը իր տղային գերությունից ազատելու համար ռանչպարի տղային է տալիս (ռանչպար տղայի պահանջով) իր ձին, թուրը, նետը, վահանը և գուրզը¹³¹: Իսկ «Աբգար թաքավոր» հեքիաթում թագավորը բացի ձիուց, թրից, վահանից և գուրզից, հերոսին նվիրում է նաև անմահական խնձոր և անմահական ջուր¹³²:

Մի շարք հեքիաթներում թագավորի նվիրատվությունը հերոսին կատարվում է ժառանգության ձևով՝ մահից հետո: «Մարդիս փողի համար են պատվում» հեքիաթում թագավորից ժառանգություն մնացած շավարի, շվիի և քսակի հրաշագործ հատկությունների մասին նույնիսկ թագուհին չգիտի: Շահամոլ և հաշվենկատ ընկերների պատճառով ծայրաստիճան աղքատության մեջ հայտնված արքայազնը հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում բացահայտում է այդ առարկաների հրաշագործ հատկությունները, դրանց միջոցով վերականգնում թագավորությունը և հարստությունը¹³³:

Երբեմն թագավորը չի կոնկրետացնում, թե իր ձին կամ ասպագենը տղաներից հատկապես որ մեկին է հասնում, թողնում է, որ տղաներն իրենք վաստակեն դրա իրավունքը: Նա, իր ոսկեղեն ձիու քուռակը տալով իր երեք որդիներին, ասում է. «Իրեքտ էլ վերեք քյն%ցեք, կքն%ք, ով կըշխատի, իրան կըլի, քյն%ցեք»¹³⁴:

¹³⁰ «Հորթարածի հեքիաթը».- ՀԱԲ 25, № 7(7), էջ 62:

¹³¹ «Օհան ռընչպարի տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ I, № 8, էջ 145:

¹³² «Աբգար թաքավոր».- ՀԺՀ I, № 4, էջ 95, 96:

¹³³ «Մարդիս փողի համար են պատվում».- ՀԺՀ III, № 33, էջ 515-519:

¹³⁴ «Գարաքյ%քյ&ւի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 21 № 3(3), էջ 23:

Հեքիաթային բնորոշ հնարանքներից է խաբուսիկ կամ կեղծ նվերի միջոցով հերոսին ոչ թե օգնելը, այլ նրա կործանմանը նպաստելը: Թագավորը հերոսին վերացնելու նպատակով «... հնարեց մի հատ դեղով ձի, որ տանեն փեշքաշ անեն Ջեյրան-օղլուն, որ նի ընի՝ էրվի»¹³⁵:

Հայաստանի գրեթե բոլոր տարածարջանների հեքիաթներում առկա է թագավորի կողմից իր ապօրինի զավակի համար տրվող թագավորական թևկապի մոտիվը: Թագավորը ծայտված, կամ հանգամանքների բերումով (երբեմն **արքայազնը**) հայտնվում է այնպիսի իրավիճակում, որ պետք է ապօրինի զավակ ունենա և հեռանալիս կնոջն է տալիս թագավորական թևկապ՝ տղա ծնվելու դեպքում որպես տարբերանշան՝ հետագայում իրեն գտնելու կամ աղջիկ ծնվելու դեպքում օժիտի համար: Բերենք մի քանի օրինակ Այրարատի, Կարսի, Մոկսի հեքիաթներից: Դերվիշի շորեր հագած թագավորը երկու ամսով հեռանում է թագավորությունից, որպեսզի իմանա՝ ինչպես է ապրում ժողովուրդը: Այդ ընթացքում նա սիրահարվում է իրեն հյուրընկալող ցեղապետի քրոջը: Կնոջ մոտից հեռանալիս «... ձեռը տարավ ջեբը, հանեց մի ոսկե բազմանդ, ասեց.- Ա՛ն, թե աղջիկ էլավ, կծախես, դրանով կպահես ու ճամփու կդնես, թե որ տղա էլավ՝ կկարես շապկի աչու թևիցը, ճամփու կդնես, թող գնա»¹³⁶: Կարսի հեքիաթներից մեկում թագավորի տղան է հանգամանքների բերումով հեռանում տնից, և տերտերի աղջիկը հղիանում է նրանից, թագավորություն վերադառնալիս «Կը հանի տղեն իրան թևի բազբանդը, կուտա նշանածին, կըսէ.- Վերցրու, բերածդ տղա էղավ, կը կապես թևը, կուքա ընծի գտնի, աղջիկ էղավ, կը ծախես, ջիեզ կէնես, աղջկան ճամփու կը դնես»¹³⁷: Նմանատիպ մոտիվ է հանդիպում նաև «Խոսրով-շահ»¹³⁸ և «Շիրին շախ, Պորոկ շախ, Տեղին շախ» հեքիաթներում. թագավորի տղան տերտերի աղջկան թագավորական թևկապ է նվիրում և ասում. «Թե լաճ էլավ, անուն դնես Պորոկ Շախ, հիտիվ ձիկ գ%, թե ախջիկ էլավ, ծախը, զ%տ պազապ%նտ հ%տ%- հ%տ% ձի բ%սը»¹³⁹: Այս մոտիվով կան նաև սյուժեներ, որոնցում թագավորը թևկապը նվիրում է ոչ իր ապագա ծնվելիք զավակին: Այսպես, օրինակ, ծայտված թագավորը ինչ-որ մեկի տանը հյուրընկալվելու ժամանակ դառնում է հյուրընկալողի՝ այդ ժամանակ ծնված երեխայի կնքահայրը: Թագավորը սանամորը

¹³⁵ «Ջեյրան-օղլի».- ՀԺՀ, հ. I, № 20, էջ 292:

¹³⁶ «Հավվաչու հ'աշկերտը».- ՀԺՀ, հ. I, № 32 էջ 416:

¹³⁷ «Շահենշահ և Սալվի».- Կարս, № 31(31), էջ 196:

¹³⁸ «Խոսրով-շահ».- ՀԺՀ, հ. I, № 34, էջ 444:

¹³⁹ «Շիրին շախ, Պորոկ շախ, Տեղին շախ».- ՀԺՀ, հ. XVII, № 44 էջ 407:

թւին կապելու թագավորական նշան է նվիրում, որպեսզի երբ որ երեխան մեծանա, թւին կապի, նոր գնա օտար երկրներ, որպեսզի ապահով լինի: «Էս թաքավորը հանըմ ա մի բազմանդ՝ տալիս ա իրա սանամորը, ասըմ ա.- Սանամե՛ր, եփ որ տղեն մենձանա, էթա ուրիշ երկրներ, էն վախտը էս բազմանդը կկապես կոնիցը, նոր ճամփու կդնես: Որ ինձ էլ չպատահի, իմ ազգին կպատահի՝ կպահեն»¹⁴⁰: Նմանօրինակ սյուժե ունի «Թաքավորի սանիկը» հեքիաթը, որտեղ թագավորը դառնում է աղքատ կնոջ տղայի կնքահայրը և ոսկե շղթայով մի արծաթե մեդալ է գցում երեխայի վիզը¹⁴¹:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում կարելի է առանձնացնել հեքիաթների մի խումբ, որոնցում նվիրատվությունը միտված չէ հերոսին անելանելի վիճակներից դուրս բերելուն, այլ թագավորը նվեր է տալիս (խալաթ) աչքալուսի, լավ խորհուրդի, հիշատակի համար: «Ասլան-Բալասի» հեքիաթում թագավորը նախրչուն որպես խալաթ մի բեռ ոսկի է ուղարկում, միևնույն ժամանակ, իմանալով, որ նախրչու տղայից իրեն վնաս կգա, նվերը տանողներին հանձնարարում է նախրչու տղային հետները բերել և ճանապարհին սպանել¹⁴²: Մեկ այլ հեքիաթում թագավորը խալաթ է նվիրում հովիվին և գառնարածին, որոնք գնում են թագավորին հայտնելու, որ տղան ու հարսը գալիս են¹⁴³:

Թագավորը հայ ժողովրդական հեքիաթներում գլխավոր խորհրդատուներից մեկն է: Հեքիաթների մեծ մասում թագավորի խորհրդով է հերոսն ուղղորդվում դեպի իր նպատակակետը, թագավորի կողմից դրվում է հմայական արգելք, որը մշտապես խախտվում է և վերջապես թագավորը խորհուրդներ է տալիս ոչ միայն իր զավակներին:

«Ղուշ-փարին» հեքիաթում ծերացած և կուրացած թագավորը հերթով իր երեք որդիներին ուղարկում է աչքերի համար դեղ բերելու և խորհուրդ է տալիս. «Ո՛րթի, ընդար գնա, որ ընդի իմ ձիու ոտը դիբած չըլի. ընդիան որ ֆող էլ բերես՝ իմ հ՛աշկերին դեղ ա»¹⁴⁴: Մեկ այլ հեքիաթում թագավորը մեռնելիս իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս, որ իր երեք աղջիկներին ամուսնացնելիս առաջին ուզողին տան: Թագավորի ավագ տղաներն այդ պատվիրանը չեն կատարում, իսկ փոքր տղան հարազատ է մնում հոր խորհրդին և քույրերին տալիս է հենց առաջին ուզողին: Հերոսը կարողանում է իր

¹⁴⁰ «Դավթի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 21, էջ 297:

¹⁴¹ «Թաքավորի սանիկը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 6(6), էջ 48:

¹⁴² «Ասլան-Բալասի».- ՀԺՀ, հ. VIII, № 22, էջ 142:

¹⁴³ «Ոսկե քաքով տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 18, էջ 267:

¹⁴⁴ «Ղուշ-փարին».- ՀԺՀ, հ. I, № 2, էջ 49:

փեսաների օգնությամբ իր երազանքների կինը ձեռք բերել և ազատագրել գերությունից¹⁴⁵:

Թագավորի խորհուրդները հաճախ ուղեկցվում են հմայական արգելքով: Որպես օրինակ, «Թաքավորն ու իրան իրեք տղեն» հեքիաթում թագավորը մեռնելուց առաջ իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս. «Վերդի կըքնե՞ք՝ քյ՞ցեք, մենակ էն սարը քյն՞ք ոչ»¹⁴⁶ կամ՝ «Իմ թակավորութեն բիթուն ծերն ի, որտեխ որ ծեր ջան կուզի՝ կըն՞ցեք, աման զիզնից ծե ամանաթ, չէլնեմ, չիմանամ՝ Կապուտկող ավ անել էրթ՞ք»¹⁴⁷: Մեկ այլ հեքիաթում թագավորը խորհուրդ է տալիս Ասլանզադեին դիմացի Սև սարը չգնալ որսի. «Զավակս, ուրտեղ կէրթաք ավղուշության, գնացեք, հմը էս դեմի Սև սարը չէրթաք»¹⁴⁸: Իսկ մի ուրիշ հեքիաթում թագավորը մասամբ պարզաբանում է, թե ինչու չի կարելի գնալ այդ սարը. «Որթիք, գնացե՛ք, իրեք սար իրավունք ունեք ավ էթալու, համա չէթաք Ղարաբուլուտ Ղահրըմանի սարը. ո՛չ մի մրջիմ, ո՛չ մի օց իրավունք չունի էտ սարը նի՛լնի. դա իրա ամարանոցն ա, էթաք էլ օքուտ չեք ունենալ»¹⁴⁹: Քննարկված հեքիաթներում ակնհայտ է այն հանգամանքը, որ կա՛մ թագավորն ինքն է՝ զգացել տվյալ տեղավայրի վտանգավոր լինելը, կամ դրա մասին լսել է իր նախնիներից և հարկ է համարում զգուշացնել որդուն¹⁵⁰:

«Անմահական խնձոր» հեքիաթում հերոսը հայտնվում է հանդերձյալ աշխարհում, այնտեղ սպանում է վիշապին և փրկում թագավորի աղջկան: Իր արած լավության համար հերոսը թագավորից խնդրում է իրեն լույս աշխարհի ուղարկել. «Լիս աշխար դրկիլը դժար ա, ա՛յ որդի. էդ իմ բանը չի: Համա ֆլան մեշումը, ֆլան ծառի վրեն մի Ձմռուտ դուշ կա. թե կարենա, նա կտանի, էլ մարդ՝ չէ՛...»¹⁵¹: Տեսնում ենք, որ եթե թագավորը հանդես չի գալիս որպես միջնորդ՝ հերոսին լույս աշխարհի հանելու համար, ապա նա գոնե իր խորհրդատվությամբ օգնում է հերոսին՝ գտնել այդ միջնորդին:

¹⁴⁵ «Ուհան աշըղն ու քոսեն».- ՀԺՀ, հ. I, № 30, էջ 400-406:

¹⁴⁶ «Թաքավորն ու իրան իրեք տղեն».- Կարս, № 23(23), էջ 155:

¹⁴⁷ «Շեն թակավոր».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 10, էջ 114:

¹⁴⁸ «Ասլանզադեի հեքիաթը».- Կարս, № 11(11), էջ 97:

¹⁴⁹ «Անա թաքավորի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 3, էջ 62:

¹⁵⁰ Հեքիաթային սյուժեներում այս և այն աշխարհների միջև սահմանը տարբեր ձևերով է ներկայացվում (սար, ջրհոր, քարանձավ, անտառ և այլն): Հեքիաթների այս խմբում թագավորության սահմանը բավական մեծ տարածություն է ընդգրկում, որն իր գրավչությամբ հրապուրում է հերոսին կամ էլ հետապնդվող որսի կենդանին հատում է այդ սահմանը՝ որսորդին իր հետևից քաշելով արգելված տարածք՝ կործանելու նպատակով: Ամեն դեպքում հեքիաթի հերոսը սահմանից անդին դատապարտված է կործանման, եթե համապատասխան միջամտություն չլինի:

¹⁵¹ «Անմահական խնձոր».- ՀԺՀ, հ. II, № 1, էջ 31-32:

Հայկական հեքիաթներում թագավորի՝ հերոսին արված նվիրատվությանը կամ խորհրդատվությանը երբեմն միջամտում են պալատականները, ծառայողները կամ թագավորական ընտանիքի անդամները (**վեզիր, խոհարար, կոշկակար, դերձակ, թագուհի, արքայադուստր, արքայազն** և այլն): Այդ միջամտությունները կարող են լինել և՛ ի նպաստ հերոսի գործողություններին, և՛ հերոսին իր ճանապարհից շեղելու նպատակով: Խորհրդատու և նվիրատու թագավորը կարող է լինել ոչ միայն հերոսի, այլև դևերի մոտ գերի ընկած արքայադստեր կամ արքայազնի հայրը, ինչպես նաև հարևան երկրի կամ անդրաշխարհում գտնվող մեկ այլ թագավոր:

Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների հեքիաթներում թագավոր գործող անձը՝ որպես նվիրատու և խորհրդատու թեև ունի որոշակի դեր, որի շնորհիվ կարողանում է միջամտել հեքիաթի հերոսի գործողություններին՝ ի նպաստ նրա առջև ծառայած խոչընդոտների հաղթահարման, սակայն, որպես հեքիաթային կերպար, ակտիվ չէ, երբեմն էլ, կարելի է ասել, դիպվածային գործառույթ ունի:

1.2.5. Հայկական հեքիաթներում հերոսի գործողություններին ուղեկցում են խորհրդատու և նվիրատու **պառավի** հետևյալ տիպերը.

ա) հերոսի պառավ մայր կամ պառավ, որ հանդիպում է հերոսի ճանապարհին և ստանձնում մոր պարտականությունները՝ հանդես գալով որպես մայր,

բ) անդրաշխարհի պառավ,

գ) հերոսի ճանապարհին հանդիպած, անիծող, հյուրընկալած կամ հարևան պառավ,

դ) կախարդ պառավ,

ե) դևի կերպարանք առած կամ դևի կողմից գերեվարված պառավ:

Անդրադառնանք այն պառավներին, ովքեր իրենց դրական կամ բացասական հատկանիշներով հանդերձ դառնում են հեքիաթի հերոսի (հակահերոսի) խորհրդատու և նվիրատու՝ նրա հետագա գործողություններին նպաստելու (խոչընդոտելու) համար: Հարկ է նշել, որ պառավը հեքիաթ մուտք է գործել ժողովրդի առասպելադիցաբանական պատկերացումների արդյունքում: Վլադիմիր Պրոպը, անդրադառնալով հեքիաթում կին-տղամարդ համարժեքին, գտնում է, որ անտառակյաց տղամարդ խորհրդատուն պատմական է, իսկ կինը, պառավը, մայրը,

տանտիրուհին, հրաշագործ միջոցներին տիրապետող կին նվիրատուն՝ նախապատմական՝ չափազանց արխաիկ, սակայն նրանց մնացուկները հայտնաբերվում են ծիսական նյութերում¹⁵²: Հայկական դիցարանի կին աստվածությունների եռյակը՝ Անահիտ, Աստղիկ, Նանե, իր անմիջական ներգործությունն է ունեցել հեքիաթապատման վրա: Մայր-աստվածուհին գլխավոր կին աստվածությունն է աշխարհի բազմաթիվ ժողովուրդների առասպելաբանության մեջ¹⁵³: Մայր-աստվածուհու առավել արխաիկ ազգագրական օրինակ կարող է ծառայել ավստրալական առասպելաբանության Կունապիպի «մայր պառավը»՝ մայրիշխանության նախամայրը, ով խորհրդանշում է պտղաբեր հողը¹⁵⁴: Եվ պատահական չէ, որ հայ ժողովրդական որոշ հեքիաթներում խորհրդատու պառավը հերոսին հանդիպում է այգում, դաշտում կամ անտառում: Որպես հայկական հեքիաթի պառավի արքետիպ՝ որոշ առումներով կարող է ծառայել հայոց դիցարանի երրորդ՝ Նանե աստվածուհին, ով համադրված է հունական Աթենաս դիցուհուն՝ իր իմաստությամբ և ռազմի հատկանիշներով¹⁵⁵: Նանեի պաշտամունքի վրա ազդեցություն է ունեցել նաև Անահիտ մայր աստվածուհու պաշտամունքը, հավանաբար այդ պատճառով էլ իր անունը ստացել է ժողովրդի մեջ ընդունված նան, նանի, նանե՝ մեծ մորը տրված անվանաձևերից:

Հերոսի խորհրդատու և նվիրատու մայր-պառավը հայ ժողովրդական հեքիաթներում հանդես է գալիս երկու ձևով՝ որպես իրական աշխարհի գործող անձ և որպես հերոսի մեռած մոր հոգին վերամարմնավորած անդրաշխարհի պառավ: Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների հեքիաթների մայր պառավի և ընդհանրապես պառավի տարիքային ընդգրկումը (ըստ բանասացների) մեծ է (քառասունհինգ - ինը հարյուր): Տավուշի հեքիաթներից մեկում բանասացն այսպես է ներկայացնում հերոսի մորը և դեհին. «...պառավն էլ, դե պառավը վրե՛րն ա, քառասունհինգ-քառասունվեց տարեկան կնիկ ա... դե դև, խու դևը ի՞նչ ա, հսկա մարթիկ են էլի...»¹⁵⁶: Իսկ Վան-Վասպուրականի հեքիաթներից մեկում

¹⁵² **Пропп В.**, նշվ. աշխ., 1946, էջ 88.

¹⁵³ **Рабинович Е.**, Богиня-мать, МНМ, т. I, с. 178-180.

¹⁵⁴ **Мелетинский Е.**, Австралийская мифология, там же, с. 29-32.

¹⁵⁵ **Հարությունյան Ս.**, նշվ. աշխ., 2001, էջ 45-46, **Арутюнян С.**, Нанэ, МНМ, 1988, т. II, с. 198:

¹⁵⁶ «Չորաշը».- ՀԱԲ, հ. 21, № 11(11), էջ 77:

իննհարյուրամյա պառավն է անմահների աշխարհ գնացած և հետ վերադարձած հերոսին խորհուրդ տալիս, թե ինչպես ապացուցի, որ ինքն Արշակ թագավորի տղան է¹⁵⁷:

Սյունիքի (Մեղրի) «Քառասուն գլխանէ նառադէվը» հեքիաթում պառավ մայրը հերոսին խորհուրդ է տալիս չընտրի հոր մասնագիտությունը՝ որսորդությունը՝ հոր ճակատագրին չարժանանալու համար (հայրը զոհվել էր որսորդության ժամանակ), սակայն մայրը չի կարողանում տղային հետ պահել որսորդությունից. նա որդուն է նվիրում հորից մնացած «մին չախմախլու թիփօնգ՛ (հրացան), մին ալ մին փութանուց խանչալ Դաղստանու լազգիների ձիք՛ավ շինված»¹⁵⁸: Այս հեքիաթը պատկանում է հայ ժողովրդական այն հեքիաթների շարքին, որոնցում պառավ մայրն իր որդեսիրական հատկանիշներով հանդերձ՝ իր կաշին փրկելու համար, անցնում է հակահերոսի կողմը և իր խորհուրդներով օգնում է նրան (այս հեքիաթում՝ նառադևին¹⁵⁹)՝ հարազատ որդուն ոչնչացնելու նպատակով: Ջրի կենսական և ծաղկաբույսերի դարմանող հատկություններն¹⁶⁰ օգնում են վիրավոր դևին բուժվել. պառավը սկզբից խախտում է որդու կողմից դրված արգելքը (հորի մեջ ջուր չլցնել), այնուհետև կարողանում է կատարել հորում բանտարկված նառադէվի խնդրանքը. «Ըռըշկիտ ծաղկանոցամը կարմէր ու կանէնչ ծաղէկնէր կան, աղ&ւց հէնի քաղէր, հավանգով թակէր, ջրղըցաքարի ծակավը ածեր»¹⁶¹: Սյունիքի մեկ այլ՝ «Դօրվիշին խոխերքը» հեքիաթում հերոսի մայր-պառավը վիշապի հետ է կապվում, տղա ունենում, իր մեծ՝ դերվիշի նվիրած տղային հավատացնում, որ դերվիշն է իր փոքր եղբորը վերադարձրել և փորձում հերոսին վերացնել¹⁶²:

Որոշ հեքիաթներում հերոսի մայր-պառավը հակահերոսի կողմն է անցնում իր կամքով, բուժում է վիրավոր դևին դևի մատնանշած կարմիր սրվակի դեղով և նրա

¹⁵⁷ «Անմախ աշխար».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 50, էջ 469-470,:

¹⁵⁸ «Քառասուն գլխանէ նառադէվը».- ՀԺՀ, հ. VII, № 236, էջ 629,:

¹⁵⁹ Նառադևը հավանաբար ուղտի կերպարանքով, գուցե սապատ ունեցող դև է: Սովորաբար հայ ժողովրդական հեքիաթներում դևը լինում է մարդկային կերպարանքով: Նառադևը հանդիպում է բացառապես Սյունիքի հեքիաթներում (մասնավորապես Մեղրիի տարածաշրջան) («Ուսկէ խ&ւն&ւր&ւն նաղըըր», «Քառասուն գլխանէ նառադէվը», «Նառդան»):

¹⁶⁰ Հեքիաթներում ջրի և ծաղկաբույսերի բուժական հատկությունների մասին տե՛ս **Ջաբարյան Ե.**, նշվ. աշխ., էջ 34-36, **Հայրապետյան Թ.**, նշվ. աշխ., էջ 88:

¹⁶¹ «Քառասուն գլխանէ նառադէվը».- ՀԺՀ, հ. VII, № 236, էջ 632,:

¹⁶² «Դօրվիշին խոխերքը».- ՀԺՀ, հ. VII, № 178, էջ 436:

խորհուրդներով փորձում ոչնչացնել հերոսին¹⁶³, կամ պարզապես մայրն է ստիպում դեհն, որ խորհուրդ տա՝ ինչպես ազատվեն հերոսից¹⁶⁴:

Հայկական հեքիաթներում քիչ չեն այն պառավները, ովքեր հերոսի՝ դժվարությունները հաղթահարելու ճանապարհին ստաճում են մայրական պարտականություններ (պառավի մոտ հյուրընկալվելիս, դեհ մոտ կամ անդրաշխարհում պառավի երկար կրծքերը ծծելուց հետո¹⁶⁵, ճակատագրի բերումով այժատեր պառավի մոտ հայտնվելիս և այլն):

Սյունիքի (Գորիս) «Անկինը» հեքիաթում հերոսուհու՝ Անկինի նախանձ քույրերը «... շատ խային զատեր ին, տրանց աշկը եր չի կալավ, վեր &ւր%նց կուճը քերը թաքավերի հարթնըն ա տ%ռ%լ բոլ չի, միեկ էլ վեսկիքյ%քյ&ւլ տղա յա պեր%լ: Ընդրանք խոսկընին մին ըրին, Անկինին խոխան պարուրավը տարան թուղեցին հեռու, մին հանդում, էրկու մեծ քարի դաթում, &ւր%նք ետ տ%ռ%ն եկին խուխին տեղը մին շան թուլա տըր%ն»¹⁶⁶: Նորածնին կուրծք տվող այծի պառավ տերը դառնում է նորածնի մայրը և իր իմաստնությամբ և խորհուրդներով օգնում նրան գտնել կարասում բանտարկված իր իսկական մորը և ազատել ժողովրդի պարսավանքներից: Այժատեր պառավը¹⁶⁷ սովորաբար երեխա չունի և աստծո կամոք իր այծի միջոցով դառնում է անտառում կամ քարայրում, ոչնչացնելու նպատակով թողնված նորածնի խնամակալը, հետագայում՝ նաև խորհրդատուն¹⁶⁸:

Հայաստանի տարբեր տարածաշրջանների հեքիաթներում (Այրարատ, Արցախ, Լոռի, Վան-Վասպուրական, Մոկս, Պարսկահայք և այլն)¹⁶⁹ առկա է հերոսի մեռած մոր հոգու վերաբնակեցումը պառավի մեջ և նրա խորհուրդներով միջամտությունը խորթ

¹⁶³ «Մարթակեր ախչիկ».- ՀԺՀ, հ. XV, № 35, էջ 242,:

¹⁶⁴ «Չոբաշը».- ՀԱԲ, հ. 21, էջ № 11(11), 77:

¹⁶⁵ Այս պարագայում հերոսը ծեռք է բերում որդու կամ հոգեորդու կարգավիճակ և դառնում դեռի կաթնեղբայր: Պառավի կրծքի կաթը, ըստ դարավոր սովորույթի, հմայական արգելքի դեր է խաղում հերոսի համար (տե՛ս **Խեմչյան է.**, Երկեղջյուր Ալեքսանդրի հայկական պատումները և նրանց ծիսաառասպելաբանական ակունքները.- «Մովսես Խորենացի» հանդես, № 2, 2002, էջ 34:

¹⁶⁶ «Անկինը».- ՀԺՀ, հ. VII, № 186, էջ 498:

¹⁶⁷ «Աստծու գրածը բոզուվիշ չձեղնի».- ՀԺՀ, հ. IV, № 45, էջ 374-376, «Արագը կադարվալ ա».-

Հովսեփյան Հ., նշվ. աշխ., № 21(21), էջ 132-137:

¹⁶⁸ Այժատեր պառավի կերպարում խտացված են բնության հովանավոր աստվածուհու գծերը, մասնավորապես այս կերպարը համեմատելի է հունական Արտեմիս աստվածուհու հետ:

¹⁶⁹ «Ճշմարտությունը չի կորչի».- ՀԺՀ, հ. III, № 8, էջ 435-441 (հավելված), «Խորթ ախճրկանը հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, № 6, էջ 46-49, «Թ%նջուման խաթուն».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 16, էջ 194-205, «Պոլոտ կյով».- ՀԺՀ, հ. XVII, № 18, էջ 149-151, № 18:

մոր հալածանքներին դիմագրավելու համար: Այս մոտիվը սերտորեն կապված է կարմիր կովի¹⁷⁰ և անդրաշխարհի պառավի մոտիվների հետ, որոնք կրում են Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի «Հեքիաթների տիպերի միջազգային նշացանկի» ATU 480 և ATU 510A+511 թվահամարները¹⁷¹: Պարսկահայքի հեքիաթներից մեկում խորթ մոր պահանջով կարմիր կովը մորթելուց հետո որբ երեխաների խնամքը ստանձնում է քարայրի պառավը՝ ընդհուպ մինչև որբ աղջկան թագավորի տղայի հետ ամուսնացնելը. «Թագավորի տղեն հիրիկուն էկավ, մամեն հերից էկավ, բերեց ախչիկ զարթըրեց, տվեց, թագավորի տղեն տարավ, տարան, պասկեցին»¹⁷²:

Երբեմն հեքիաթներում հերոսի մոր պարտականություններն է ստանձնում հյուրընկալ պառավը: Հերոսը կամ ինքն է հանդիպում այդ պառավին, կամ նրան պառավի մոտ են ուղղորդում նրա իմաստուն ձին¹⁷³ կամ անդրաշխարհային ծագում ունեցող շները¹⁷⁴: Գորիսում գրառած «Քաջանց թագավորը» հեքիաթում¹⁷⁵ ոսկեմազ հերոսը ոսկեմատ քրոջ հետ նախանձ մորաքույրերի և պառավ տատմոր խարդավանքի արդյունքում հայտնվում է անտառում: Մի կաղ դև նրանց գտնում և հանձնում է Քաջանց թագավորին, սակայն թագավորը նրանց 15 տարի պահելուց հետո, լսելով ժողովրդի գանգատները վնասարար տղայի մասին, կանչում է կաղ դևին և հանձնարարում երեխաներին տանել այնտեղ, որտեղից բերել է: Վերադառնալով իրենց հոր քաղաք՝ երեխաները հյուրընկալվում են մի պառավի մոտ, ով իր ունեցած միակ ձին նվիրում է ոսկեմազ տղային, որով նա որսորդություն էր անում և պահում քրոջն ու հյուրընկալ պառավին: Ի հակադրություն այս նվիրատու պառավի՝ խորհրդատու պառավ տատմերը երեխաների մորաքույրերի պահանջով չորս անգամ թափանցում է նվիրատու պառավի տուն. հերոսի քրոջը առաջին անգամ համոզում է, որ իր եղբայրը «յաբու» ձիու փոխարեն պետք է հրեղեն ձի ձեռք բերի, երկրորդ անգամ՝ փղոսկրի հետևից է ուղարկում, երրորդ անգամ՝ չամչրաղի հետևից, չորրորդ անգամ՝

¹⁷⁰ **Հայրապետյան Թ.**, նշվ. աշխ. էջ 216-234:

¹⁷¹ **Uther H-J.**, նշվ. աշխ., էջ 281, 294-298:

¹⁷² «Կարմիր կովի խեղճաթը».- ՀԺՀ, հ. XVIII, № 6, էջ 54:

¹⁷³ «Ձիբրաեղ-Խըղըր Ն%բին».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 1, էջ 20:

¹⁷⁴ «Ձ%նջիլ կոան».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 11, էջ 136:

¹⁷⁵ «Քաջանց թագավորը».- ՀԺՀ, հ. VII, № 174, էջ 398-410:

«Սարի Ա&ւմբ&ւ, Բաղի Բ&ւլբ&ւ» աղջկա հետևից՝ ամեն անգամ հույս ունենալով, որ հերոսը չի վերադառնա:

Նմանատիպ բազմաթիվ սյուժեներ հանդիպում են Հայաստանի գրեթե բոլոր վայրերում: Այդ առումով ուշագրավ է Իջևանի տարածաշրջանում գրառած «Հազարի բլլբուլ» հեքիաթը¹⁷⁶: Այս հեքիաթում գործում են երեք տիպի պառավ. ա) քարի տակ պատսպարված ճգնավոր պառավ, ով ծովից հանում է արկղի մեջ փակված երեխաներին և աստծո նվիրատվությամբ՝ մանանայով մեծացնում նրանց և ստանձնում մոր պարտականություններ, բ) կախարդ պառավ, ում վարձում են երեխաների նախանձ մորաքույրերը՝ երեխաներին ոչնչացնելու նպատակով, ում խորհուրդներով հերոսը ճանապարհվում է անհնարինը բերելու, գ) կախարդ պառավ, ով գողացել էր «Ուստա Նջարի» գործիքները՝ նրան զրկելով աշխատելու հնարավորությունից: Պառավի այս երրորդ տիպն ունի երկար կրծքեր: Հերոսը, իր ճանապարհին հանդիպած ծերունու խորհրդով, ծծելով պառավի կրծքերը և ուշադրությունը հրավիրելով այն բանի վրա, որ այդ գործողությունից հետո նա արդեն պառավի որդին է համարվում, կարողանում է փախցնել գողացված գործիքները: Միշտ չէ, որ երկար կրծքերով պառավն աշխատում է խոչընդոտել իր կրծքերը ծծած հերոսի՝ որդեգրի գործողություններին: «Մարթակեր ախչիկ» հեքիաթում պատկերն այլ է. անդրաշխարհի երկար կրծքերով պառավը հերոսին դարձնում է իր փեսան և խորհուրդներով օգնում ոչ միայն ձեռք բերել անմահական խնձորը, ջուրը և ձմերուկը, այլև, դրանք փոխելով սովորական խնձորի, ջրի և ձմերուկի հետ, կարողանում է վերակենդանացնել խարդավանքի զոհ դարձած հերոսին:

Անդրաշխարհի պառավը հեքիաթներում հանդես է գալիս տարբեր կերպարանքներով ու գործառույթներով: Դևի կերպարանք ունեցող պառավին սպանելուց հետո հերոսը նրա գրպանում երեսունինը բանալի է գտնում և ազատում պառավի կողմից գերեվարված աղջիկներին ու տալիս իր երեսունինը խորթ եղբայրներին¹⁷⁷: Մեկ այլ հեքիաթում. «Ըռաչան մին պառավ կնեկ տ&ւա եկը, մին փլըստրատին տվող մհակ ծերքին: Էս պառավը ծերքին մըհակը պըցըրցրուց, մին էլ

¹⁷⁶ «Հազարի բլլբուլ».- ՀԱԲ, հ. 25, № 2(2), էջ 30-33:

¹⁷⁷ «Կտրիչ տղան».- ՀԺՀ, հ. VII, № 175, էջ 413:

քըշուցրուց, թիլսիմ ըրավ, թաքավերին փըսին &ւրան ծիավը քար շինեց»¹⁷⁸: Պառավի այսպիսի գործողությունները, տարբեր ծիսական նշանակություն ունեցող առարկաների միջոցով հմայական ծես իրագործելով, հեքիաթի սյուժեի մեջ կարևոր փոփոխություն մտցնելն է: Իսկ փոփոխությունը մեծամասամբ կանխարգելող նշանակություն ունի և միտված է հերոսին կասեցնելուն:

Դժվար է ասել, թե անդրաշխարհի պառավը հայկական հեքիաթներում ավելի շատ դրակա՞ն հատկանիշներով է հանդես գալիս, թե՞ բացասական: Առաջին դեպքում պառավի խորհրդով հերոսը բուժում է թռչունի (Ձմբուռ ղուշ) ոտքը, որը նրան, ի նշան երախտագիտության, լույս աշխարհ է հանում¹⁷⁹, պառավը հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես լույս աշխարհ դուրս գա սև, կարմիր, սպիտակ խոյերի¹⁸⁰ կամ՝ սև, կարմիր, սպիտակ այծերի միջոցով¹⁸¹ և այլն: Երկրորդ դեպքում ջադու պառավը հերոսին վերացնելու նպատակով խորհուրդ է տալիս դևի մոտից ձեռք բերել հրաշագործ ծառը և ձեռքի երկանքը¹⁸²: Կախարդ պառավը հերոսուհուն խորհուրդներ է տալիս և նվիրում մի մատանի, որի միջոցով նա կորցնում է գիտակցությունը¹⁸³, կամ՝ իր կախարդական գիրքը բացում է և հակահերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի հերոսուհու հոգու տեղը¹⁸⁴ և այլն:

Հարկ է ներկայացնել նաև հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում հաճախ հանդիպող խնոցի հեծնող պառավին (Խլաթ, Վան-Վասպուրական)¹⁸⁵, ում առաքելությունը հակահերոսին օգնելն է: Սյունիքի հեքիաթներից մեկում նմանատիպ պառավը հերոսի կնոջը փախցնում է նավակերպ արկղի միջոցով՝ հասնելով նրա՝ գետի ափին գտնվող այգին: Պառավին հաջողվում է հարբեցնել նրանց և կնոջը տեղափոխել նավակերպ արկղը¹⁸⁶:

Հաճախ հեքիաթի հերոսի գործողությունների զարգացման ընթացքը պայմանավորված է որևէ պառավ կնոջ հետ ունեցած հանդիպման տարածանության

¹⁷⁸ «Դ՞որվիշին խոխերքը».- ՀԺՀ, հ. VII, № 178, էջ 439:

¹⁷⁹ «Նաչար-Օղլու հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 10, էջ 172:

¹⁸⁰ «Օխթա ախպոր քուրը».- Կարս, № 10(10), էջ 92:

¹⁸¹ «Կտրիճ և դև».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 61, էջ 526:

¹⁸² «Վըսկեքյաքուլ տղան».- **Հովսեփյան Հ.**, նշվ.աշխ., № 2(2), էջ 29:

¹⁸³ «Շըղկշըղկան շապիքը».- Մոկս, № 1(1), էջ 33:

¹⁸⁴ «Գոլ-Բարին».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 2, էջ 51:

¹⁸⁵ «Ուստա Մուրատ».- ՀԺՀ, հ. XVI, № 4, էջ 40, «Ձ%գոն ին%ն Յսմ%ր».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 46, էջ 425:

¹⁸⁶ «Հրեղան ծին».- ՀԺՀ, հ. VII, № 177, էջ 428-429:

կամ հովանավորության առկայությամբ: Հարևան կամ անհիծող պառավ գործող անձը հեքիաթ մուսք է գործում հերոսի գործողությունների սկզբնամասում: Նրա հմայական գործողությունները կամ անեծքը հետևանք են իրեն հասցված վնասի կամ իրավունքների ոտնահարման:

Անեծքի հմայական ներգործությամբ հերոսին պատժելու փոխարեն պառավը որոշ հեքիաթներում հանդես է գալիս որպես նվիրատու և խորհրդատու: Այսպես՝ Սյունիքի «Կտրիչ տղան» հեքիաթում թագավորի փոքր տղան «...հրըվրններին խուխորցը նհետ խաղ ընելիս տամ ա մըն պըռավի տղի կյ&ւրիս պուկում: Պառավը կյամ ա լաց ը շիվան անում, թա կյ&ւրիստ վեղեմ, քու ըրեսնուհինը ախպերքը քյացալ են &ւրանց հետի կնեկյ ճարեն, պիրեն, տ&ւ էլ եկալ ես խուխորցը ըսպանո՞ւմ»¹⁸⁷: Պառավի խորհրդով հերոսը ձեռք է բերում իր հանգուցյալ հոր ձին ու ասպազենը և ճանապարհվում իր խորթ եղբայրների հետքով՝ հարսնացու փնտրելու: Իմաստուն պառավը, իմանալով, որ հերոսին եղբայրներից վնաս կգա, խորհուրդ է տալիս նաև նրանց հետ նույն տեղում չքնել: Կարսի հեքիաթներից մեկում պառավն իր կուժը ջարդող թագավորի տղային անհիծում է, որ նա հանդիպի յոթ եղբոր քրոջը և սիրահարվի, որ իմանա՝ աշխարհում ինչ կա¹⁸⁸. փոքր-ինչ տարբեր է արցախյան հեքիաթի անհիծող պառավը: Նրա անեծքի հետևանքով չորանում է ժլատ թագավորի այգին: Այդուհանդերձ պառավն իր խորհուրդներով օգնում է ձեռք բերել այգին վերականգնող Հազարան բլբուլը և վերակենդանացնում թագավորի փոքր տղային¹⁸⁹: Ինչպես նկատել է բանագետ Էսթեր Խենյանը, պառավի անեծքին հետևում է բնական կարգի խաթարումը¹⁹⁰, որի վերականգնմանն են ուղղված հետագա գործողությունները: Գործողության վերածված հմայական խոսքի հետևանքները վերացնելու համար հերոսը հմայազերծման գործողություններով պետք է վերականգնի խաթարված բնական կարգը:

¹⁸⁷ «Կտրիչ տղան».- ՀԺՀ, հ. VII, № 175, էջ 411:

¹⁸⁸ «Օխթա ախպոր քուրը».- Կարս., № 10(10), էջ 87:

¹⁸⁹ «Հազարան բլբուլը».- **Սարգսյան Ա. Յու.**, նշվ. աշխ., № 1(7), էջ 111-117:

¹⁹⁰ **Խենյան Է.**, Անեծք-սպառնալիքների և օրհնանք-բարեմաղթությունների կիրառումը Կարսի հեքիաթներում, Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտական աշխատություններ, հ. XIX, 2016, էջ 196:

Այունիքի «Դ՞րվիշին խոխերքը» հեքիաթում իր բոստանը մտած հերոսին պառավն անիծելով՝ խորհուրդ է տալիս գնալ կորած հորը փնտրելու և միևնույն ժամանակ ասում, որ մորից խնդրի դերվիշի տված ձին ու ասպազենը¹⁹¹: «Օխտը ախպեր, մի քուր» հեքիաթում հարևան պառավը հերոսուհուն խորհուրդ է տալիս լաց լինելու փոխարեն գնալ եղբայրներին փնտրելու¹⁹²:

Այսպիսով՝ հայկական հեքիաթների խորհրդատու և նվիրատու պառավն ունի բազմաբնույթ գործառույթներ: Ծնունդ առնելով ժողովրդի առասպելաբանական, դիցաբանական, ծիսական պատկերացումներից՝ պառավը նախ հեքիաթի հերոսի մայրն է կամ հերոսի մեռած մոր վերամարմնավորված հոգին: Մայր-պառավը (իրական աշխարհում և անդրաշխարհում) հանդես է գալիս ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական կողմերով՝ իր խորհուրդներով և նվիրատվությամբ նպաստելով կամ խոչընդոտելով հերոսի գործողություններին: Անդրաշխարհի պառավը հանդես է գալիս որպես կապող օղակ հերոսի և անդրաշխարհի միջև. հերոսին մատնացույց է անում իրական աշխարհ դուրս գալու ճանապարհը կամ հայտնվում է իրական աշխարհում՝ խորհրդատվությամբ և նվիրատվությամբ օգնելու հերոսին: Կախարդ (դևի կերպարանք առած, ջադու, խնոցի հեծնող) պառավն իր խորհուրդները և նվերները տալիս է հակահերոսին՝ դրանով իսկ խոչընդոտելով հերոսի գործողություններին: Պակաս կարևոր դեր չեն խաղում նաև հյուրընկալ (երբեմն մայրական պարտականությունները ստանձնող), հարևան, անիծող պառավները, որոնց անմիջական միջամտությամբ փոխվում է հերոսի գործողությունների ընթացքը:

Ամփոփելով «Մարդ և մարդակերպ նվիրատուներ և խորհրդատուներ» ենթագլուխը՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ աստված, ծերունի, դերվիշ, հրեշտակ գործող անձինք երբեմն ունեն միևնույն գործառույթը (անժառանգ ամուսիններին ժառանգ տալ, հերոսին ուղղորդել խորհուրդներով, ձի կամ ասպազեն նվիրել, շնորհներով օժտել, փորձության ենթարկել, պատժել և այլն), նրանք հերոսին օգնության են հասնում տարբեր հանգամանքներում (ճանապարհին, երազում, հյուրընկալվելիս և այլն): Որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես եկող հերոսի հայրը կարող է լինել թագավոր, ջրաղացպան, որսորդ. սովորաբար հերոսի հոր

¹⁹¹ «Դ՞րվիշին խոխերքը».- ՀԺՀ, հ. VII, № 178, էջ 434:

¹⁹² Օխտը ախպեր, մի քուր».- Հովսեփյան Հ., նշվ. աշխ., № 22(22), էջ 138:

նվիրատվությանը հետևում է նրա առջև արգելք դնելը, որի խախտման պատճառով հերոսը ենթարկվում է փորձությունների: Թագավորի՝ հերոսին արված նվիրատվությանը կամ խորհրդատվությանը երբեմն միջամտում են պալատականները, ծառայողները կամ թագավորական ընտանիքի անդամները (վեզիր, խոհարար, կոշկակար, դերձակ, թագուհի, արքայադուստր, արքայազն և այլն): Այդ միջամտությունները կարող են լինել և՛ ի նպաստ հերոսի գործողությունների, և՛ հերոսին իր ճանապարհից շեղելու նպատակով: Հեքիաթի գլխավոր հերոսի գործողություններին աջակցելու մեծ դերակատարություն ունի մայրը (մայր-թագուհի, մայր-պառավ): Պառավ գործող անձը երբեմն ստանձնում է հերոսի մոր պարտականությունները (այծատեր պառավ, հյուրընկալ պառավ): Հեքիաթի հերոսի գործողություններին իրենց խորհուրդներով և նվերներով աջակցում են նաև աղջիկները (այլ թագավորության արքայադուստր, անդրաշխարհի արքայադուստր, գերի ընկած աղջիկ, հասարակ ծագում ունեցող աղջիկ):

1.3. ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՎ ԹՌՉՈՒՆ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ

Հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում հերոսի ձեռքն է ընկնում ինչ-որ հրաշագործ նվեր, որի օգնությամբ նա հասնում է իր նպատակին: Այդ նվերը կա՛մ որևէ առարկա է (մատանի, սփռոց, մահակ և այլն), կա՛մ կենդանի (ծի, կով, առյուծ, գայլ, մեղու, մրջյուն, արծիվ, աղավնի և այլն):

1.3.1. Համաձայն Տիեզերական ծառի մասին պատկերացումների՝ կենդանիները բաշխված են ուղղաձիգ գծով: Ծառի վերին մասը (ճյուղեր) կապվում է թռչունների, միջին մասը (բուն)՝ կճղակավոր կենդանիների (ծի, կով, ոչխար, եղջերու, իշայծյամ և այլն), երբեմն մեղուների, ավելի ուշ ավանդություններում՝ մարդու, ստորին մասը (արմատներ)՝ օձերի, ձկների, գորտերի և այլնի հետ: Ուղղաձիգ գծով են դրսևորվում նաև վերև-ներքև, երկինք-երկիր, երկիր-ստորերկրայք, կրակ-ջուր և այլ երկհակադրությունները, որոնք բավականաչափ ամբողջությամբ և ճշգրտությամբ նույնականացնում են առասպելաբանական գործող անձանց և այն աշխարհը, որտեղ նրանք գործում են: Տիեզերական ծառի օգնությամբ տարբերակվում են տիեզերքի հիմնական գոտիները՝ տարածական (երկնային թագավորություն, երկիր,

ստորերկրայք), ժամանակային (անցյալ-ներկա-ապագա՝ նախնիներ, ներկա սերունդ, հետնորդներ), պատճառագիտական (պատճառ-հետևանք՝ հաջողություն, չեզոք վիճակ, անհաջողություն), անատոմիական (մարմնի երեք մասերը՝ գլուխ, իրան, ոտքեր) և «տարրերի» (տարերքի երեք տեսակը՝ կրակ, հող, ջուր) միջավայրերը¹⁹³: Տիեզերական ծառի եռամիասնության լույսի ներքո փորձենք ներկայացնել հայ ժողովրդական հեքիաթներում որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես եկող կենդանիներին:

Հրաշապատում հեքիաթներում կենդանիները կապված են մարդու՝ տոտեմական պատկերացումների հետ. նրանք կարող են խոսել մարդկային լեզվով, օգնել գլխավոր հերոսին՝ իրենց գերբնական ուժով և տարածության մեջ (իրական աշխարհ-այնկողմնային աշխարհ) մեծ արագությամբ տեղաշարժվելու հատկությամբ:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում օգնական կենդանիներին իրենց հերթին նույնպես կարելի է ստորաբաժանել. նրանք կարող են տրված լինել հերոսի մահացած կամ մահվան մահճում գտնվող ծնողի կողմից, աստծո կողմից ուղարկված (երբեմն կենդանու տեղը մատնանշվում է երազում), ինչպես նաև կարող են լինել հերոսի գործողությունների ընթացքում նրա ճանապարհին հանդիպած և նրա կողմից ուշադրության արժանացած երախտապարտ կենդանիներ: Որպես օգնական հանդես եկող կենդանիները մեր հեքիաթներում բազմազան են՝ սկսած ամենափոքր մժեղից մինչև հրեղեն կամ ծովեղեն ձին կամ երբեմն հերոսի գործողությունները միշտ խոչընդոտող դևը կամ վիշապը:

Ինչպես աշխարհի բոլոր ժողովուրդների, այնպես էլ հայկական հեքիաթներում մեծ է **ձիու** դերը: Ձին մեծամասամբ հերոսի տրամադրության տակ է անցնում անդրաշխարհից: Ի դեպ, «Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը» հեքիաթում առկա է խոհրդատու ձիերի երկու տիպ: Հերոսը ձիերի առաջին տիպը վերցնում է հոր ախոռից, որը սովորաբար շատ «քոսոտ» է լինում և «աչքից ընկած»: Սակայն ի տարբերություն մյուս ձիերի՝ մեջքը չի ծռում: Ձիուն լավ խնամելուց և կերակրելուց հետո (կերակրելը ձիուն հրաշագործ ուժ է տալիս) հերոսը ճանապարհվում է հազարան բլբուլը գտնելու և բերելու: Հիշյալ ձին խոսող է և իմաստուն. նա ոչ միայն հերոսին

¹⁹³ Топоров В., Древо мировое, //МНМ, т. I, с. 398-406: Հարությունյան Ս., 2001, նշվ. աշխ., էջ 10-11:

խորհուրդներ է տալիս, այլև օգնում է նրան (օդ բարձրանալով) սպանել կարմիր, սպիտակ և սև դևերին: Մյուս տիպը ծովեղեն ձին է, որը հայտնվում է ծովից և հերոսի կողմից սանձահարվելուց հետո օգնում է նրան՝ ոչ միայն անցնել ծովը, այլև, թռչելով մինչև թագավորի պատուհանը, հերոսին հնարավորություն ընձեռում վերցնել հազարան բլբուլի վանդակը: «Հրե՛, Չաչոնց թագավորի պալատի ծովի դիհը բլբուլի դաֆազը դրած ա, կարա՛ս ինձ մի ընենց դամշի տաս, որ իրեք հարիր վաթսունըվեց տամարս դողա, ես բանցրանամ ընչար փանջարեն, ձեռդ քցես՝ միհետից դաֆազը վեր ունես, թե վե չըկալար, էկուսս էլ վե կընկնենք, կմահանանք»¹⁹⁴: Այդ ձիու մասին հերոսը տեղեկանում է քնի մեջ. ինչ-որ ձայն նրան խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես ձեռք բերի ծովեղեն ձին: Ձիերի այս երկու տիպն էլ ունեն անդրաշխարհային ծագում: Մեկը հայտնվում է թագավորի ախոռում, մյուսը՝ ծովից: Ախոռը կամ նկուղը, ըստ Վ. Պրոպի, պարզապես տոհմական դամբարան է, որի միջոցով հերոսը ձեռք է բերում անդրաշխարհի հետ կապված ձին¹⁹⁵: Ախոռը կամ ծովը կարելի է համարել անդրաշխարհի մուտք, որտեղից հայտնվում է ձին, որը, աստծո կամոք, հերոսին տեղեկություններ է տալիս ոչ միայն նրա անցնելիք ճանապարհի (անմահական ջրի, անմահական խնձորի կամ հազարան բլբուլի գտնվելու տեղի), այլև մոտալուստ վտանգների և այդ վտանգները շրջանցելու միջոցների մասին: Հայ ժողովրդական հեքիաթներում օդ բարձրացող ձին աղերսներ ունի առասպելաբանական թռչունների և թևավոր ձիերի հետ [Քուռկիկ Ջալալի, հունական Պեգաս, սկանդինավյան Սլեյպնիր, բաշկիրական Տուլպար, տիբեթյան Լունգտա (Քամու ձի), կելտական Ագիսկի և այլն]: «Ջարգանդ թագավորի աղջիկը» հեքիաթում պառավի նվիրած ընկույզի միջից դուրս եկած ձին խոսելուց և խորհուրդներ տալուց բացի, նաև թևեր է առնում և թռչում. «Ձին լեզու կառնի, կըսե.- Չէ, մերս, դու ու խանումս նստեք շալին, Ասլան աղես էլ իմ թամքին, աստված էլ ինձ թռնելու թևեր տվեց, կթռնիմ,- էս ըսավ ու թևերը բացեց: Ըդման էլ էրին ու թռան, էկան թագավորի քաղքի քյանարը իջան»¹⁹⁶: Հեքիաթների մեծ մասում օդ բարձրացող ձիու թևերի առկայության մասին չի խոսվում, ի դեպ, ձիերն առանց թևերի էլ թռչում են տարածության մեջ:

¹⁹⁴ «Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը».- ՀԺՀ, հ. I, № 1, էջ 36,:

¹⁹⁵ **Пропи В.**, Исторические корни волшебной сказки, Москва, “Лабиринт”, 2000, с. 146.

¹⁹⁶ «Ջարգանդ թագավորի աղջիկը».- ՀԺՀ, հ. IV, № 7, էջ 102,:

Տիեզերական ծառի ջուր-կրակ երկհակադրությունը դրսևորվում է նաև բազմաթիվ հայ ժողովրդական հեքիաթներում: Հեքիաթի հերոսին օգնության հասած ձիերը մեծամասամբ ծովային ծագում ունեն: Երբեմն պատումի ժամանակ բանասացն անցում է կատարում ծովեղեն ձիուց հրեղենի: «Ծովի դրաղին ման ի գալի, տեհա մի հատ պուճուր քուռակ դուս էկավ, արածըմ էր, ջիբիս քյամանդ կար, քցեցի քյամանդով կալա՝ բերի, դառավ ըսենց ձի»¹⁹⁷: Ծովային ծագում ունեցող այս ձիու տեղը մատնացույց են անում՝ նրան համարելով հրեղեն ձի:

Երբեմն հրեղեն ձին ընկնում է չար ուժերի տրամադրության տակ և օգտագործվում չար նպատակների համար («Ուհան աշըղն ու Քոսեն»): Հերոսը աղբյուրից ջուր խմող ծովեղեն մայր ձիուն կարողանում է սանձել և նրա միջոցով սպանել չար ուժին՝ Քոսին, և իր հարսնացուին ազատել գերությունից: Մայր ձին՝ Ղըռխըլու ղարաղը, իր աղջկան՝ Քոսի մոտ գերի ընկած Սանդուխտին, խորհուրդ է տալիս. «Սանդուխտ, աղունըկի ղայդա թարխը տու, Քոսեն ըլի հազար կտոր»¹⁹⁸: Ինչպես տեսնում ենք, ձին խորհուրդներ է տալիս ոչ միայն հեքիաթի հերոսին: Միջանկյալ խորհուրդները հեքիաթի այլ գործող անձանց ևս միտված են հերոսին օգնելուն:

Նվիրատվության արդյունքում հերոսի ձեռք բերած ձին իր հերթին կարող է դառնալ նվիրատու: Հեքիաթներից մեկում («Շահ Յուսուֆի հեքիաթը») առկա է եռաստիճան նվիրատվություն. դերվիշը անժառանգ թագավորին խնձոր է նվիրում, խնձորի կճեպները թագավորի ձին է ուտում և արդյունքում ծնվում է Բաքլիբար հրեղեն ձին: Թագավորը Բաքլիբարին նվիրում է դերվիշի նվիրած խնձորի շնորհիվ ծնված որդուն: Իմաստուն ու հրեղեն Բաքլիբարն իր տիրոջը՝ Շահ Յուսուֆին, բազմիցս օգնում է խորհուրդներով և ֆիզիկական ուժով: Գալիս է մի պահ, երբ հանգամանքների բերումով հերոսը պետք է բաժանվի ձիուց. ձին ասում է. «Ես էսօրից հետև ել քեզի պետք չեմ, պոչիցս մազ քաշե, պահե քովդ, ինչ վախտ պետք կուգամ, մազս կուտաս կրակին, ես կհասնիմ»¹⁹⁹: Մազը կրակին տալը որոշ ժողովուրդների մեջ հմայական

¹⁹⁷ «Հուրի թաքավորի ախշկա հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 7, էջ 124:

¹⁹⁸ «Ուհան աշըղն ու Քոսեն».- ՀԺՀ, հ. I, № 30, էջ 405:

¹⁹⁹ «Շահ Յուսուֆի հեքիաթը».- Կարս, № 7(7), էջ 69,:

միջոց է՝ հոգիներ կանչելու, որոնք «սիրում են այրված մազի հոտը»²⁰⁰: Եվ, քանի որ, ինչպես նշեցինք վերը, անդրաշխարհից հայտնված ձին իր մեջ կրում է հերոսի նախնիների հոգին, ուրեմն ձին անմիջապես այրվող մազի հոտը զգալուն պես կարող է ներկայանալ հերոսին: Երբեմն հերոսին կենդանին խորհուրդ է տալիս նվիրած մազերը, փետուրը կամ բուրդն իրար քսել, որն ի վերջո հանգում է կրակառաջացման գաղափարին²⁰¹:

Բազմաթիվ են հեքիաթները, որոնցում ձիու նվիրած մազը հերոսն օգտագործում է որպես հրաշագործ միջոց, օրինակ՝ «Էս գյուղ դևի մոր թուքն է, գուզեր մեր ճամպեն կտրե, օր դևը մեզի վնասեր, տիա ինքն էլ օրտակ է դարձե, կլողա, դու յալես իրեք մազ պոկե, քցե գյուղի մեջ»: Տղեն իրեք մազը քցեց գյուղի վրա, կարմունջ դարձավ, իրանք անցան»²⁰²: Մեկ այլ հեքիաթում իմաստուն ձին հերոսի լեզուն բացելու համար իր բաշից երեք մազ է տալիս փերուն, որպեսզի նա գցի բաժակով ջրի մեջ ու խմեցնի հերոսին. «Իմ թեփեցը (էս յալիցը էլի, բաշիցը) մի իրեք մազ պուկի, ստաքանի մեչին ճար ածա, խմի, լեզուն պոց դի ըլիլ»²⁰³: Տեսնում ենք, որ մազը ծառայում է ոչ միայն որպես միջոց կանչի բանաձևով ձիուն լուր տալու համար, որպեսզի նա օգնության հասնի հերոսին:

Հայկական հեքիաթներում հաճախ հանդիպող «երեք» թիվը (թագավորի երեք տղա, երեք աղջիկ, երեք ձի, երեք ոչխար, երեք հարված, երեք ցանկություն, երեքգլխանի վիշապ կամ դև և այլն) նույնպես կարելի է կապել Տիեզերական ծառի եռամիասնության հետ: Երեք ձիերը կամ երեք ոչխարները (խոյեր) ունեն գունային տարբերակում՝ սև, կարմիր, սպիտակ, որոնք խորհրդանշական են և կապված են այս կամ այն աշխարհների հետ: Սև, կարմիր և սպիտակ (երբեմն գորշ) ձիերն ունեն տարբեր գործառույթներ և հերոսի կանչով ներկայանում են անհրաժեշտության դեպքում և որոշակի նպատակով: Սլավոնական հեքիաթներում սպիտակ ձին կապված է այնկողմնային աշխարհի հետ, իսկ կարմիր ձին ներկայացնում է բոցի գույնը, որը

²⁰⁰ **Пронн В.**, 2000, նշվ. աշխ., էջ 150.

²⁰¹ Տե՛ս **Խենյան Մ.**, Նվիրատուն և խորհրդատուն Տավուշի հեքիաթներում // Հայ գիտական բարբառագիտության 100-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 232-233:

²⁰² «Չարգանդ թագավորի աղջիկը».- ՀԺՀ, հ. IV, № 7, էջ 101:

²⁰³ «Վըսկըքյոքև տղի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 21, № 1(1), էջ 20:

համապատասխանում է նրա հրեղեն ծագմանը²⁰⁴: Այլ է պատկերը հայկական հեքիաթներում. գույնով է պայմանավորված ձիու ֆիզիկական ուժն ու արագավազությունը²⁰⁵: Հեքիաթներից մեկում («Ամիր-Շամիրի հեքիաթը») Քոռ դևի կինը հերոսին է նվիրում սև, սպիտակ և կարմիր հրեղեն ձիերի մազերը: Այստեղ բավական է, որ հերոսը ծոցից քաշի հանի մազերից մեկը, և համապատասխան գույնի ձին կներկայանա: Այս հեքիաթի հերոսի գործողությունների ընթացքում մի ձին մի քանի անգամ է հայտնվում նրա տրամադրության տակ, և սև, կարմիր, սպիտակ ձիերը, պայմանավորված հերոսի առաջ ծառայած դժվարություններով, հերթագայում են միմյանց, օգնում նրան այնքան ժամանակ, մինչև հերոսը հասնում է իր նպատակին:

Հեքիաթների բազմաթիվ մոտիվներ կապված են **ոչխարի (խոյի)** հետ, որոնց մեջ ոչխարի գործառույթը բազմազան է: Որոշ հեքիաթներում ոչխարները եռագույն են՝ սև, կարմիր ու սպիտակ, և գտնվում են այս ու այն աշխարհը իրար հետ կապող հորի հատակում: Սա համապատասխանում է Տիեզերական ծառի միջնամասին, որտեղ սովորաբար տեղակայված է ոչխարը: Ըստ հեքիաթի՝ ոչխարների գույները խորհրդանշում են նրանց պատկանելությունը լույս և մութ աշխարհներին: Հեքիաթներից մեկում անդրաշխարհում հանդիպած աղջիկներից մեկը՝ թագավորի փոքր տղայի ընտրյալը, խորհուրդ է տալիս նրան, թե եղբայրների դավաճանության դեպքում ինչպես դուրս գա լույս աշխարհ. «Կքյն%ս դվեր, հրենի ընդեղ տեղ կա, պլոշչադ, կնստես, ճամփա կըպահես, երեք ղոչ պդի կյ%լ, մեկը՝ սև, մեկը՝ սպիտակ, մեկն էլ՝ կարմիր գույնի: Էն սևը նստես, քե սև երգիր կտանի, սպիտակը նստես, էս աշխարհը կհանի՝ ուր քո աշխարը, կարմիրը նստես, կարմիր աշխար կտանի: Լ%վ մտիտ ըլի»²⁰⁶: Մեկ այլ հեքիաթում դևերի մոտ գերի ընկած փոքր քույրը թագավորի տղային սովորեցնում է՝ սկզբում ո՛ր ոչխարին նստի. «Համա չըլնեմ-չիմանամ աղաք Սիպտակի վրեն ընկնես, թե չէ Սիպտակը քեզ կքցի Կարմրի վրեն, Կարմիրն էլ՝ Սևի վրեն, Սևն էլ քեզ Մութն աշխարք կհանի»,²⁰⁷ կամ՝ պառավը խորհուրդ է տալիս

²⁰⁴ **Пронн В., 2000**, նշվ. աշխ., էջ 147.

²⁰⁵ «Սասնա ծռերում» Ձենով Հովանը մի կոտ (մի փութ) գարի է խոստանում իր սպիտակ, կարմիր և սև (որոշ տարբերակներում՝ բոգ, կարմիր, սև) ձիերին և հավաստիանում, թե որ գույնի ձին ավելի արագ իրեն կհասցնի Դավթի կովին: Պարզվում է, որ սև ձին է ամենարագը [«Սասնա Դավթի».- Մոկս, № 115(115), էջ 245]:

²⁰⁶ «Թաքավորի տղեն ու գմրութ դուշը».- ՀԱԲ, հ. 21, № 2(2), էջ 21,:

²⁰⁷ «Անմահական խնձոր».- ՀԺՀ, հ. II, , № 1, էջ 29:

Թուրքման օլլուն՝ ինչպես դուրս գա լույս աշխարհի. «Տղա ջան, էս ճամփով կերթաս, քեզի ռաստ գուգա չայիր-չիման տեղըմ: Էնդեղ իրեք հատ ղոչ կարծին: Մեկը՝ սև, մեկը՝ կարմիր, մեկը՝ ճերմակ: ... Քեզի քըցես կը սև ղոչի վըրեն, էնիկ կենէ, օր քեզի տանի սև աշխարք: Էման էրա, օր ընկնիս կարմիր ղոչի վըրեն: Էն էլ գուգէ, օր տանի կարմիր ծովը: Հըմը դու թեզըմ քեզի քըցես կը ճերմակ ղոչի վըրեն, քեզի տանէ լուս աշխարք»²⁰⁸: Հայկական հեքիաթներում սև, կարմիր, սպիտակ ոչխարների կամ խոյերի միջոցով հերոսի՝ լույս աշխարհի դուրս գալու մոտիվը հանդիպում է Հանս-Յորգ Ութերի դասակարգման՝ ATU 301 տիպի հեքիաթներում²⁰⁹:

Խոյը միայն հեքիաթի հերոսին լույս աշխարհի դուրս բերելու գործառույթ չի կատարում: Բազմաթիվ հրաշապատում հեքիաթներում պալատը, որտեղ գտնվում է անմահական խնձորը կամ հազարան բլբուլը, հսկում են առյուծն ու խոյը: Հերոսը փոխատեղում է նրանց առջև դրված դմակը և խոտը. երախտապարտ կենդանիները նրան ճանապարհ են տալիս²¹⁰: Սրանից պետք է հետևեցնել, որ խոյն այս և այն աշխարհների միջև սահմանային պահապանի գործառույթ է կատարում:

Առյուծը աշխարհի շատ ժողովուրդների առասպելաբանությունում և բանահյուսության մեջ բարձրագույն աստվածային ուժի, հզորության, իշխանության և վեհության, ինչպես նաև արևի ու կրակի խորհրդանիշ է: Առյուծի կերպարի հետ են կապվում նաև խելքը, ազնվությունը, հոգատարությունը, արդարությունը, հպարտությունը, քաջությունը: Էգ առյուծը և՛ մայրության խորհրդանիշ է, և՛ բազմաթիվ մայր-աստվածությունների հատկանիշ²¹¹: Եվ պատահական չէ, որ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հիվանդին (թագավոր, թագավորի աղջիկ և այլն) բուժելու համար հեքիաթի հերոսին ուղարկում են առյուծի կաթ բերելու²¹²: Առյուծն իր կաթը նվիրաբերում է երախտագիտությունից դրդված: Իսկ երախտագետ առյուծը հերոսին ոչ միայն կաթ է տալիս, այլև խորհուրդ, թե կաթը ինչ ձևով տանի. «Իմ կաթը հեչ մի ամանով չես կրնա տանի, էդոր հմար իմ ձագերից մեկին բոի սպանես, փոստը տիկ

²⁰⁸ «Օխտ ախպոր քուրը».- Կարս, № 10(10), էջ 91-92:

²⁰⁹ **Uther H-J.**, նշվ. աշխ., էջ 177:

²¹⁰ «Ժլատ թագավորի հեքիաթը».- Անդ, № 1(1), էջ 36:

²¹¹ **Соколов М.**, Лев, //МНМ, т. II, с. 40-43.

²¹² Հեքիաթների այս տիպը համապատասխանում է ATU 611 թվահամարին, տե՛ս **Uther H-J.**, նշվ. աշխ., էջ 351:

հանես, օր կրնանաս իմ կաթը տանիս: Էդոր հմար տար իմ ձագերից մեկին սպանէ, տիկ հանէ, հմը էնպես էրա, օր ձենը անգաջս չընկնի, թե չէ սաղ կտորդ անգաջդ կթողնիմ»²¹³: Մեկ այլ հեքիաթում առյուծը նախաչու տղային կերակրում է իր կաթով և մեծացնում. «... ասլանի կաթն ա կերել, է՛: Հըմի ինչ թավուր հիվանդ որ մի ստաքան ասլանի կաթ խմի՝ նա էն հադաղը կսաղանա: Էն ինչ ասել են՝ անմահական կաթը, էն ասլանի կաթն ա»²¹⁴: Հեքիաթներում դժվարությամբ ձեռք բերվող բոլոր հեղուկներն ու առարկաներն օժտված են հմայական կարողությամբ և դրանց միջոցով որոշակի գործառույթներ են իրականացվում հերոսի կողմից:

«Ջոմշուդը և Մոմշուդը» հեքիաթում երկվորյակ հերոսներից մեկը եղբորը փնտրելու ճանապարհին ոտքը թարախակալած առյուծի է հանդիպում և պատռում թարախապալարը: Առյուծը «... քարի տակին կուչ ա կյ%լի, որ թարախը քյնըմ ա, ոտը հովանըմ ա հա, ասըմ ա.- Իսանաթ ե՛ս, տ&ու արի, ինչ ուզես, կկատարեմ»²¹⁵: Երախտապարտ առյուծը իր երեք ձագերից մեկը նրան է նվիրում: Մի քանի օր անց էլ երկվորյակ եղբորն է մյուս ձագը նվիրում՝ մտածելով, որ նա իր ոտքը բուժած նույն տղան է:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում երբեմն նվիրատու և խորհրդատու է դառնում **կովը** կամ **եզը**: «Պոլոտ կյով» հեքիաթում խորթ մայրն աղջկան շատ է ճնշում: Պոչատ կովը աղջկան խորհուրդ է տալիս չվախենալ, պոչից բռնել և հետևել իրեն: Կովը աղջկան տանում է ձորի մեջ մի պառավի մոտ, պառավը աղջկա «գյըլ&խ մըտուց մ%ջ ան ճըր&ւն, ոսկը գյընդնիր կախվավ %կ%նջեն, %նու վիզ հըմեն էլ%վ ոսկը»²¹⁶: Այստեղ կովը հավանաբար որբ աղջկա մոր հոգին է վերամարմնավորում ու դառնում նաև նվիրատու: Հայկական մի շարք հեքիաթների²¹⁷ այս տիպը, ըստ Հանս-Յորգ Ութերի՝ հեքիաթների տիպերի դասակարգման, համապատասխանում է ATU 511 և ATU 511A թվահամարներին, մասնավորապես B505 և B115 մոտիվներին (մորթված կովի ոսկորները և եղջյուրները գոմում թաքցնելու մոտիվը)²¹⁸:

²¹³ «Շահ Յուսուֆի հեքաթը».- Կարս, № 7(7), էջ 71:

²¹⁴ «Ասլան-Բալասի».- ՀԺՀ, հ. VIII, № 22, էջ 143:

²¹⁵ «Ջոմշուդն ու Մոմշուդը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 10(10), էջ 73:

²¹⁶ «Պոլոտ կյով».- ՀԺՀ, հ. XVII, № 18, էջ 150, № 18:

²¹⁷ «Պոլոտ կյով».- ՀԺՀ, հ. XVII, № 18, «Կարմիր կովի խեքյաթը».- ՀԺՀ, հ. XVIII, № 6, «Թ%նջյուման խաթուն».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 16, «Ոսկե սելի հեքիաթը».- ՍՎ, ԹԵ, էջ 69-70:

²¹⁸ Uther H-J., նշվ. աշխ., էջ 297:

Հեքիաթի հերոսի ճանապարհին տարբեր իրավիճակներում հայտնվում են ամենատարբեր կենդանիներ, որոնց նա լավություն է անում: Երախտապարտ կենդանիները, փոխհատուցելով նրա արած լավությունը, օգնում են հերոսին դուրս գալ անելանելի վիճակներից:

«Չոփչին» հեքիաթում հերոսն իր աշխատած փողը տալիս է չար երեխաներին և փրկում **շան, կապվի** և **օձի** ձագերին: Երախտագետ կենդանիները ողջ հեքիաթի ընթացքում իրենց խորհուրդներով ուղեկցում են հերոսին: Օձի խորհրդով հերոսը տեր է դառնում հրաշագործ մատանու, որը նրան նվիրում է օձերի թագավորը: Բազմաթիվ փորձությունների ենթարկվելով՝ հերոսը կորցնում է հրաշագործ մատանին, բայց երախտապարտ շան ու կատվի օգնությամբ մատանին վերադարձվում է հերոսին²¹⁹:

Օձերը, ձկները, գորպերը, ինչպես նշեցինք վերևում, զբաղեցնում են Տիեզերական ծառի ստորին մասը: Նրանք կապված են ստորերկրայքի հետ և երբեմն հանդես են գալիս որպես կերպարանափոխություններ: Հայկական հեքիաթներում սովորաբար հերոսը գորտին հանդիպում է ջրհորում կամ լճակում, որը ցույց է տալիս նրա կապը ստորջրյա աշխարհի հետ: Նա ընդերքի ջրերի պահապանն է և հերոսին առաջադրված հարցի պատասխանով առաջնորդվելով՝ թույլ է տալիս նրան ջուր վերցնել ջրհորից²²⁰: Գորտի պաշտամունքի հետքեր են պահպանվել Հայաստանի որոշ տարածաշրջանների նախապաշարմունքներում և սովորույթներում²²¹, մասնավորապես՝ գորտին սպանելիս երեք անգամ թքում են իրենց ձեռքերին և ոտքերին՝ վախենալով աստծո անեծքից, կամ գորտին այրել չի կարելի, որովհետև անձրև կտեղա: Այսպես, հեքիաթներից մեկում թագավորն աչք է դնում հարսին՝ աղջիկ դարձած գորտին, և տղային այնպիսի բան է հանձնարարում, որ չկարողանա կատարել: Անդրաշխարհային ծագում ունեցող գորտ-աղջիկը հանդես է գալիս որպես նվիրատու. թագավորի հանձնարարականները կատարելու համար նա մի բանալի է տալիս ամուսնուն՝ արքայազնին և խորհուրդներ տալիս՝ զցել բանալին այն լճակը, որտեղ ինքը գորտի կերպարանքով ապրելիս է եղել. «Մը վախենա, աստված օղորմած է, առ բալնիք, էլման

²¹⁹ «Չոփչին».- Կարս, № 20(20), էջ 141-144,:

²²⁰ «Բազրգյանի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 11(11), էջ 75:

²²¹ Լալայան Ե., Երկեր, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988, էջ 442, ՀԱԻԲԱ է. Խենճյանի ֆոնդ:

գնա կանի ճրի պռուկ, թալ բալնիք ճրի մեջ, ըսե՛ մամ խաթուն, Շուշան խաթուն զուր փետե ծին կուգե»²²²:

Ինչպես այս հեքիաթում, այնպես էլ մի շարք հեքիաթներում **փայտե ձին** ունի հրաշագործ հատկություն: «Փետե ձին» հեքիաթում թագավորի փեսան իր սարքած փայտե ձին նվիրում է թագավորի տղային: Թագավորի տղան հեծնում է ձին, քշում, և պարզվում է, որ այդ ձին հրաշագործ հատկություններ ունի²²³:

Մեկ այլ հեքիաթում թագավորի տղան, բազմաթիվ փորձություններ հաղթահարելուց հետո, դեպի տուն վերադարձի ճանապարհին մի **ջեյրան** է տեսնում և հետապնդում: Ջեյրանը դևի կողմից գերված և քարայրում պահված մի աղջիկ էր: Աղջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս դևին սպանելու համար կարե կարասից թուրը հանել²²⁴:

Հանգուցյալների վերամարմնավորված հոգին դրսևորվում է բազմաթիվ հեքիաթներում: «Թագավորի պզտի տղեն» հեքիաթում խորհրդատուի դերում հանդես է գալիս **աղվեսը**, որը երախտագետ հալիվորի վերամարմնավորված հոգին է. աղվեսն ուղեկցում է հերոսին մինչև հեքիաթի հանգուցալուծումը: Այս հեքիաթում աղվեսը ոչ միայն հերոսին մատնացույց է անում հազարան բլբուլի, անմահական ջրի ու անմահական խնձորի գտնվելու վայրը, այլև ամբողջ հեքիաթի ընթացքում պահապան հրեշտակի նման հսկում է նրա գործողությունները: Երբ հեքիաթի հակահերոսները՝ թագավորի մյուս երկու տղաները, նրա բերածները հափշտակում ու նրան հորն են գցում, նորից հայտնվում է աղվեսը և ասում. «Տեսա՞ր՝ ախպրտանքդ ինչ օյին հանին գլոխդ: Քեզի թողին, իրանք գնացին, օր հորդ քովը պարզերես էլնին,- կըսէ ու պոչը կը կախէ հորը, պոչը կը երկննա, կը հասնի տղին: Էսի պոչից բռնէ, դուս կուգա հորից»²²⁵: Փաստորեն ծերունու՝ աղվեսի մեջ վերամարմնավորված հոգին օգնում է հերոսին անդրաշխարհից անցնել լույս աշխարհ:

Հերոսին երբեմն օգնության են հասնում **մրջյունները, մժեղները և մեղուները**, որոնք, ի նշան երախտագիտության, հերոսին են տալիս եղունգը, ոտքը կամ թևը (հրաշագործ առարկաներ), որ նեղության մեջ ընկնելիս օգնության հասնեն: Այսպես,

²²² «Գորտան հեքիաթ».- ՀԺՀ, հ. XI, № 16, էջ 201:

²²³ «Փետե ձին».- ՀԺՀ, հ. I, № 5, էջ 99:

²²⁴ «Նաչար-Օղլու հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 10, էջ 176:

²²⁵ «Թագավորի պզտի տղեն».- Կարս, № 2(2), էջ 42:

օրինակ, հերոսը իր հրաշգործ սփռոցի միջոցով կերակրում է սոված մրջյուններին. «Դրանք էլ հ'իրանց ղնգիցը տվին, թե նեղ տեղը ընկնես՝ տուր կրակին, կհասնենք»²²⁶: Մեկ այլ հեքիաթում. «Տղեն գյամուցը վեր էկավ, գնաց սղոցով մի մենձ փետ կտրեց, ուրաքով էրեսը տաշեց, քցեց էտ առվի վրին: Մրչմներն ընկան ճամփա ու գնացին: Ետի մի մրչիմը իրա ոտը կտրեց, տվուց տղին, ասեց.- Առ էս ոտս, գնա՛, աստված քեզ հետ, մի վախենալ, ինչ վախտ որ նեղ տեղ ընկնես՝ մեզ իմաց տու»²²⁷: «Ջանսըզը» հեքիաթում, ի երախտագիտություն հերոսի արած լավության, «Մըժեղների թաքավորը ջեբից հանեց գրիչ, տվեց էդոր. կըսէ.- Նեղ տեղ օր գընգնիս, թըղթիմ վըրեն գըրէ ընձի. «Օգնության հասեք»²²⁸: Մեկ այլ հեքիաթում հերոսին իր երախտագիտությունն է հայտնում մեղուն՝ տալով իր թևը. «Գնացին էն ծառին հասան, որ մեղրաճանճերը սաղ էլ ըտեղ ին թփի էլել: Տղեն թելի մի տուտը կապեց ծառիցը, մի տուտն էլ կապեց գյամուց, գյամին քշեցին: Գնացին հասան էն կղզին»²²⁹: Ինչպես տեսնում ենք այս վերջին օրինակներից, երախտապարտ մրջյուններն ու միջատները հերոսին օգնության են հասնում միմյանցից տարբերվող եղանակներով, որոնք խարսխված են նախնական առասպելաբանական պատկերացումների վրա: Միջատները տեղակայված են Տիեզերական ծառի բոլոր երեք մասերում՝ արմատներից մինչև գագաթ՝ կախված նրանց օդում կամ ցամաքում ապրելու հատկություններից²³⁰:

Այսպիսով՝ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հերոսի նպատակին հասնելու ճանապարհին մեծ դեր ունեն օգնական կենդանիները՝ իրենց խորհրդատվությամբ և նվիրատվությամբ: Ըստ հնագույն պատկերացումների՝ մարդու և բնության, մարդու և կենդանական աշխարհի կապը սերտ է եղել. կենդանիներից շատերը հանդես են եկել նախահոր դերում, որոնցից սերել են տարբեր ազգեր, ուստի կենդանիները, որպես մարդկային հասարակության զարգացման ընթացքում հանդես եկած կարևոր օղակ, զգալի հետք են թողել բանավոր ավանդության մեջ: Հատկապես հեքիաթների սյուժեներում նրանց վերագրվել է օգնականի դեր: Կենդանիները խոսում են մարդկային լեզվով, օժտված են գերբնական ուժով և տարածության մեջ մեծ արագությամբ տեղաշարժվելու ունակությամբ: Կենդանիներն իրենց մեջ կրում են

²²⁶ «Ոսկե քարով տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 18, էջ 260:

²²⁷ «Դավթի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 21, էջ 304:

²²⁸ «Ջանսըզը».- Կարս, № 8(8), էջ 75:

²²⁹ «Դավթի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 21, էջ 305:

²³⁰ **Топоров В.**, Муравей, МНМ, т. II, с. 181-182, **Соколов М.**, Насекомые, МНМ, т. II, с. 202-203.

հերոսի նախնիների հոգին, գիտեն հերոսի անցնելիք ճանապարհի վրա ծառայած դժվարությունների մասին և կապող օղակ են այս և այն աշխարհների միջև:

1.3.2. **Թռչունը** նույնպես կապված է մարդու տոտեմական պատկերացումների հետ: Թռչուն-նախնին հնուց ի վեր իր դրսևորումն է գտել հայ ժողովրդական հեքիաթներում: Հեքիաթի հերոսի մեռած նախնու հոգին թռչնի կերպարանքով²³¹ հայտնվում է նրա ճանապարհին՝ երազում թե արթմնի, անդրաշխարհում թե այսրաշխարհում, խոշորամարմին թե փոքրամարմին: Հնագույն ժամանակներից մարդու՝ տիեզերական պատկերացումների գաղափարն արտացոլող Տիեզերական ծառի վերնամասում տեղակայված թռչունը²³² միշտ եղել է մարդու հետաքրքրությունների շրջանակում: Թռչունի հավաքական կերպարը հայկական հեքիաթներում բազմազան է. բանասացն ազատ է հեքիաթապատման ժամանակ: «Բլբուլ», «ղուշ» կամ «ղազ» ասելով՝ բանասացը երբեմն նկատի չունի թռչունի որոշակի տեսակ. պատումի ընթացքում է ունկնդրին պարզ դառնում՝ ինչպիսի թռչունի մասին է խոսքը:

Հայկական հեքիաթներում հանդես եկող թռչունների բազմազանության մեջ հիմնականում կարելի է առանձնացնել հետևյալ տիպերը.

ա) թռչուններ [բլբուլ (սոխակ), աղավնի], որոնք օգնում են հերոսին վերակենդանանալու կամ վերականգնելու մարմնի վնասված մասերը,

բ) թռչուններ (ղուշ, զմրուտ զուշ), որոնք իրականացնում են հերոսի տեղափոխությունը անդրաշխարհից այսրաշխարհ և ընդհակառակը,

գ) երախտապարտ թռչուններ [աղավնի (դոխ), բլբուլ, բազե], որոնց խորհուրդների օգնությամբ հերոսը վերահսկում է իր հետագա քայլերը՝ խուսափելով վերահաս վտանգից,

դ) թռչուններ (աղավնի, զուշ, վայրի սագ, թութակ, դովլատ զուշ), որոնք որոշում են հերոսի ճակատագիրը կամ օժտում են շնորհներով,

ե) հերոսի կերպարանափոխություն թռչունի (աղավնի, զուշ, բլբուլ) կամ հակառակը:

²³¹ Աբեղյան Մ., 1975, նշվ. աշխ., էջ 17:

²³² Топоров В., Древо мировое, // МНМ, т. I, с. 398-406.

Ինչպես նշեցինք վերը, հեքիաթի հերոսի մեռած նախնու հոգին թոչնի կերպարանքով հայտնվում է նրա ճանապարհին (սովորաբար ծառի տակ հանգստանալիս) կամ երազում: Ախոյանի (վնասատուի) կողմից վնասված, երբեմն մեռած կամ քար դարձած, մոտալուտ վտանգին ենթակա հերոսը կարիք ունի միջամտության. վրա է հասնում նվիրատու և խորհրդատու թոչունը: Հատկապես խաթարված մարմնի մասերի վերականգնման գործընթացը հաճախ կապվում է թոչնային խորհրդով ու նվիրատվությամբ: «Ժլատ թագավորի հեքաթը կամ հազարան բիլբուլ» հեքիաթում (ATU 550)²³³ հերոսի նախանձ եղբայրները հանում են նրա աչքերը և գցում գրպանը: Կուրացած հերոսը վերականգնում է իր տեսողությունը թոչունի թողած փետուրով և այն օգտագործել կարողանալու խորհրդով. «Մե օր էլ էրկու բլբուլ կուգան կը իջնեն էդ ծառի վրա, մեկը մեկելին կըսէ.– Էս տղեն ընչի՞ է քոռացել:

Էն մեկը կըսէ.– Էսոր ախպերտինքը նախանձից աչքերը հանեցին:

– Բա էլ իլաջ չկա՞ Էսոր աչքերը լավնալու,– կըսէ մեկելը:

– Կա, հմի մենք օր թռանք, ես մե բմբուլմ կքցեմ, թող ման գա գտնի, աչքերը ջեբն են, դնէ իրանց տեղերը, բմբուլը զարկէ աղբրի ջրի մեջ, քսէ աչքերին, կը լավնա»²³⁴:

Ի դեպ, փետուրը առանց աղբյուրի ջրի մեջ թաթախելու ի զորու չէ վերականգնել տեսողությունը: Երկրի ընդերքից բխող ջուրը կապն է անդրաշխարհի և այսրաշխարհի միջև, իսկ սոխակը (եթե համարենք, որ այս պարագայում բլբուլը սոխակն է)՝ հերոսի մեռած նախնու հոգին: Ակնհայտ է ջրի (թերևս անմահական) բուժարար հատկությունը թոչնի փետուրի համադրությամբ:

Նմանատիպ նվիրատվություն կա նաև «Աղունիկի հեքիաթը» (ATU 706)²³⁵ պատումում, որտեղ հերոսը աղավնու փետուրի միջոցով վերականգնում է իր կորցրած ձեռքերը²³⁶:

Կարսի հեքիաթներից մեկում քարացած հերոսի վերակենդանացումը նույնպես իրագործվում է թոչնային խորհրդի օգնությամբ²³⁷: Ըստ այդ խորհրդի՝ թագավորի

²³³ Uther H.-J, նշվ. աշխ. էջ 318-319:

²³⁴ «Ժլատ թագավորի հեքաթը կամ հազարան բիլբուլ».- Կարս, № 1(1), էջ 37:

²³⁵ Uther H.-J, նշվ. աշխ. էջ 378:

²³⁶ «Աղունիկի հեքիաթը».- Կարս, № 27(27), էջ 171-175:

²³⁷ «Ասլանզադեի հեքիաթը».- Կարս, № 11(11), էջ 96-102

տղան պետք է իր նորածին որդուն մորթեր և արյունով լողացներ հերոսին: Կենարար հեղուկով հիվանդին, մեռածին կամ քար դարձածին լողացնելու մոտիվը տարածված է ոչ միայն հայ ժողովրդական, այլև աշխարհի շատ ժողովուրդների հեքիաթներում²³⁸: Հեքիաթների մեծ մասում վերակենդանանում է նաև անմեղ զոհը՝ երեխան: Այս երևույթը կարելի է համեմատել արյան փոխներարկման հետ. նորածնի առողջ արյունը ներարկվում է հիվանդ կամ մեռած հերոսին, հերոսը բուժվում կամ վերակենդանանում է, իսկ դոնորը շարունակում է ապրել: Անկասկած մեր նախնիները տիրապետել են բժշկական որոշակի գիտելիքների, որոնց հեռավոր արձագանքը պահպանվել է հեքիաթի համատեքստում՝ որպես հրաշագործություն: Նույն հեքիաթում թռչունը հերոսին զգուշացնում է նաև մոտալուտ վտանգների մասին՝ դրանք շրջանցելու խորհուրդներ տալով. «Մերը (թռչուններից մեկը-Մ.Խ.) կըսէ.– Էգուծ կուգան էսոնց դիմավորելու, ճամբեն մե մեծ ջուրմ կա, վրեն՝ կարմունջ: Էդ կարմնջից անցնելուց, եթ օր բիրադիքը անցան, էկան թագավորի տղեն ու հարսը անցնելու, կարմունջը կը բի, էրկուսն էլ կը խեղդվին: Թե Ասլանզադեն զարթուն է, թող իմանա, թե քնած է, էրազին տեսնի: Թագավորի տղին ու հարսին թող չը թողնի կարմնջից անցնելու: Տանի, ցածը՝ սաղրիկ տեղ, թող ջրով անցնէ: Մեկ էլ, եթ օր հարսնիքը կը պրծնի, առաջի գիշերը թող թագավորի տղին ու հարսին ղարաու կայնի, քանի օր մե վիշաբմ կը մտնի, էրկսին էլ կու կուտա: Վիշաբին սպանելուց հետև, թող կտորներից լցնէ մե ամնիմ մեջ, դնէ մե տեղմ: Էս ըսածներս Ասլանզադեն, հարի քառսուն օրը չանցնի, հեչ մարդու բտի չըսէ, թե չէ՝ քար կը դառնա»:²³⁹ Հեքիաթի հերոսը դիպվածի բերումով ոչ միշտ է հետևում խորհրդատուի պատվիրաններին. արդյունքում նա դարձյալ կանգնում է խնդրի առաջ, որի լուծման համար անհրաժեշտ է լինում այդ նույն կամ մեկ այլ խորհրդատուի միջամտությունը:

Հրաշապատում հեքիաթի հերոսը տեղափոխվում կամ հասցվում է փնտրվող օբյեկտի գտնվելու տեղը, որը սովորաբար այլ տարածությունում է՝ անդրաշխարհում: Հեքիաթում հերոսի տեղափոխությունը դեպի անդրաշխարհ կատարվում է տարբեր

²³⁸ Хусайнова Г., Отражение традиционных целительских знаний башкир в народных сказках, Вестник Челябинского государственного университета, №11(192), Филология, Искусствоведение, Вып. 42, 2010, с. 143-146.

²³⁹ «Ասլանզադեի հեքիաթը».- Կարս, № 11(11), էջ 100-101:

միջոցներով: Հայկական հեքիաթներում այդպիսին է առասպելական չափեր ունեցող «ղուշը», որը օգնում է հերոսին՝ ի նշան երախտագիտության:

Այդպիսի թռչունն իր վաղնջական դրսևորումն ունի շումերաաքադական առասպելաբանության մեջ, որտեղ աստվածային ծագմամբ հսկայական Անզուդը ներկայացվում է որպես առյուծի գլխով արծիվ²⁴⁰: Պատմաբան-առասպելաբան Սարգիս Պետրոսյանն իր հոդվածներից մեկում²⁴¹, ստուգաբանելով առասպելական թռչունների անվանումները, ենթադրում է նաև, որ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հանդես եկող Չմուրթ ղուշի անվանումը հավանաբար առաջացել է թռչունի՝ կտուցի փոխարեն գազանի մուրթ ունենալու պատճառով՝ համարելով, որ **գմուրթ** բառում **գ**-ն գրաբարյան սաստկական նախածանց է: Այս վարկածը հաստատվում է Տավուշի հեքիաթներից մեկում. «Էտ **առյուծ-ղուշը** գալիս ա տեսնըմ ա մարթ կա տակին քնած»²⁴² (ընդգծումը մերն է - Մ.Խ.): Այս հանգամանքը ցույց է տալիս, որ հայկական հեքիաթներում հերոսին անդրաշխարհի հետ կապող թռչուններն ունեն նաև գազանի տեսք²⁴³: Հեքիաթներից մեկում (ATU 530). «Մե օրմ էլ մե մեշիմ դրաղից անցնելուց կտեսնի՝ էրկու ղուշ կովում են: Մեկը մե շատ սիրուն զմրուտ ղուշ է, մեկելը՝ մի սև ղառտալ, անպետք բան է, համա էս զմրուտ ղշին էնպես կծեծէ, օր քիչ կմնա սատկեցնէ: Տղեն օր կտեսնի, կխղճահարվի էս զմրուտ ղշին: Նետը կբռնէ, ղարդալ ղշին կզարկէ, սատկցնէ: Էս զմրուտ ղուշը կազատվի, կուգա կընկնի տղի ոտները, կըսէ.– Աստված քեզի դրկեց, օր գաս ընծի փրկես: Մե քիչմ էլ օր ուշ հասնեիր, ես կսատկեի: Հմի քու լավության տեղը ես ի՞նչ կրնամ էնէ, վրես իլաջ չի մնացել: Վերցրու բնբուլներիցս քովդ, ինչ վախտ նեղը կընկնիս, բընբուլս վառէ, ես քու հավարին կհասնիմ»²⁴⁴:

²⁴⁰ Афанасьева В., Анзуд, // МНМ, т. I, с. 82-83.

²⁴¹ Պետրոսյան Ս., Պատմությունն ու առասպելը Սինամ թագավորի կերպարում, ՎԷՄ, №1(53), 2016, էջ 28:

²⁴² «Խեչոյի հեքիաթը».- ՀԱԲ հ. 25, էջ 109:

²⁴³ Հայկական որոշ հեքիաթներում գազանակերպ է նաև ձին: Հեքիաթներից մեկում ձին դմակ ուտող է. «Տղեն շատ հօրախացավ, գիտեր, որ դմակ ուտող ձին ծովեղեն ա ըլլմ» («Հուրի թաքավորի ավսկա հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 7, էջ 123):

²⁴⁴ «Սինամ թագավորի հեքիաթը».- Կարս, № 9(9), էջ 83:

Թոչունի հրաշագոր փետուրի կիրառումը հայկական հեքիաթներում երկու ձևով է իրականացվում, առաջինը՝ ջրի մեջ թաթախելով, երկրորդը՝ կրակին տալով: Երկու դեպքում էլ փետուրը հաղորդակցվում է անդրաշխարհի հետ ջրի և կրակի միջոցով:

Զմրուտ ղուշը (զմուռթ ղուշ, զմրուխտ ղուշ) հայ ժողովրդական հեքիաթներում ունի հերոսին անդրաշխարհ տեղափոխելու դերակատարություն: Դրական հատկանիշներով օժտված առասպելական չափերի թոչունն իր վրա պետք է կրի ոչ միայն հերոսին, այլև այդ ճանապարհն անցնելու համար անհրաժեշտ սնունդը: Կարսի նշված հրաշապատում հեքիաթում «ղուշը ղժալեն իջավ՝ ինչխ օր մե քարափմ»²⁴⁵: Հայաստանի այլ տարածաշրջանների հեքիաթներում այդ թոչունն արծիվ է, սինամահավք կամ սիրամարգ: Հեքիաթներից մեկում այդ ղուշի «ոտներ երկաթից ա, թռնելու վախտը տալիս ա իրար, կրակ ա թափըմ»²⁴⁶: Ակնհայտ է, որ առասպելական այս թոչունները տարբեր ձևով են ներկայացվում բանասացների կողմից, բայց ունեն մի ընդհանրություն. նրանք ճանապարհվելուց առաջ պետք է լրիվ վերականգնեն իրենց ուժերը և ստանան բավարար սնուցում:

«Օխթ ախպոր քուրը» (ATU 301A) հեքիաթում հերոսն անդրաշխարհում փրկում է թոչունի ձագերին: Երախտապարտ թոչունը՝ «մենծ ղուշը», հերոսին լույս աշխարհ է հանում: Տեղափոխող թոչուններն անդրաշխարհի և այսրաշխարհի կապող օղակ լինելուց բացի ունեն մեկ այլ գործառույթ ևս՝ վիրավոր հերոսին բուժելը. «Ու էդոնք ընկան ճամփա: Ղուշը ղա կենէ, տըղեն դըմակ կուտա, ղու կենէ՛ գինի: Կէրթան, կէրթան շատ, քիչըմ ճամփա մընա կը, օր հասնին լուս աշխարք, դըմակը պարպի կը: Ղուշըն էլ ղա կենէ, խեղջ տըղեն ի՞նչ էնէ, դըմակ չը կա, մուլըրէ մընացել է: Տեսնի կը, օր չի էղնի, թուրը քաշէ կը, իրա անդըմից կակուխ տեղեն կըտրէ կուտա դըշին: Ղուշը տեսնի կը, օր էղիկ թըմակ չէ, պահէ կը լեզվի տակը, չի ուտէ»²⁴⁷: Լույս աշխարհի հասնելուց հետո թոչունը լեզվի տակից հանում է հերոսի ազդրամիսը, տեղադրում իր տեղը և լիզելով անմիջապես բուժում վերքը:

Հերոսի մեռած նախնու հոգին հայկական հեքիաթներում հանդես է գալիս նաև **աղավնու** կերպարանքով: Ինչպես նշում է Սարգիս Հարությունյանը,

²⁴⁵ «Սինամ թագավորի հեքիաթը».- Կարս, № 9(9) էջ 84:

²⁴⁶ «Սըմավոն թագավոր ու Գյուլ».- ՀԺՀ, հ. III, 62, № 5, էջ 80-96:

²⁴⁷ «Օխթ ախպոր քուրը», Կարս, № 10(10) էջ 93:

«Կերպարանափոխման կապը մահվան, անդրաշխարհի իր խորհրդանշական արտահայտությունն է գտել կերպարանափոխման տեղի և ժամանակի մեջ (գիշերը, երեկոյան, մթանը): Կերպարանափոխումը կատարվում է հաճախ դաշտում կամ անտառում, այսինքն՝ վայրի բնության մեջ. տարածքային միավորներ, որոնք գտնվում են մարդկային սահմանափակված բնակավայրերից (իմա՝ կյանքից) հեռու և խորհրդանշում են անդրաշխարհը՝ իբրև բաց ու անպարփակ տարածություն»²⁴⁸:

Հեքիաթի հերոսի և մեռած նախնու աղավնակերպ հոգու հանդիպումը սովորաբար տեղի է ունենում դաշտում կամ անտառում ծառի տակ հանգստանալիս կամ քնած ժամանակ՝ երազում, այսպես օրինակ՝ «Թուրքման օլլին կընգնի ճամփա: Կէրթա, կէրթա, շատն ու քիչը ինքը գիտէ, հասնի կը մի ծառիմ, կըսէ. «Ըստեղ նըստիմ քիչըմ դինջընամ, էդև կէրթամ»: Էդ վախթը կաշէ՝ ծառի վըրեն դոխըմ թառած՝ կաշէ էդ տըղին: Էդոր ձագերըն էլ էկան թոփ էղան իրարու քով, դոխի լիզվով իրարու հետ խոսին կը»²⁴⁹: Աղավնիները հեքիաթներում կամ մարդկային լեզու են առնում, կամ հերոսն է նրանց լեզուն հասկանում: Նրանք հերոսին ներկայանում են երբեմն երկուսով (հաճախ՝ մայր ու աղջիկ կամ երկու քույր), երկխոսության միջոցով հերոսին իրազեկում մոտավորապես վտանգի և այդ վտանգը շրջանցելու միջոցների մասին: Որոշ հեքիաթներում չի որոշակիացված, թե ինչ թոշուններ են, պարզապես ասվում է՝ *երկու դուշ կամ երկու բլբուլ*:

«Մահ չուզող տղան» (ATU 652) հեքիաթում աղջիկների կերպարանափոխված աղավնիները նորածնին օժտում են շնորհներով. Շատ չարչըրվելեն էտև մեկ էլ տեսաավ, օր հերթըքից էրկու հատ աղունիկ իչան իրիսկընկա քովը, դառան էրկու հատ ախչիկ, ընկան իրիսկընկա թևերի տակը: Իրիսկինը ազատվավ, բերավ մե լավ տղա: Ախչըկները էրեխեն փատտեցին, մորը պառկեցրին, դրին մոր կողքը:

Ախչկներուն մեկն ըսավ.– Էրթանք:

Էն մեկն ըսավ.– Օր էրթանք, կըլլի՞: Ի՞նչ էրինք, ի՞նչ տվինք էս տղին:

Քուրն ըսավ.– Օր ըտման է, իմ թարաֆեն էս տղին փեշքըշում եմ՝ գըշերը քնի, սապախտան էլլի, բարցը վերցնէ, տկեն վերցընէ տոռպակըմ, օսկի գտնի:

²⁴⁸ Հարությունյան Ա., 2000, նշվ. աշխ., էջ 301:

²⁴⁹ «Օխթ ախպոր քուրը», Կարս, № 10(10), էջ 93-94:

Էտ քուրն օր էտ փեշքեշը տվավ, մեկել քուրը ըսավ.– Ես գուզեմ, օր էս էրեխեն մե օրը էղնի մի տարեկան, և ինչ օր սիրտը ուզէ, էն կատարէ:

Ըսին, աղունիկ դառան ու թողին գնացին»²⁵⁰:

Այս նույն հեքիաթում թռչունների (սինամ դուշ, ճնճուղ) գործողություններով (տարեկան մեկ փետուր չինարի ծառին ավելացնելը մինչև ծառի ամբողջությամբ ծածկվելը և կտուցով օվկիանոսի ջուրը դատարկելը)²⁵¹ առաջ է քաշվում մահկանացուի համար երկարակեցության և անմահության գաղափարի ժխտումը: Հեքիաթների այն խմբում, որում թևավորներին է տրված առաջնությունը, տարբեր թռչուններ հանդես են գալիս որոշակի գործառույթներով՝ ի նպաստ հերոսի: Օրինակ՝ «Ձուկ տղան» հեքիաթում յոթ տարի ձկան կերպարանքով ապրելու դատապարտված հերոսը կերպարանափոխվում է աղավնու՝ ևս յոթ տարի ժամանակով, քանզի խախտվել էր կախարդանքի ժամկետը. «Կնիկ, մորտ վիզը կոտրեր, քեզ էտ բանը չսովորեցներ: Երեք օր էր մնացել իմ ժամանակից, որ ես ձուկ չէի դառնա: Հիմա էլ աղավնի պտի դառնամ, յոթը տարի էլ էսպես տանջվեմ: Էլ ինձ չես գթնի, մինչև յոթը զույգ պողպատե կոշիկ, յոթը հատ պողպատե գավազան չմաշես»²⁵²: Քանի որ արգելքը խախտվել է աղջկա կողմից, ապա նա պատժվում է սահմանված նախապայմաններով, որոնց իրագործմամբ հերոսուհին ու իր ամուսինն ազատագրվում են կախարդանքից:

Որոշ հեքիաթներում թռչունի գործառույթով է պայմանավորված հերոսի հետագա ճակատագիրը: Որսորդության ժամանակ թագավորը բռնում է շատ գեղեցիկ, վայրի սագերին և որոշում տանել պալատ, դնել վանդակի մեջ և հիանալ, սակայն սագերը նրան ասում են. «Է, թագավորն ապրած կենա, մենք խո դուշ չենք, օր մեզի դնես ղաֆասը՝ սեյր էնես: Մենք օր կանք, հուրի-փերիներ ենք, սաղ աշխարքը ման կուգանք: Տղամարդկանց մեջ՝ դու, կնիկմարդկանց մեջ՝ Փերուզատ թագավորի աղջիկը՝ Լուսաբերը: Էտ էրկուստ եք իրար արժան: Քեզեն սավայ, Լուսաբերին ուրիշ տղա արժան չէ, Լուսաբերից սավայ, քեզի ուրիշ աղջիկ արժան չէ: Էդ էրկուսդ ծնված եք իրար հմար: Հմի քովդ նկար ունի՞ս, տուր տանինք տանք Լուսաբերին»²⁵³: Վայրի սագերի կանխորոշմամբ ու օգնությամբ և այլ խորհրդատուների ու նվիրատուների

²⁵⁰ «Մահ չուզող տղան».- Կարս, № 16(16), էջ 121:

²⁵¹ Նույն տեղում, էջ 122, 123:

²⁵² «Ձուկ տղան».- Կարս, № 15(15), էջ 119-120:

²⁵³ «Նալ թագավորի հեքիաթը».- Կարս, № 21(21), էջ 145-146:

միջամտությամբ Նալ թագավորը կարողանում է գտնել, ապա կորցնելուց հետո վերագտնել Լուսաբերին:

Մի շարք հեքիաթներում թռչունը մարգարե-կանխագուշակի դերով է հանդես գալիս: «Փոնցիանոս թագավորի տղեն» հեքիաթում թռչունն իրազեկում է հերոսին, որ «Ալեքսիանոսը թաքավոր բռդի էղնի, հերը տրդի ձեռքերին ջուր բռդի լըցնէ, մերըն էլ փեշկիրը ձեռքին տա տրդին, սըրպըվի»²⁵⁴: Այս նույն հեքիաթում թագավորի բազեն անձնագոհությամբ փրկում է թագավորին և իր ժողովրդին վիշապից²⁵⁵: Մեկ այլ հեքիաթում թագավորի հավատարիմ թութակը՝ տուտի դուշը, նրան անմահական խնձորի կորիզներ է նվիրում: Կորիզից աճած խնձորենու բարը թունավորվում է օձի կողմից, որի արդյունքում հատուցում է նվիրատու թռչունը²⁵⁶: Տեսնում ենք, որ անդրաշխարհի չար ուժերն ինչպես են մշտապես հակամարտության մեջ մտնում բարու հետ և երբեմն հաղթում:

Երբեմն թռչունը հերոսին տանում է անդրաշխարհ, այնտեղ կերպարանափոխվում աղջկա, միասին ապրում են երջանիկ, սակայն հերոսը վերադարձվում է երկիր՝ թռչունի պայմանները չկատարելու պատճառով²⁵⁷:

Հայկական հեքիաթների բնորոշ մոտիվներից է նոր թագավորի ընտրությունը թռչունի օգնությամբ: Այն անձը, ում գլխին նստում է բաց թողնված թռչունը, հայտարարվում է տվյալ թագավորության թագավոր: Սա անաչառ ընտրության մոդելն է, որը, ըստ հեքիաթների, կիրառվում է: Կարսի հեքիաթներում այդ թռչունը դովլատ դուշն է. « Էդ վախտը դուշը բաց կը թողնեն: Ղուշը կուքա նախրճու կընկա գլխին կիջնի: Էստեղ ժողովուրդը կը խառնվին իրար... Նախրճու կընկան կը տանին մե տալտա տեղմ կը թողնին, դուշը բաց կը թողնին: Էլի կուքա, նախրճու կընկան կը գտնի, կը իջնի էդոր գլխուն... Էս կընկան կը տանին մե տունմ կէնեն, դուռը վրեն կը փակեն, դուշը բաց կը թողնին: Ղուշը կէրթա էդ տան փանջարից նես կը մտնի, կիջնի նախրճու կնկա գլխին: Ժողովուրդը կը տեսնին, օր իրանց ղսմաթը էդ մարդն է, բերեն էդոր կը նստցնեն թագավոր»²⁵⁸: Եթե ի վերուստ նախանշված է, թե ով պետք է

²⁵⁴ «Փոնցիանոս թագավորի տղեն».- Կարս, № 32(32), էջ 206:

²⁵⁵ Նույն տեղում, էջ 202:

²⁵⁶ «Ալեքսիանոս և Լուսավիկ».- Կարս, № 33(33), էջ 215-216:

²⁵⁷ «Պառվի տղեն ու բագրկյանը».- Կարս, № 37(37), էջ 243:

²⁵⁸ «Նախրճու կնկա հեքիաթը».- Կարս, № 34(34), էջ 229:

փոխարինի մեռած թագավորին, ապա, ինչպես տեսնում ենք, ամենագոր ու իմաստուն թռչունը գետնի տակից անգամ կարող է գտնել փոխարինողին:

Այսպիսով՝ մի շարք հայկական հեքիաթներում նվիրատու և խորհրդատու թռչունի գործողություններով է երբեմն պայմանավորված հեքիաթի սյուժեի զարգացումն ու հանգուցալուծումը:

Տեսնում ենք, որ հեքիաթ մուտք գործած կենդանիները և թռչունները հանդես են գալիս որպես հերոսի մեռած նախնու վերամարմնավորում, հանդես են գալիս կերպարանափոխությամբ, ունեն մարդկային հատկանիշներ, գիտեն հերոսի անցնելիք ճանապարհի, նրա առաջ ծառացող վտանգների մասին և իրենց խորհուրդներով ուղղորդում են նրան: Խոշորամարմին կենդանիները և թռչունները (ծի,արծիվ, խոյ և այլն) հանդես են գալիս նաև որպես կապող օղակ այս և այլ (անդրաշխարհ) աշխարհների միջև, դառնում հերոսին տեղափոխող գլխավոր միջոցներից մեկը: Կենդանիները և թռչունները հանդես են գալիս որպես հեքիաթի հերոսի նվիրատու և խորհրդատու՝ երախտագիտությունից դրդված՝ ի պատասխան նրա արած լավությունների (կերակրել, չտրորել, ձագերին փրկել, վիրավորին բուժել և այլն): Երախտագետ կենդանին կամ թռչունը, անդրաշխարհի հետ որպես կապող օղակ լինելուց զատ, կարող է կանչի բանաձևով մոտենալ հերոսին (հերոսի կողմից փետուրը, եղունգը, բուրդը, մազը կրակին տալու միջոցով) և նրան դուրս բերել անելանի իրավիճակներից:

1.4. ԲՆԱՇԽԱՐՀԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆՈՂ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐ

Մարդուն շրջապատող բնաշխարհը ներկայացնող անտառը, ծառը, աղբյուրը, գետը, ծովը, լճակը, սարը, ժայռը, քարայրը, քարը, միաժամանակ լինելով կապող օղակ անդրաշխարհի հետ²⁵⁹, հաճախ հեքիաթի հերոսի համար դառնում են նվիրատուներ կամ խորհրդատուներ:

²⁵⁹ **Петрухин В.**, Загробный мир // МНМ, т. I, с. 452-456, **Иванов В.**, Лес // МНМ, т. II, с. 49-50, **Топоров В.**, Река // МНМ, т. II, с. 374-376, **Топоров В.**, Гора // МНМ, т. I, с. 311-315, **Топоров В.**, Пещера // МНМ, т. II, с. 311-312.

Աղբյուր→գետ→ծով ջրային համակարգը հայկական հեքիաթներում ծառայում է որպես միջոց հերոսի կապն անդրաշխարհի հետ ապահովելու համար: Աղբյուրից է դուրս գալիս անդրաշխարհի դերվիշն իր շներով²⁶⁰, գետի միջոցով է հերոսն անցում կատարում անդրաշխարհից այսրաշխարհ²⁶¹, ծովի միջոցով է հերոսն ստանում բազմատեսակ հրաշագործ առարկաներ²⁶² և այլն: Այրարատի հեքիաթներից մեկում²⁶³ հողագործն իր ապաշնորհ որդուն պահ է տալիս քառասուն ավազակներին, որպեսզի մի բան սովորի: Ավազակներն աշակերտին ուղարկում են այն աղբյուրից ջուր բերելու, որտեղից երբեք չէին կարողացել ջուր վերցնել: Փարչը ջրով լցնելուց հետո նա չի կարողանում այն վերցնել, որովհետև աղբյուրից դուրս է թռչում մի դաստակ և այն բռնում: Հերոսը բռնում է դաստակը, որպեսզի կարողանա վերադարձնել փարչը: Դաստակը նրա վրա է նետում մի թանկարժեք թաս, և այդ թասի շուրջ ծավալվում են հեքիաթի հերոսի հետագա գործողությունները. թասը թագավորի մոտ գնահատման տարած ավազակները գերի են վերցվում. նրանք կազատվեին միայն այն ժամանակ, երբ թագավորին բերեին ևս տասնմեկ այդպիսի թաս: Այս հեքիաթում նվիրատու է աղբյուրը, որի միջոցով հայտնվում է անդրաշխարհի Հուրի թագավորի երեք աղջիկներից մեկի դաստակը: Բնականաբար անդրաշխարհի աղջիկները կարող էին այսրաշխարհի հետ կապվել ստորերկրայքը երկրի հետ կապող տարբեր օղակներով: Այս հեքիաթում բացի աղբյուրից այդպիսի օղակ են ծովը, թագավորի տղայի շիրիմը և աղավնիները (կերպարանափոխված Հուրի թագավորի աղջիկներ²⁶⁴): Հուրի թագավորի աղջիկները իրենց դաստակների միջոցով կամ կերպարանափոխությամբ հերոսին են հանձնում հրաշագործ առարկաներ (ճիպոտ, դաստախուն, մատանի, ապարանջան), որոնցով հերոսը կարողանում է կատարել իրեն տրված առաջադրանքները:

«Աբգար թաքավոր» հեքիաթում հերոսը հանդիպում է մի ծերունու, որը հետևյալ խորհրուղն է տալիս. «...հՅարի՛ քեզ մի տեղ դրկեմ, գնա: Էտ սարը տենըմ ե՛ս, նի կըլես

²⁶⁰ «Զոնջիլ կոան».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 11, էջ 136, «Զոնջիլ կոան».- ՀԺՀ, հ. XV, № 18, էջ 129:

²⁶¹ «Ջոմշուղն ու Մոմշուղը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 10(10), էջ 72:

²⁶² «Ավչու տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 23, էջ 327-328:

²⁶³ «Օհան ոընչպարի տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 8, էջ 137-148:

²⁶⁴ Հայկական հեքիաթներում հերոսը փնտրվող առարկան կամ անձը որոնելիս հաճախ հանդիպում է Հուրի թագավորի կամ նրա ընտանիքի անդամների ստեղծած խոչընդոտներին՝ անդրաշխարհում կամ այս կամ այն աշխարհները կապող միջավայրում:

սարի գլուխը, ըստել մի հախսպուր կա. հախսպրի վրի սալը վե կունես, հախսպրի ամեն բղկալուց մի անգին քար կընկնի, կըլըքցնես խուրջինդ. սալը կդնես բերնին, կգաս»²⁶⁵: Անդրաշխարհի հետ կապող, ընդերքից բխող աղբյուրը սարի վրա է և ծածկված է սալաքարով: Սալաքարը մուտքն է դեպի անդրաշխարհ: Աղբյուր-նվիրատուի օգնությամբ հերոսը կարողանում է ձեռք բերել թագավորի պահանջած մի խուրջին անգին քարը և ազատվել գլխատվելուց:

Աղբյուր-նվիրատուն հերոսին է տալիս նաև խորհրդատու առարկաներ (քար, գանգ): Երբ հերոսին ոչ մի կերպ հնարավոր չէ տեղեկացնել «գլխին գալիքի» մասին, օգնության է հասնում աղբյուրը՝ հերոսին ուղարկելով որևէ առարկա, որի միջոցով հերոսին տեղեկություններ են տրվում: Մշո «Յոթ տարվան մեռել» հեքիաթում աղբյուրից դուրս եկած թանկարժեք քարի վրա գրված էր. «Էդա ախչիկ յոթ տարվան մեռել պիտի պահի»²⁶⁶: Ճարահատյալ ծնողները, իրենց աղջկան փորձանքից հետ պահելու նպատակով, նրան տնից տանում են հեռու: Սակայն ճակատագիրն անխուսափելի է. աղջիկը հայտնվում է անդրաշխարհում, յոթ տարի պահում է մեռած երիտասարդին, սակայն չար ուժերի միջամտությամբ երիտասարդը բաժին է հասնում «մըթըրբու ախչկան» (գնչուի աղջիկ): Ծիսական թասի և հայելու (հրաշագործ առարկաներ) օգնությամբ հերոսուհին վերականգնում է իր իրավունքները:

Հեքիաթներից մեկում ևս աղբյուր-նվիրատուն հերոսուհուն է ուղարկում խորհրդատու գանգ, որի միջոցով նա իրազեկվում է փորձանքի մասին. «Ախչիկ, քըզի դառք մի կա գալու»²⁶⁷, սակայն գանգը երկրորդ խորհուրդը նրան տալիս է աղջկա ծնողների խորհրդից հետո միայն, այն է՝ հարցնել գանգից, թե երբ է նպատակահարմար, որ փորձանքը գա: Գանգի երկրորդ խորհրդից հետո ծնողները վերցնում են աղջկան և հեռանում տնից, որպեսզի փորձանքը չգա: Անխուսափելի ճակատագրով հերոսուհին հայտնվում է անդրաշխարհում և փորձանքից ազատվում այս հեքիաթում արդեն ծիսական հրաշագործ տիկնիկի միջոցով:

²⁶⁵ «Արգար թաքավոր».- ՀԺՀ, հ. I, № 4, էջ 87:

²⁶⁶ «Յոթ տարվան մեռել».- ՀԺՀ, հ. XII, № 44, էջ 356:

²⁶⁷ «Սափուր-սափուր խրցիկ».- ՀԺՀ, հ. XI, № 37, էջ 337:

Նշված հեքիաթներում աղբյուրը սարի վրա է կամ հերոսի բնակավայրում, որոշ հեքիաթներում այն կարող է լինել անտառում. Այրարատի հեքիաթներից մեկում²⁶⁸ անտառում հերոսուհուն՝ արքայադստերը, հանդիպում է երկու աղբյուր: Առաջին աղբյուրի մոտ գտնվող ծառի վրա անդրաշխարհի աղջիկները (կերպարանափոխված աղավնիներ) սնդուկի մեջ պահում են կերպարանափոխված ձուկ տղայի մարմինը: Անտառի մի ուրիշ աղբյուր թանկարժեք քարեր է տալիս հերոսուհուն, որոնց միջոցով ձուկ տղայից ունեցած որդու հետ նա կարողանում է, բազմաթիվ փորձություններ հաղթահարելով, հասնել իր նպատակին: Այս հեքիաթում անտառը, ծառը, ժայռը, աղբյուրը, լճակը, ներկայացնելով բնաշխարհը²⁶⁹, տարբեր գործառույթներով օգնում են հերոսուհուն՝ իր նպատակին հասնելու:

Քննարկված հեքիաթներից երկուսն է, որ հերոսի գործողություններին նպաստում են նաև անտառը և ծառը:

Անտառում գտնված ցանկացած հրաշագործ առարկա կարող է դիտարկվել որպես նվիրատվություն՝ անտառի կողմից: Տավուշի հեքիաթներից մեկում²⁷⁰ հերոսն անտառում լույս տվող մի փետուր է գտնում, որի պատճառով թագավորին չար վեգիրի կողմից տրված խորհուրդների հետևանքով ենթարկվում է բազմաթիվ և բազմապիսի փորձությունների: Ծեր հորեղբոր խորհուրդներին անսալով՝ հերոսը կարողանում է հաղթահարել այդ փորձությունները և դառնալ թագավոր:

Ինչպես արդեն նշվել է վերևում, ծառն այս աշխարհի հետ ստորերկրայքի կապն է խորհրդանշում: Հեքիաթներում հերոսին անդրաշխարհի հետ կապող օղակ են հանդես գալիս նաև ծառից ածանցված կոճղը, մահակը, տերևը, ինչպես նաև պտուղները, որոնք նույնպես երբեմն ներկայանում են որպես նվիրատուներ և խորհրդատուներ: Սյունիքի «Դարվիշին խոխերքը» հեքիաթում որպես այդպիսի նվիրատու է անտառում ընկած կոճղը, որի տակ աղքատ ու անժառանգ ամուսինները մեծ քանակությամբ ոսկի են գտնում²⁷¹: Հեքիաթի ենթատեքստից հասկացվում է, որ

²⁶⁸ «Ձուկ տղան».- ՀԺՀ, հ. I, № 31, էջ 408, 409:

²⁶⁹ Ժայռի տակ է տղան (միջանկյալ օգնական) ականջալուր լինում կերպարանափոխված աղջիկների զրույցին, լճակում են լողանում կերպարանափոխված աղջիկները և ծառի վրայից իջեցնում սնդուկը և այլն:

²⁷⁰ «Հորթարածի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 7(7), էջ 58-63:

²⁷¹ «Դարվիշին խոխերքը».- ՀԺՀ, հ. VII, № 178, էջ 431, 432:

կոճղ-նվիրատուի միջոցով կախարդ դերվիշն է անժառանգ ամուսիններին հարստության տեր դարձրել: Որոշ ժամանակ անց դերվիշը նրանց երկու որդի է պարգևում՝ պայմանով, որ մեկին իրեն հանձնեն: Բանասացը պատումի ընթացքում այլևս չի հիշատակում դերվիշի և նրա տարած երեխայի մասին: Սակայն դարձյալ հասկացվում է, որ տեղի է ունեցել դերվիշ-վիշապ կերպարանափոխություն, և դերվիշի նվեր-երեխաները կարողանում են ոչնչացնել չարագործին և իրենց դավաճան մորը:

Երբեմն հեքիաթի հերոսին ճանապարհ է ցույց տալիս ոչ թե ճամփաբաժանի ծերունին, այլ ձեռնափայտը. «Իմ անուշ հոր ու մորս աստված, աչքերս խուփ դազյանակս ֆրոռընցնելով վերև կքցեմ, շատ մուննաթ կենեմ-կաղաչեմ, ո՛ր ճամպեն օր բարի է, դազյանակս քցե էն ճամպու վրեն»²⁷², և մահակը երեք ճանապարհներից մեջտեղինի վրա է ընկնում՝ հերոսին ուղղորդելով դեպի նպատակակետը:

Կարսի հեքիաթներից մեկում²⁷³ նվիրատու ծառի տերևից հղիացած թագավորի աղջիկը գուշակության շնորհով օժտված տղա է ունենում: Սակայն թագավորը, մտածելով, որ թոռն ապօրինածին է, որոշում է սպանել տալ նրան: Հանձնարարություն ստացողը խղճում է նորածնին և թողնում դաշտում՝ մի քարի տակ: Եթե հերոսի մեռած նախնու հոգին ծառի միջոցով նրան կյանք է տվել և շնորհներով օժտել, ապա հերոսը բնականաբար պետք է ապրեր և բազմաթիվ փորձությունների միջով անցնելով՝ փրկեր մորը անարգանքից: Մեկ այլ հեքիաթում ծառի տերևը խորհրդատու է. մարդակեր աղջկա արյան մեջ թաթախված տերևը լեզու է առնում, հերոսին հուշում, թե ինչ ծառից է իր ձեռքի մահակը՝ դրանով իսկ ազատելով նրան գլխատումից, և հարստության տեր դառնում²⁷⁴: Իսկ «Դունյա Գյոզալի» հեքիաթում հերոսին հանդիպած խնձորենին և տանձենին երեքական պտուղ են տալիս, որոնցից խնձորը ուտելու դեպքում մարդն էշ է դառնում, իսկ տանձն ուտելուց հետո վերականգնում իր մարդկային կերպարանքը²⁷⁵:

Այսպիսով՝ հայկական հեքիաթներում բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուներն ու խորհրդատուները հանդես են գալիս որպես կապող օղակ այս և այլ աշխարհների միջև և ունեն իրենց կարևոր ազդեցությունը հերոսի գործողությունների ծավալման ժամանակ:

²⁷² «Զարգանդ թագավորի աղջիկը».- ՀԺՀ, հ. IV, № 7, էջ 98:

²⁷³ «Թապտմի հեքիաթը».- Կարս, №28(28), էջ 175-181:

²⁷⁴ «Մարթ օտող ախճիգյը».- ՀԺՀ, հ. V, № 6, էջ 57, 58:

²⁷⁵ «Դունյա Գյոզալի».- Կարս, №25(25), էջ 165:

ԳԼՈՒԽ ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐ

2.1. ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ ՕԺՏՎԱԾ ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ

Հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում հերոսին ուղեկցող գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք բազմաթիվ են, թեև նրանք բոլորն էլ ունեն միևնույն գործառույթը՝ օգնել հերոսին դուրս գալ իր վերջնական նպատակին հասնելու ճանապարհին ծառացած դժվարագույն իրավիճակներից. այս գործող անձը մուտք է գործում հեքիաթի սյուժե այն ժամանակ, երբ ինչ-որ խնդիրներ հաղթահարելու համար հերոսին օգնել ի զորու չեն հրաշագործ ձին, թռչունը (արծիվ, զմրուֆ դուշ և այլն) կամ հրաշագործ առարկաները (կախարդական սփռոց, գլխարկ, մոմակալ և այլն): Այդ գործող անձինք հենց իրենք են իրենց դնում հերոսի տրամադրության տակ՝ հանդիպելով նրա ճանապարհին և առաջարկելով իրենց ծառայությունները. սրանք յուրատեսակ նվեր են, որոնք անմիջականորեն չեն տրվում ինչ-որ նվիրատուի կողմից: Նրանք կարող են լինել հսկայական ֆիզիկական ուժի տեր, արագընթաց, շատ ուտող, շատ խմող, անհավանական լսողությամբ, առարկաները փոխատեղելու հատկությամբ օժտված և այլն: Խորն են գերբնական հատկություններով օժտված մարդկանց ծագումնաբանական արմատները. նրանց գործառույթներում կարելի է նկատել առասպելական հերոսների վարքագծին բնորոշ առանձնահատկություններ (Տորք Անգեղյա, Հերմես և այլն): Հայ առասպելաբանության մեջ Մովսես Խորենացին Անգեղյա Տորքի (Տուրք) մասին վկայակոչում է որպես հսկայական ուժի տեր մարդու, ով ձեռք է զարկում որձաքար ապառաժներին, վերցնում է բլրածև ժայռեր և շարտում նավերի հետևից²⁷⁶: Նրա անունը՝ Տուրք, նույնն է, «ինչ որ դրանց համանիշները՝ «շնորհ(ք)», «պարգև» (տուրք պարգևաց, տուրք և պարգևք, տուր և շնորհ)»²⁷⁷: Տորքի առասպելական կերպարի որոշակի գծեր իրենց մարմնավորումն են գտել թե՛ հայ ժողովրդական էպոսի՝ Սասունցի Դավթի ու Փոքր Միերի և թե՛ հայ ժողովրդական հեքիաթների գերբնական հատկություններով օժտված

²⁷⁶ **Մովսես Խորենացի**, Պատմություն հայոց, Թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրություններն ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1968, Ը, էջ 138-139:

²⁷⁷ **Աբեղյան Մ.**, 1966, նշվ. աշխ., էջ 56:

օգնականներից՝ սար շրջող, ծառերն արմատախիլ անող հերոսների կերպարներում, որոնք իրենց գործառույթների առումով որոշակիորեն պարզև են հեքիաթի հերոսին:

Հեքիաթի հերոսի՝ գերբնական հատկություններով օժտված օգնականների այս տիպը²⁷⁸ հանդիպում է Հայաստանի գրեթե բոլոր պատմաազգագրական տարածաշրջանների, ինչպես նաև աշխարհի ժողովուրդների հրաշապատում հեքիաթներում (ըստ Աարնե-Թոմփսոն-Ուլթերի հեքիաթների տիպերի և մոտիվների միջազգային համացույցի՝ ATU 513, ATU 513A, ATU 513B թվահամարներ)²⁷⁹: Սովորաբար հերոսի ճանապարհին իրենց ծառայությունն են առաջարկում մի քանի այդպիսի օգնականներ: Նրանք, լինելով անհավատալի ուժով ու ընդունակություններով օժտված հերոսներ, այդուհանդերձ երբեմն իրենց ունակությունները ստորադասում են հերոսի ուժին և ընդունակություններին, քանզի նրանք գիտեն, որ մինչև իրենց հանդիպումը հերոսն արդեն հաղթահարել է այնպիսի դժվարություններ (սպանել է դևին, վիշապին և այլն), որոնք իրենք իրենց միայն մեկ «հունարով» չէին կարող անել. «Ինչի՞ հրմար ես զարմանում իմ ուտելու վրին, էս մի մենձ հունար չի, հունարը Ավչու տղինն ա, որ գնաց Շամ-չրաղը բերուց, ֆլի օսկոռը բերուց, դրախտական ծառը բերուց»²⁸⁰: Որսորդի տղան քաղաքում հանդիպում է մի մարդու, որն ինչքան շատ է ուտում, այնքան ավելի է ուտելու պահանջ զգում: Հերոսի այս օգնականն իր գերբնական ընդունակությամբ կարողանում է հերոսին ազատել գլխատվելուց: Հայկական հեքիաթների շատ ուտող օգնականը նույնպես ունի առասպելաբանական նախատիպ՝ Հայկի ծոռ Շարան²⁸¹: Այդ նույն հերոսը գետի մոտ էլ հանդիպում է մի մարդու, որը չափազանց շատ է խմում և դարձյալ ծարավ է մնում. նա կարող է մի ամբողջ ծով կլանել, հետո էլ դատարկել. «Վե կացավ գնաց ծովի դրաղը, բերանը դեմ արուց ծովին, ծովը սաղ քաշեց փորը, էկավ տեհավ, որ դրանց տակը լաղըմել (ականապատել) են, դա բաց թողուց իրան փորի ջուրը, գետնի օխտը դաթն անց կացավ, ինչքան կպցրին, էլ չկավ»²⁸²: Մեկ այլ հեքիաթում շատ ուտողը և շատ խմողը

²⁷⁸ Гуллакян С., Указатель сюжетов армянских волшебных новеллистических сказок, Ереван, Издательство Ереванского университета, 1990, с. 25.

²⁷⁹ Uther H.-J, նշվ. աշխ. էջ 298-300:

²⁸⁰ «Ավչու տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 23, էջ 331:

²⁸¹ Մովսես Խորենացի, 1968, նշվ. աշխ. ԺԱ, էջ 91:

²⁸² «Ավչու տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 23, էջ 334:

խտացված է մեկ կերպարի մեջ²⁸³: Խազոլին հանդիպում է մի մարդու, որը խմում է ամբողջ ծովը, ուտում է իրեն շրջապատող ամեն ինչ, բայց դարձյալ մնում է ծարավ ու սոված: Ծովի կամ ահռելի քանակությամբ ուտելիքի (արև) կլանելը²⁸⁴ առասպելական ամպրոպային վիշապի այն գծերն են, որ հայ ժողովրդական հեքիաթներում հեքիաթի հերոսի՝ մարդկային կերպարանքով օգնականի մոտ դրսևորվում են որպես դրական երևույթ:

Հեքիաթի հերոսին թագավորի կամ թագավորի աղջկա կողմից առաջադրված խնդիրները լուծելու համար մեծ դերակատարություն ունի արտակարգ լսողություն ունեցող օգնականը²⁸⁵: Հերոսը երբեք չի կարող իմանալ թագավորի կամ թագավորի աղջկա նենգամիտ քայլերի մասին, եթե նրան չուղեկցի օգնականի հիշյալ տիպը: Նա, ականջը դնելով գետնին կամ գլխի վրա կանգնելով, կարողանում է լսել, թե ինչ են խոսում հեռավորության վրա. նա իր այդ հմտությամբ կարող է կապ ստեղծել նաև անդրաշխարհի հետ: Ձայնային ալիքները, փոխարկվելով օգնականի ականջի մեջ, վեր են ածվում կարևոր տեղեկատվության, և հեքիաթի հերոսն իրազեկվում է մոտալուտ վտանգի մասին: Ձայնային ձևափոխիչ գաղափարը հանդիպում է հեքիաթի հերոսի օգնականի մեկ այլ տիպի մոտ. չորանը «Շըվին հանըմ ա, դամշից շինած շվի ա, հանըմ ա պերանին ա տընըմ, փըչըմ, էտ սարերը խըշալա պըտըտվըմ են, պըտըտվըմ, էտ վըբխճարը վըբը էն սարըմն են, կյ%լիս ա աղաքը տ&ա կյ%լի»²⁸⁶: Այստեղ օգնականի շվին (որոշ հեքիաթներում՝ զուռնան, սազը, բլուլը, թուփակը) մի հզոր ձևափոխիչ է, որից արձակված ձայնային ալիքները վերածվում են հսկայական ուժի և ծրագրավորված կերպով սարերը շրջում են դեպի իրեն՝ ոչխարի հոտի հետ: Օգնականի այս հատկությունը հերոսին օգնում է խույս տալ թունավորումից՝ թունավորված ուտելիքով ափսեները փոխատեղելով ոչ թունավորված ուտելիքներով ափսեների հետ²⁸⁷:

²⁸³ «Խազոլու հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 21, № 5(5), էջ 42:

²⁸⁴ **Աբեղյան Մ., 1966**, նշվ. աշխ., էջ 87-88: **Հարությունյան Ս.**, 2000, նշվ. աշխ. էջ 86-89:

²⁸⁵ «Առջի տղի նաղլը».- ՀԺՀ, հ. I, № 9, էջ 151-156: «Ավչու տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 23, էջ 332:

«Ասլան-Բալասուն հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, № 2, էջ 25: «Խազոլու հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 21, № 5(5), էջ 42:

«Ասլանզադեի հեքիաթը».- Կարս, № 11(11), էջ 97:

²⁸⁶ «Խազոլու հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 21, № 5(5), էջ 42:

²⁸⁷ «Ասլանզադեի հեքիաթը».- Կարս, № 11(11), էջ 100, «Պճի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 3(3), էջ 37: «Ասլան-Բալասուն հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, № 2, էջ 28:

Հեքիաթի հերոսի մեկ այլ օգնականի գերբնական, արագ վազելու ընդունակությունը նույնպես գալիս է վաղնջական ժամանակներից: Հայ ժողովրդական բազմաթիվ հեքիաթներում հերոսի որոշ օգնականներ ունեն հերմեսյան արագավազություն: Հունական առասպելաբանության մեջ Զևսի և Մայայի որդի Հերմեսը՝ աստվածների դեսպանը, մտքի արագությամբ Օլիմպոսից սուրում է աշխարհի ամենահեռավոր ծայրը՝ թևավոր սանդալներով և ձողիկը ձեռքին²⁸⁸: Թևավոր սանդալներն իրենց դրսևորումն են գտել արևմտաեվրոպական և սլավոնական ժողովուրդների հեքիաթներում (որպես օրինակ՝ մարդակերի յոթմղոնանոց կոշիկները Շառլ Պերոյի «Մատնաչափիկը» հեքիաթում): Հերոսի ճանապարհին հանդիպած արագավազ օգնականը երբեմն իր ոտքերին կապած է ունենում հսկայական ջրաղացաքարեր, որպեսզի կասեցնի իր՝ մեծ արագությամբ ընթանալը²⁸⁹: Անհրաժեշտության դեպքում նա արձակում է այդ բեռը և սլանում մեծ արագությամբ. «Կը բերեն ջրաղացի քարերը էդ մարդու ոտներից կը հանեն ու թագավորի վազողի հետ կը վազեն: Ուրտեղ օր բտի էրթան, էնտեղից նշան բտի բերեն, թե հասել են տեղ»²⁹⁰: Որոշ հեքիաթներում²⁹¹ արագավազ օգնականը թեև մեկ ոտք ունի, բայցևայնպես նա կարողանում է յոթգլխանի վիշապի քթի տակից թոցնել ոսկե խնձորը և այնպիսի արագությամբ փախչել, որ վիշապը չկարողանա հասնել իր հետևից:

Գերբնական ուժով օժտված օգնականները հայ ժողովրդական հեքիաթներում ունեն ամենատարբեր գործառույթներ: «Օխթ ախպոր քուրը» հեքիաթում նա սար շրջող է կամ երկաթ մանրող²⁹², «Պճի հեքիաթը», «Ավչու տղի հեքիաթը», «Առչի տղեն» հեքիաթներում՝ ծառեր արմատախիլ անող²⁹³, «Նաչար-Օղլու հեքիաթում» ժայռերն իրար վրա շարող²⁹⁴ (Տորթին հիշեցնող) և այլն:

²⁸⁸ Կուն Ն., նշվ. աշխ., էջ 49:

²⁸⁹ «Նաչար օղլու հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 10, էջ 167: «Ասլանգաղեի հեքիաթը».- Կարս, № 11(11), էջ 98-100:

²⁹⁰ «Ասլանգաղեի հեքիաթը».- նույն տեղում, էջ 99:

²⁹¹ «Ասլան-Բալասուն հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, № 2, էջ 25:

²⁹² «Օխթ ախպոր քուրը».- Կարս, № 10(10), էջ 90:

²⁹³ «Պճի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 3(3), էջ 37: «Ավչու տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 23, էջ 331: «Առչի տղեն».- Կարս, № 12(12), էջ 103-104:

²⁹⁴ «Նաչար օղլու հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 10, էջ 167:

Թագավորի, արքայադստեր կամ վիշապի կողմից հեքիաթի հերոսին առաջադրվող պայմանները բազմազան են և մեկը մյուսից դժվարահաղթահարելի: Հեքիաթներից մեկում հերոսի ջերմադիմացկուն օգնականը (թոնիր մտնող) կարողանում է վիշապի առաջարկով լողանալ եռման ջրում և ողջ-առողջ դուրս գալ այնտեղից²⁹⁵:

Այս գործող անձինք հեքիաթի սյուժեի զարգացման ընթացքում ինչպես անսպասելիորեն հայտնվում են, այնպես էլ հեռանում են՝ իրենց ծառայությունները հերոսին մատուցելուց հետո: Կախված այն բանից, թե ինչ կարգի փորձությունների պեսք է հանդիպի հերոսը՝ հեքիաթի սյուժե են ներգրավվում որոշակի քանակի և համապատասխան գերբնական ընդունակություններով օժտված գործող անձինք: Որոշ հեքիաթներում նրանք հինգն են, Տավուշի հեքիաթներից մեկում («Խազողլու հեքիաթը»), երեքն են, Կարսի հեքիաթներից մեկում («Ասլանգադեի հեքիաթը»)՝ չորսը, մեկ այլ՝ «Օխտ ախպոր քույրը» հեքիաթում՝ երկուսը: Այդ գործող անձինք կարող են ունենալ տարբեր գերբնական ընդունակություններ, թեև նրանք տարբեր տարածաշրջաններում երբեմն հանդես են գալիս միևնույն հատկությամբ: Նրանց գերբնական հատկությունները թույլ են տալիս մտածել, որ այս կերպարները նույնպես ներկայացնում են անդրաշխարհը և իրենց գործառույթներով աղերսվում են բնական տարբեր երևույթներին:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց քանակն ու տեսակները և նրանց մուտքը հեքիաթի սյուժե պայմանավորված է հերոսին առաջադրվող խնդիրների՝ ավանդական նվիրատուների և խորհրդատուների օգնությամբ լուծման անհնարինությամբ:

2.2. ՀՐԱՇԱԳՈՐԾ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ

Հրաշագործ հատկություններով առարկաների հայտնվելը հրաշապատում հեքիաթներում պատմականորեն կապված է նախնադարյան հավատալիքների հետ:

²⁹⁵ «Ասլան-Բալասուն հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, № 2, էջ 25:

Մարդը որոշ առարկաների վերագրում էր գերբնական հատկություններ և դրանք դարձնում պաշտամունքի առարկա, ֆետիշացնում²⁹⁶: Հայտնի մարդաբան Միրչա Էլիադեն, ուսումնասիրելով աշխարհի տարբեր ժողովուրդների մեջ առկա կախարդության դրսևորումները, այն ներկայացրել է պատմական և մշակութային տարբեր տեսանկյուններով: Բացահայտելով շամանիզմի երևույթը, վերլուծելով նրա գաղափարախոսությունը, քննարկելով նրա տեխնիկան, սիմվոլիզմը և առասպելաբանությունը՝ նա գտել է, որ կախարդի կողմից օգտագործվող ցանկացած հրաշագործ առարկա կրում է հատուկ սիմվոլիկա և կատարում է իր դերը նրա գործողությունների նախապատրաստման իրականացման գործում²⁹⁷: Ծիսական արարողակարգերում օգտագործվող բազմաթիվ առարկաներ մուտք են գործել հատկապես հրաշապատում հեքիաթներ, և դրանց հմայական և կախարդական ներգործության մասին գիտելիքները հնարավորություն են տվել այդ առարկաների շուրջ զարգացնել հեքիաթի սյուժեն: Առարկաների օգնությամբ կարգավորվել է հերոսի գործողությունների ընթացքը: Հայկական հեքիաթներում հանդես եկող առարկաները դասակարգել ենք ըստ նրանց հրաշագործ հատկությունների և կիրառությունների: Այդ առարկաները.

ա) ցույց են տալիս և ասում՝ ինչ է կատարվում այսրաշխարհում (հայելի, կախարդական գիրք, մատանի և այլն),

բ) հերոսին կարճ ժամանակում տեղափոխում են մեծ տարածություններ (գորգ, կարպետ, խնոցի, կարաս, թաշկինակ),

գ) բուժում են կամ վերակենդանացնում (անմահական ջուր, խնձոր, առյուծի կաթ, փետուր, յափնջի, ճիպոտ, մատանի),

դ) հերոսին դարձնում են անտեսանելի (գլխարկ, շալվար, ասեղ),

ե) առարկաներ, որոնց միջոցով հերոսը օգնություն է ստանում (մազ, փետուր, բուրդ, եղունգ, մատանի և այլն),

զ) երաժշտական գործիքներ, որոնց նվագով հերոսը խուսափում է թունավորվելուց (շվի, դուդուկ, զուռնա, եղջյուր և այլն),

²⁹⁶ **Странадко М.**, Волшебные предметы помощники героя в структуре волшебной сказки // Актуальные проблемы филологии: материалы II Междунар. науч. конф., Краснодар: Новация, 2016, с. 41-44.

²⁹⁷ **Элиаде М.**, Шаманизм: архаические техники экстаза, Киев, Изд-во “София”, 2000, с. 140.

է) կենցաղային առարկաներ, որոնց վրա անսահման քանակության և տեսակի ուտելիքներ են հայտնվում (սփռոց, սինի),

ը) առարկաներ, որոնց միջոցով հերոսի առաջ հայտնվում են ցանկությունները կատարող ոգիներ (մատանի, մոմակալ, աշտանակ, կանթեղ և այլն),

թ) առարկաներ, որոնցով հարվածվելու դեպքում կամ որն ուտելով՝ մարդը ժամանակավորապես կերպարանափոխվում է և կրկին վերադառնում նախկին տեսքին (մտրակ, եշիլ-չիբուխ, տանձ, խնձոր և այլն),

ժ) առարկաներ, որոնք կարող են ամբողջ զորք կոտորել (թուր, դաշույն, մահակ և այլն),

ժա) առարկաներ, որոնց միջոցով հերոսը, անանցանելի ճանապարհ ստեղծելով, խուսափում է հակառակորդի հետապնդումից (սանր, ասեղ, աղ և այլն),

ժբ) առարկաներ, որոնց ճշմարտությունը պատմելով՝ հերոսն ապացուցում է իր արդարացիությունը (տիկնիկ, թաս, նուռ, հայելի և այլն),

ժգ) առարկաներ, որոնք երբեք չեն դատարկվում կամ չեն կորցնում ամբողջականությունը (քսակ, պղնձե թաս, կուժ, հաց և այլն),

ժդ) խորհրդատու առարկաներ (շապիկ, տերև):

Հրաշագործ առարկաները կարող են լինել ինչպես փնտրվող (անմահական ջուր, խնձոր, հազարան բլբուլ և այլն), այնպես էլ նվիրատվությամբ հերոսի տրամադրության տակ դրվող:

Հայկական հեքիաթներում առանձնահատուկ տեղ է գրավում **մատանին**. այն հանդես է գալիս ինչպես առանձին, այնպես էլ այլ հրաշագործ առարկաների հետ միաժամանակ, որոնք իրենց գործառույթներով լրացնում են մեկը մյուսին, և դրանց առանձին գործունեությունը հնարավոր է՝ չճանայեցվի հերոսի նպատակներին: Իշխանության խորհրդանիշ մատանին²⁹⁸, որպես հրաշագործ առարկա, հանդիպում է հայկական բազմաթիվ հրաշապատում հեքիաթներում. այն կարող է հերոսին տրվել ինչպես թագակիր անձի (թագավոր, արքայադուստր), այնպես էլ թագակիր կենդանու (օձ, ձուկ) կամ թռչունի կողմից: Թագակիր անձի կամ թագակիր կենդանու մատանին հերոսին է փոխանցում նրանց զորությունն ու իմաստությունը: Մատանին կարող է

²⁹⁸ **Фрэззер Дж.**, Указ. труд, с. 171.

տրվել կա՛մ ժառանգաբար, կա՛մ որպես երախտագիտություն, կա՛մ այլ թագավորի (երբեմն անդրաշխարհի թագավորի) կողմից: Այրարատի «Ղուշ-փարին» հեքիաթում հերոսը՝ արքայազնը, կուրացած թագավորի աչքի դեղը փնտրելու ճանապարհվելուց առաջ հրաշագործ առարկաների (թուր, մատանի) և ձիու տեր է դառնում երազում տրված խորհրդի շնորհիվ, սակայն դրանց հրաշագործ հատկությունների մասին իմանում է փորձությունների ընթացքում: Ձին նրան խորհուրդ է տալիս. «Տղա՛, որ էթըմ ես ղսրախները կթելու, ինձ էլ տար՝ ընտեղ կապա, էն վախտը, որ կկթես՝ մատանիքդ թելով կկապես՝ կախ կտաս պղընձի մեջը, ետև թուրդ կհանես խեչմերուկ կդնես վրեն, ետև կէրթաս ղսրախները մի մին, մի մին բաց կթողաս, կգան պղընձի վրին կկաննեն, դու ըսենց մի մին, մի մին կկթես: Որ կթեցիր պրծար՝ շորերդ կհանես՝ կլեղանաս, որ լեղացար պրծար՝ թուրդ կհանես, կսրփես, կդնես տեղը, մատանիքդ էլ կհանես, կսրփես, կդնես մատդ...»²⁹⁹: Ծովեղեն ձիերի կաթն ուներ այրելու հատկություն, և միայն մատանու և թրի հրաշագործ հատկությամբ է հերոսը կարողանում անվնաս լողանալ կաթի մեջ. սա փաստորեն նվիրագործման ծես է, որից հետո հերոսը, կաթի մեջ այրելով հակոտնյա թագավորին, ամուսնանում է աղջկա կերպարանափոխված Ղուշ-փարիի հետ և դառնում թագավոր: Այս հեքիաթում տեսնում ենք, որ մատանին չեզոքացնում է կաթի վնասակար ազդեցությունը: Հայկական մի շարք հեքիաթներում մատանին ուտելիքի մեջ թույնը չեզոքացնում է³⁰⁰, ջուրը կարծրացնում³⁰¹, ծովը դարձնում ցամաք³⁰² և այլն:

Հայկական հեքիաթներում օձերի թագավորը հրաշագործ մատանին պահում է լեզվի տակ և հերոսին է տալիս ի նշան երախտագիտության: Այս հեքիաթախումբը³⁰³, ըստ Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման, համապատասխանում է ATU 560 տիպին³⁰⁴: Որոշ հեքիաթներում հերոսն ինքն էլ է օձի

²⁹⁹ «Ղուշ-փարին».- ՀԺՀ, հ. I, էջ 59:

³⁰⁰ «Շըղկշըղկան շապիք».- Մոկս, № 1(1), էջ 36: Այս հեքիաթում կա նաև մեկ այլ մատանու՝ հերոսի գիտակցությունը կորցնելու հատկություն (էջ 33):

³⁰¹ «Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. I, № 18, էջ 264:

³⁰² «Կտրիչ տղան».- ՀԺՀ, հ. VII, № 175, էջ 415:

³⁰³ «Լևոնիկոնը մըննա ինգիլ չի».- ՀԺՀ, հ. VII, № 23, էջ 93-98: «Կատվու թալիֆ».- ՀԱԲ, հ. 14, № 4(12), էջ 82-84: «Նախրճու դղեն».- ՀԱԲ, հ. 19, № 24(26), էջ 89-90: «Կախարդական մատանին», ՀԱԲ, հ. 25, № 12(12), էջ 78-79: «Չուփչին».- Կարս, № 20(20), էջ 141-145:

³⁰⁴ Uther H.-J., նշվ. աշխ., էջ 328-329:

խորհրդով մատանին պահում լեզվի տակ³⁰⁵, մատանին գործողության մեջ դնելու համար հերոսն այն հանում է լեզվի տակից և լիզում. դուրս են գալիս երկու արաբ և կատարում հերոսի ցանկությունը: Մատանին մատը դնելով³⁰⁶, ակը պտտելով³⁰⁷ կամ փայլեցնելով³⁰⁸ հերոսի առջև հայտնվում են երկու (քառասուն) արաբ, քառասուն դերվիշ կամ պարզապես երկու հոգի, որոնք մարմնավորում են տարբեր ոգիներ անդրաշխարհից, և կատարում նրա ցանկությունները:

Անդրաշխարհի ոգիները հայկական հեքիաթներում հերոսին օգնության են հասնում նաև այլ հրաշագործ առարկաների միջոցով (**մոմակալ**³⁰⁹, **կանթեղ**³¹⁰): Այս տիպի հեքիաթները համապատասխանում են Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի հեքիաթների տիպերի միջազգային դասակարգման ATU 561 տիպին³¹¹:

Ըստ գործառույթների խմբավորված հրաշագործ առարկաները հերոսի տրամադրության տակ են դրվում կամ առանձին, կամ խմբով՝ պայմանավորված հերոսին առաջադրված խնդրի դժվարությամբ: Այրարատի «Կոմբալ տու...» հեքիաթում հերոսը խորամանկությամբ ձեռք է բերում մի հրաշագործ **քար**, որը լեզվի տակ դնելով՝ սփռոցի վրա հայտնվում էին տարբեր ուտելիքներ, կամ կատարվում էր նրա որևէ այլ ցանկություն: Խորամանկ հերոսը, հրաշագործ քարը այլ հրաշագործ առարկաների (**ձեռնափայտ**, **դաշույն**, **յափնջի**) հետ փոխանակելով և դարձյալ քարը հետ ստանալով, մեծ ունեցվածքի տեր է դառնում³¹²: Այս հեքիաթում ձեռնափայտը և դաշույնն ունեն ջարդելու, փշրելու, զորք կոտորելու, իսկ յափնջին մեռածին վերակենդանացնելու հատկություն: Որոշ հեքիաթներում հերոսը հրաշագործ մի քանի առարկա ստանում է միանգամից կամ ժառանգաբար (**քսակ**, **դուղուկ**)³¹³, կամ

³⁰⁵ «Չոփչին».- Կարս, № 20(20), էջ 142:

³⁰⁶ «Բառվու թոռ».- ՀԱԲ, հ. 19, № 14(16), էջ 67-70:

³⁰⁷ «Կատվու թալիֆ».- ՀԱԲ, հ. 14, № 4(12), էջ 82-84:

³⁰⁸ «Ոսկի կանթեղ».- ԱՀ, գիրք XXII, էջ 123-151:

³⁰⁹ «Քաջիկի հեքիաթը».- Կարս, № 14(14), էջ 113-118:

³¹⁰ «Ոսկի կանթեղ».- ԱՀ, գիրք XXII, էջ 123-151:

³¹¹ **Uther H-J.**, նշվ. աշխ., էջ 329-330:

³¹² «Կոմբալ տու...».- ՀԺՀ, հ. II, № 7, էջ 121-133:

³¹³ «Դունյա Գյոզալի».- Կարս, № 25(25), էջ 162-165:

խորհրդատվությամբ (**պղնձե թաս, սփռոց, թուր**)³¹⁴, կա՛մ խորամանկությամբ (**գլխարկ, սփռոց, բանալի**)³¹⁵:

Տիկնիկն իր ծիսական նշանակությամբ մուտք է գործել մի շարք հայկական հեքիաթներ և հանդես եկել որպես հերոսի օգնական:

Տարբեր ժողովուրդների կենցաղում տիկնիկներն ունեցել են մեծ դեր: Համարվել է, որ մեռած հարազատի հոգին տեղափոխվել է տիկնիկի մեջ, դրա համար էլ տիկնիկներին կերակրել են: Այդպիսի տիկնիկներ եղել են և՛ սլավոնների, և՛ չինացիների, և՛ եգիպտացիների, և՛ այլ ժողովուրդների մեջ³¹⁶: Ռուսական «Գեղեցկուհի Վասիլիսան» հեքիաթում հերոսուհու մեռնող մայրն իր աղջկան է նվիրում մի տիկնիկ և խորհուրդ տալիս այն պահել գաղտնի, կերակրել և խնդիրներ ծագելու դեպքում դիմել նրան: «Грязнавка» հեքիաթում հերոսուհին կերակրում և օգնության խնդրանքով դիմում է իր պահապան տիկնիկներին, «Князь Данила-Говорила» հեքիաթում չորս տիկնիկների միջոցով քույրը հայտնվում է անդրաշխարհում և խուսափում եղբոր հետ արենապղծությունից (ինցեստ), մեկ այլ՝ ուկրաինական «Свиной чехол» հեքիաթում տիկնիկներն օգնում են աղջկան ազատվել հոր հետ ամուսնանալու վտանգից³¹⁷:

Հայաստանի տարբեր պատմաագագրական տարածաշրջաններում կատարվող որոշ ծեսերի ժամանակ (Ամանորի, Բարեկենդանի, Մեծ Պահքի, Համբարձման տոնի, անձրևի և երաշտի օրերին արվող ծեսեր և այլն) տարբեր ձևերով պատրաստված տիկնիկները տարբեր անվանումներով մտել են հայ մարդու կենցաղ և նրա մեջ սերմանել հավատ դեպի դրանց գերբնական զորությունը: Կախված այն բանից, թե որ տարածաշրջանում է պատմվել հեքիաթը՝ տիկնիկը ստացել է տարբեր անվանումներ: Վան-Վասպուրականում, Տուրուբերանում, Մուշում, Սասունում, Խլաթում այն ստացել է **խրձիկ, խոձիկ, խրցիկ**, իսկ Պարսկահայքում («Ս%բրի տիկին»), Տավուշում («Խյար բլբուլի ախչիկը»), Արցախում («Մըեռալին հու ախչկանը հաքյաթը»)՝ **տիկին, բուրընտիկին** անվանումները: Թե ինչ տեսք ունի խրձիկը հեքիաթների մեծ մասում չի

³¹⁴ «Քեշիշ լեռը».- ՀԱԲ, հ. 16, № 2(2), էջ 25-31:

³¹⁵ «Ոսկե քարով տղի հեքիաթը».- ՀԺՀ, հ. 1, № 18, էջ 241-268:

³¹⁶ Мелетинский Е., 2005, указ. труд, с. 157., Пропи В., 2000, указ. труд, с. 169-170.

³¹⁷ Морозов И., Феномен куклы в традиционной и современной культуре: Кросскультурное исследование идеологии антропоморфизма, Москва, “Индрик”, 2011, с. 120.

երևում, միայն Վանի «Չափ-չափու խըռծիկ» հեքիաթում այն այգում տեղադրված խրտվիլակ է: Այս հեքիաթը թույլ է տալիս հաստատել հնդեվրոպաբան Հրաչ Մարտիրոսյանի այն վարկածը, որ տիկնիկի **խրծիկ/խրծիկ** անվանումը ածանցված է **խուրծ** («խոտի կապոց») բառից և վերաբերում է ծղոտներից և խոտերից պատրաստված տիկնիկներին³¹⁸ (վերոհիշյալ հեքիաթի պարագայում՝ խրտվիլակներին): Խրտվիլակն անմիջական առնչություն ունի տիկնիկին և կարող է հանդես գալ որպես նրա լիիրավ համարժեք³¹⁹:

Հայկական հեքիաթներում սովորաբար հեքիաթի հերոսը հրաշագործ առարկան (գորգ, մահակ, սփռոց, գլխարկ և այլն) ձեռք է բերում խորհրդատուի կամ նվիրատուի միջամտությամբ (նվեր, խորհուրդ՝ արթմնի կամ երազում): Մեր ուսումնասիրած որոշ հեքիաթներում հրաշագործ տիկնիկը հայտնվում է հերոսուհու մոտ իր իսկ խնդիրքով, քանզի նա շատ լավ գիտի, որ ծիսական տիկնիկը կարող է իրեն օգնել բացահայտելու հակահերոսի արարքները: Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի «Հեքիաթների տիպերի միջազգային նշացանկի» ATU 894 թվահամարին համապատասխանող հայկական հեքիաթներում ([Z72.2J] մոտիվ)³²⁰ ճակատագրի բերումով անդրաշխարհում հայտնված հերոսուհին որոշակի ժամանակահատվածում պետք է (յոթ օր, չորս ամիս, յոթ տարի) պահեր և խնամեր կախարդված երիտասարդին (վիրավոր, մեռած, թոքի կամ յոթ անգլուխ մեռելի տեսքով), որպեսզի վերանար կախարդանքը և ամուսնանար երիտասարդի հետ: Սակայն հակահերոսի (բոշայի աղջիկ, արաբի աղջիկ, քաչալ աղջիկ, միջազգային տարբերակներում՝ ստրկուհի) միջամտությամբ դա նրան չի հաջողվում, և խնդրում է երիտասարդին. «Ընձի բան լէ թաչբերա, Սափուր-սափուր խրցիկ մի ընձի բերա, թե օր չբերա լէ, օր քաղքեն հալավ, ուր ձիու օտներ քար դառնա»³²¹, «...խնդիրք կէնիմ քու յոտնեն, օր ընձի սավղի խրծիկ մե առնիս, հետ խաղամ»³²², կամ «Ձիկ խամար մեյ խատ լ%բլ%բու խըռծիկ պե. ուրիշ պ%ն չեմ ուզե»³²³,

³¹⁸ **Մարտիրոսյան Հ.**, Համբարձման տոնի և ծիսական տիկնիկների անվանումների շուրջ, <http://hy.armscoop.com/2012/05/armscoop>.

³¹⁹ **Морозов И.**, указ. труд, с. 50.

³²⁰ **Uther H-J.**, նշվ. աշխ., էջ 519:

³²¹ «Սափուր-սափուր խրցիկ».- ՀԺՀ, հ. XI, № 37, էջ 338-339:

³²² «Սամուր-սամուր խրծիկ».- ՀԺՀ, հ. X, № 19, էջ 90:

³²³ «Լ%բլ%բու խըռծիկ».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 15, էջ 189:

«Յըս մենագ մէ Սաբրի խրծիգ գուգիմ, օր խոսամ հեդ»³²⁴: Այս հեքիաթախմբում տիկնիկի գործառույթը հերոսուհուն համբերությամբ լսելն է մինչև պատմության ավարտը. պատմությունը սուտ լինելու դեպքում պետք է հերոսուհին պատռվեր, իսկ ճիշտ լինելու դեպքում պատռվում է տիկնիկը՝ դրանով իսկ օգնելով հերոսուհուն ապացուցել երիտասարդին իր իրավացի լինելը:

Որոշ հեքիաթներում հերոսուհին խնդրում է ոչ միայն տիկնիկ, այլև նրան ուղեկցող առարկաներ, որոնք միջամտում են ճշմարտության բացահայտմանը: Տուրուբերանի «Մեռուկ Մանուկ» հեքիաթում տիկնիկից բացի հերոսուհին խնդրում է. «Ընձի բա՛ն չբերայ. մեկ սապրի խրծիկ, մե՛կ էլ բղբղիկ (նեղբերան փոքր կուլա), ֆինճան մէլ աղու (փոքրիկ գավաթ թույն)»³²⁵: Կուլան (տրբ.՝ թաս) նույնպես հեքիաթ է մուտք գործել որպես ծիսական առարկա (Համբարձման տոնի ծիսակատարություններ)³²⁶, և վերոնշյալ հեքիաթում հերոսուհու պատմության հանգուցալուծմանը պետք է փշրվեին: Թե ինչ գործառույթ ունի մի գավաթ թույնը, հեքիաթում չի ասվում: Պարզապես հասկացվում է, որ հերոսուհին այն պետք է խմեր, եթե իր պատմության ճշմարտացիությանը երիտասարդը չհավատար:

Տիկնիկին ուղեկցող առարկաներ հանդես են գալիս նաև «Մըեռալին հու ախչկանը հաքյաթը» և «Խյար բլբուլի ախչիկը» հեքիաթներում: Սյուժետային տարբեր զարգացումներ ունեցող այս հեքիաթներից մեկում հերոսուհին խնդրում է. «... մին շհանոռնը (մեծ նուռ) պերի, մին չախկու (դանակ), մին բուրընտիկին»³²⁷: Այստեղ դանակը որպես վկա է հանդես գալիս, սուտ ասելու պարագայում նուռը պետք է ճաքեր, իսկ տիկնիկը՝ խաղար: Մյուս հեքիաթում. «Կքյն%ս ինձ հմար մի տիկին կառնես, մի պիճրիկ ըստուլ, մի հատ հայլի, մի հատ նուռը, մի հատ ծիլի (ածելի)»³²⁸: Այստեղ սեղանի վրա պետք է շարվեն հրաշագործ առարկաները, վկա է հայելին (այսինքն՝ ունկնդիրը), պատմության սուտ լինելու պարագայում պետք է ճաքի նուռը, իսկ ածելին կտրի աղջկա վիզը: Այս հեքիաթում պատմողը ոչ թե հերոսուհին է, այլ

³²⁴ «Սաբրի խրծիկ».- ՀԱԲ, հ. 19, № 9(11), էջ 60:

³²⁵ «Մեռուկ Մանուկ».- ԷԱԺ, հ. Դ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1902, № 26, էջ 176:

³²⁶ Համբարձման տոնի ծիսակատարությունների մասին տե՛ս **Լալայեան Ե.**, Նշանաւոր տօներ.- ԱՀ, գիրք Գ, Թիֆլիս, Մ. Ռօտինեանցի տպ., 1898, էջ 258: **Քաջբերունի**, Տօներ.- ԱՀ, գիրք VII-VIII, Թիֆլիս, Կ. Մարտիրոսեանցի տպ., 1901, էջ 131:

³²⁷ «Մըեռալին հու ախչկանը հաքյաթը».- ՀԺՀ, հ. VI, № 8, էջ 56:

³²⁸ «Խյար բլբուլի ախչիկը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 8(8), էջ 66:

տիկնիկը, որը շատ լավ գիտի, թե ինչեր են անցել հերոսուհու գլխով: «Էտ տիկինը պատմում ա, որ տ% ով ա: Չէ՞, տ% Խյար բլբ&լի ախչիկն ա: Ընչեր ա անց կցել կըլխովը, էտ տիկինը թ%մ&ւզ պատմում ա, հայլին անգաճ ա տնըմ, նուռը ճոթ-ճոթ ա ըլում: Ծիլին էլ թռչում ա, որ էտ ըխչկա ճիտը կտրի՝ էտ տղեն քմակին արթեն նստած ա, քաշում ա սիե իրա վր%: Քաշում ա չէ, ծիլին էն ղոլին վեր ա ընգնում, հա էտ ախչիկը ճիտը ետ ա թեքում տենըմ՝ թաքավորի տղեն քմակին նստած»³²⁹: Ի տարբերություն վերոհիշյալ մյուս հեքիաթների սյուժեների, որոնցում ճակատագրի բերումով անդրաշխարհում հայտնված հերոսուհին մեռած կամ վիրավոր երիտասարդին խնամելու ընթացքում է բախվում հակահերոսի արարքներին. այս հեքիաթում թագավորի տղան է մի պառավի անեծքի հետևանքով որոնում և գտնում (անդրաշխարհում) կախարդանքով վարունգի կերպարանափոխված աղջկան և բախվում թուրք պառավի խարդավանքին: Բոլոր հեքիաթներում էլ հանդես եկող հակահերոսը գնչուի, արաբի կամ թուրքի տգեղ, սև, քաչալ աղջիկ է, որը խաբեությամբ գրավում է հերոսուհու տեղը: Ակնհայտ է հակահերոսի քոչվոր լինելու հանգամանքը, որից էլ բխում է նրա հետագա վարքագիծը:

Վկա-առարկաներով վերոհիշյալ հեքիաթներում տեսնում ենք, որ տիկնիկն ունի տարբեր գործառույթներ. համբերությամբ լսող-պատուվող, խաղացող և պատմող:

Հարկ է մանրամասն անդրադառնալ նաև «Չափ-չափու խըռծիկ» հեքիաթին³³⁰, որտեղ տիկնիկը խրտվիլակ է: Հեքիաթի հերոսուհին մի աղջիկ է, ում վարժատան ճանապարհին՝ կամրջի տակից, մի ձայն ասում է, որ նա պետք է յոթ տարի յոթ անգլուխ մեռել շահի-պահի: Փորձանքից խուսափելու նպատակով աղջկա հայրը և մայրը որոշում են փոխել բնակության վայրը: Դեգերումների արդյունքում աղջիկը հայտնվում է անդրաշխարհում և սկսում յոթ անգլուխ մեռելների վրա ճանճերը քշել: Նա չգիտի, որ յոթ անգլուխ մեռելների տեսքով կախարդանքի ենթարկվածը կտրիճ երիտասարդ է: Այդ մասին գիտի արաբի աղջիկը, ով խաբեությամբ կարողանում է վերև բարձրանալ այն պահին, երբ այդ յոթ մեռելները հարություն են առել և դարձել կտրիճ երիտասարդ: Արաբի աղջիկը խաբում է երիտասարդին, որ ինքն է յոթ տարի շահել-պահել իրեն: Որսի գնալիս երիտասարդը հանձնարարում է աղջիկներին ոչ մի

³²⁹ Նույն տեղում:

³³⁰ ՀԱԻՐԱ, FAV: 5505-5510:

դուռ չբանալ, այլ գնալ այգի և խաղալ Չափ-չափու խոճիկի հետ: Արաբի աղջիկը բացում է բոլոր դռները և սկսում ամեն ինչ խառնել իրար: Իսկ հերոսուհին գնում է այգի և սկսում է խրտվիլակին պատմել իր գլխի եկածները: Այգում թաքնված կտրիճը լսում է պատմությունը, դուրս գալիս և ասում. «Մառախ մձանե, ես քուն եմ, դյուն էլ՝ իմ, տուն-տեղ՝ մեր»³³¹: Տիկնիկն այստեղ միայն լսողի դերում է, ձեռք չի բերվել հերոսուհու խնդրանքով և միջոց է հերոսուհու արդարացիությունը ականջալուր դարձնելու հերոսին: Ինչպես տեսնում ենք, այս հեքիաթը թե՛ սյուժեի զարգացումներով, թե՛ գործող անձանցով խիստ տարբերվում է քննարկված մյուս հեքիաթներից:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Հայաստանի տարբեր պատմաագագրական տարածաշրջանների հեքիաթներում, ի թիվս հեքիաթի հերոսի գործողություններին նպաստող բազմաթիվ և բազմաբնույթ հրաշագործ առարկաների, տիկնիկը՝ թե՛ համբերատար լսող, թե՛ խոսող, թե՛ խրտվիլակ, հանդես է գալիս որպես նրա օգնական: Տիկնիկի միջոցով բացահայտվում են հակահերոսի չար նկրտումները, հերոսուհին հասնում է իր համար կանխորոշված դիրքին:

Այսպիսով՝ հայկական հեքիաթներում հրաշագործ առարկաները առանձնահատուկ դեր ունեն հերոսի գործողությունների ընթացքում, դրանք ծառայում են հերոսին որպես միջոց տեղեկություններ տալու, մեծ տարածություններ տեղափոխելու, վերակենդանացնելու, բուժելու, անտեսանելի դարձնելու, իրավացիությունն ապացուցելու համար:

ԳԼՈՒԽ ԵՐՐՈՐԴ

ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՎԻՐԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԱԶՆԵՐՈՒՄ

Հնուց ի վեր բանավոր ավանդության, նաև գրականության մեջ երազները հերոսին նախազգուշացնում, սովորեցնում, օգնում են կյանքում կողմնորոշվել, բայց նաև հրապուրում ու փորձության են ենթարկում, կանգնեցնում երկրնտրանքի առաջ, երբեմն նաև սադրանքի ենթարկում: Հեքիաթը բանավոր ավանդության այն ժանրերից է, որտեղ գլխավոր հերոսի գործողությունները երբեմն ուղեկցվում են երազներով:

³³¹ «Չափ-չափու խոճիկ».- ՀԱԻԲԱ, FAV: 5505-5510:

Երազատեսությունն առեղծվածային երևույթ է: Համարվում է, որ քնած ժամանակ մարդու հոգին անջատվում է մարմնից և շրջագայում տարածության մեջ, հանդիպում մեռած նախնիների հոգիներին, վերցնում օգտակար տեղեկատվությունը, որի ընկալումը թույլ է տալիս իրական կյանքում ընդունել ճիշտ ու նպատակահարմար որոշումներ: Ավստրիացի հոգեբան և նյարդաբան Զիգմունդ Ֆրոյդը երազատեսությունը սկսել է ուսումնասիրել որպես մարդկային կյանքի համապարփակ երևույթ՝ բնորոշ ինչպես հիվանդ, այնպես էլ առողջ մարդկանց համար: Նա նկատել է, որ երազներն էապես չեն տարբերվում առասպելներից ու հեքիաթներից³³²: Առասպելներում և հեքիաթներում մարմնավորված է ժողովրդի երևակայությունը: Ֆրոյդը դրանք ևս դարձրել է իր ուսումնասիրությունների առարկա և հոգեբանական տեսանկյունից բացահայտել է դրանց և անհատական երևակայության արգասիքների նմանության առկայությունը³³³:

Գրական ստեղծագործություններում երազատեսության ամենահին դրսևորմանը հանդիպում ենք շումերա-բաբելոնական «Գիլգամեշ» դյուցազնավեպում. Գիլգամեշը երազներ է տեսնում Էնկիդուի և Խումբաբայի հետ մարտից առաջ, իսկ Էնկիդուն մահից առաջ նախազգուշացնող երկու երազ է տեսնում³³⁴: Քիչ չեն օրինակները, երբ հայտնի փիլիսոփաները, գիտնականները և երաժիշտներն իրենց հանրահայտ հայտնագործությունները և ստեղծագործությունները կատարել են երազի ազդեցության տակ (Մեսրոպ Մաշտոց³³⁵, Ռենե Դեկարտ, Դմիտրի Մենդելեև, Նիլս Բոր, Ֆրիդրիխ Կեկուլե, Ռիխարդ Վազներ և այլք):

³³² Freud S. Die Traumdeutung // G.W.- Bd II/III, Leipzig und Wien, Franz Deuticke, 1900, p. 11.

³³³ Абрахам К., Сновидение и миф, Психоаналитические труды, Т. 1, Ижевск, Изд-во “ERGO”, 2009, с. 77.

³³⁴ Գիլգամեշ, Հին արևելքի դյուցազնավեպ, Թարգմանությունը և ներածականը Նշան Մարտիրոսյանի, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1963 էջ, 15, 25-26, 30, 40-42:

³³⁵ Հայտնի է, որ Մեսրոպ Մաշտոցին հրեշտակն է երազում ցույց տվել հայկական այբուբենը, և այդ մասին հավաստում է Մովսես Խորենացին. «Եւ տեսանէ ոչ ի քուն երազ եւ ոչ յարթութեան տեսիլ, այլ ի սրտին գործարանի երեսութացեալ հոգւոյն աչաց թաթ ձեռին աջոյ՝ գրելով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ի. զի որպէս ի ձեան վերջք գծին՝ կուտեալ ունէր քարն: Եւ ոչ միայն երեսութացաւ, այլ եւ հանգամանք ամենայնին որպէս յաման ինչ չի միտս նորա հաւաքեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն՝ եստեղծ զնշանագիրս մեր, հանդերձ Հռոփանոսի կերպածեալ զգիրն առ ձեռն պատրաստ Մեսրոպայ» (**Մովսիսի Խորենացոյ**, Պատմութիւն Հայոց, Աշխատութեամբ Մ. Արեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի, Տիփսիս, 1913, ԾԳ, էջ 327):

Երազներում հերոսին տրվող խորհրդատվությամբ և նվիրատվությամբ պայմանավորված՝ մեր ուսումնասիրած հայ ժողովրդական հեքիաթներում հանդես են գալիս խորհուրդների և նվերների կիրառման միջոցների հետևյալ տարատեսակները.

ա) արթմնի ուղևորություն երազում տեսած հարսնացուին (փեսացուին) փնտրելու նպատակով («Կորուստների խանութը», «Ջրհանի հեքիաթը», «Պճի հեքիաթը», «Սեյիդի հեքիաթը» և այլն),

բ) խորհուրդ՝ ինչպես ձեռք բերել որևէ հրաշագործ կենդանի կամ իր («Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը», «Բադրխանե Միրան», «Ղուշ-փարին» և այլն),

գ) մեռածին, քար դարձածին վերակենդանացնելու, անբուժելի որևէ հիվանդությունից բուժելու կամ մարմնի մասերը վերականգնելու միջոց («Ասլան թաքավոր», «Ջեյրան-օղլի», «Մուխսու հեքիաթը», «Թագավորի աղջկա հեքիաթը», «Ասլան-բալասի», «Ալեքսիանոս և Լյուդվիկ», «Օխթ ախպոր քուրը» և այլն),

դ) տեղեկատվություն և խորհուրդ հերոսին՝ անցնելիք ճանապարհի, սպասվելիք վտանգների և դրանցից խուսափելու մասին («Ջեյրան-օղլի», «Ասլան-բալասի», «Արա Գեղեցիկ», «Օխթ ախպոր քուրը», «Տերտրոզ ախչիկ», «Լ%վոզ, Հ%մրդ» և այլն),

ե) քնած ժամանակ հերոսի տեղափոխություն («Ջիբրաել-Խըղըր Ն%բին», «Հովոն» և այլն),

զ) երազում հերոսին առաջարկված ծառայություն («Ըսկ%նդ%ր թաքավորի պատմությունը»),

է) նվիրատվություն հերոսին քնած ժամանակ («Յաշօղլանի հեքիաթը», «Լալ Մաջրյում» և այլն),

ը) երազահանության շնորհը՝ որպես հերոսի գործողություններին նպաստող միջոց («Էրազ հանող տղեն ու թաքավորի բախտը», «Թաքավորի էրազնին», «Վաղինակի ու Բենյամինի հեքիաթը», «Ճիխկո», «Թաքավորի երազները» և այլն),

թ) խորհուրդ՝ որտեղ որոնել բախտը («Բախտի հետևից ման եկողը», «Էրկու կըճուճ օսկին» և այլն):

Ինչպես նկատել է Ֆրոյդը, հնում՝ դեռևս Արիստոտելից առաջ, համարել են, որ երազատեսությունը ոչ թե անրջող հոգու արգասիք է, այլև աստվածության կողմից

թելադրանք՝ զգուշացնելու կամ ապագան կանխագուշակելու նպատակով³³⁶: Երազատեսության այսօրինակ ընկալմամբ պայմանավորված՝ հայ ժողովրդական որոշ հեքիաթներում հերոսի տեսած երազների հիման վրա ձևավորվում են հեքիաթի սյուժետային զարգացումները³³⁷: Հաճախ հերոսը քնած ժամանակ երազում տեսնում է իր ապագա ընտրյալին և անմիջապես ուղևորվում նրան որոնելու: Որոնումներն ուղեկցվում են խորհրդատվությամբ և նվիրատվությամբ, որոնք կրկին հերոսին տրվում են երազում: Մատնանշված ընտրյալին գտնելու համար աստված հերոսին ուղղորդում է ինչ-որ մեկի միջոցով (ծերունի, մեռած նախնի, ինչ-որ մարդ, թռչուն, կենդանի, ինչ-որ ձայն և այլն): Երազում ընտրյալը հերոսին ներկայանում է երբեմն հեքիաթի սկզբում (եթե հերոսի գերագույն նպատակը հարսնացուին գտնելն է), երբեմն էլ՝ միջնամասում (եթե հերոսն այլ նպատակ ունի իրագործելու, և ճանապարհին երազում նրան ուղղորդում են հարսնացուին որոնելու): Այսպես, օրինակ. «Կյ՞լիս են բիճի տուն: Բիճի տանը շատ են կենըմ, քիչ են կենըմ՝ Ջահանը էրազ ա տենըմ, վրերդի, թե ի՞նչ քաղաքըմ մի թաքավորի ըխճկա հետ սիրահարվըմ ա»³³⁸, «Շատ ա քյնըմ, քիչ, քյնըմ ա մի տեղ, որ տեսնըմ ա բեզարել ա, էտեղ ծիու պեռը վերցնըմ ա, ծին կապըմ մի չիմանըմ, ինքը կըլուխը տընըմ ա պեռի վր՞ ու քնըմ ա: Որ քնըմ ա, էրազին մի ախճիկ ա տենըմ ն%, էտ ըխճկա հետ, իրոք, սիրահարվըմ ա...»³³⁹, «Էտ միչնակ ախպերը քշերն էրազըմ մի օխտը հյուսանի ըխճըկա տեհավ: Որոշեց, որ քյն% էտ օխտը հյուսանի ըխճկանը պիրի...»³⁴⁰, «Տղեն էրազըմ տեսնըմ ա, որ &ւր&ւշ քաղաքըմ իրան մի ախճիկ հավան ա կենըմ: Էտ ախճիկն էլ էրազըմ էտ տղին ա տենըմ: Էտ տղեն վեր ա կենըմ, էտ էրազի հիման վր%, ճանապար ընգնըմ ու քյնըմ»³⁴¹: «Կորուստների խանութը» հեքիաթում հերոսի առաջին երազին անմիջապես հետևում է երկրորդ երազը: Երազում մի երկարամորուս ծերունի հերոսին երեք խորհուրդ է տալիս և

³³⁶ **Фрейд З.**, Толкование сновидений, Иад-во АСТ, Москва, 2011, с. 8.

³³⁷ Հերոսին երազում զգուշացնելու և ապագան կանխագուշակելու մոտիվը բազմիցս հանդիպում է «Սասնա ծռերի» պատումներում. երազում Սասնասարին հայտնում են եկեղեցի կառուցելու և իր հզորանալու միջոցների մասին. նմանատիպ երազ տեսնում է նաև Դավիթը: Մեծ Միերին երազում ասում են, որ տղա կունենա, բայց նույն օրն էլ կմեռնի: Ձենով Հովանը, երազում տեսնելով Սասնա աստղի խամրելը, օգնության է հասնում Դավիթին և այլն [Սասնա ծռեր, հ. Ա, Երևան, 1936, էջ 607-648: «Սասնա Դավիթ».- Մոկս, № 115(115), էջ 219-255]:

³³⁸ «Ջրհանի հեքիաթը».- ՀԱԲ, հ. 21, № 10(10), էջ 74:

³³⁹ «Կորուստների խանութը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 37(37), էջ 149:

³⁴⁰ «Պճի հեքիաթը».- ՀԱԲ 25, № 3(3), էջ 36:

³⁴¹ «Սեյիդի հեքիաթը», ՀԱԲ 25, № 25(25), էջ 121:

պատվիրում, որ այդ խրատները նա անպայման օգտագործի. «Քեզ պետքը կլյ%ն», - ասում է ծերունին և անհետանում: Օգտագործելով ծերունու խորհուրդները (առաջինը՝ հանդիպած որևէ մեկին ինչպես կոչել է, շարունակի նույն կերպ կոչել, երկրորդը՝ եկեղեցու մոտով անցնելիս, որքան էլ կարևոր գործ ունենա, մոմ վառի, հետո շարունակի ճանապարհը, երրորդ՝ ճանապարհին որտեղ որ արևը մայր մտնի, այնտեղ գիշերի)՝ հերոսը կարողանում է խուսանավել իր առջև ծառացած վտանգներից և գտնել իր երջանկությունը:

Ինչպես հայտնի է, հերոսին՝ իր գլխավոր նպատակին հասնելու համար երբեմն անհրաժեշտ է լինում հրաշագործ կենդանու կամ իրի առկայությունը, որոնք նա ձեռք է բերում տարբեր եղանակներով: Այդ եղանակներից մեկը երազատեսությունն է: «Հազարան բլբուլ և Ալո-Դինոյի նաղը» հեքիաթում թագավորի փոքր, խելապակաս որդին հոր չորացած այգին կանաչեցնելու նպատակով գնում է Հազարան բլբուլի որոնումներին: Մինչև ծովին հասնելը նրան խորհուրդներով օգնում էր հոր ախոռի՝ աստծո հրամանով լեզու առած «քոսոտ» ձին, սակայն այդ ձին նրան ծովն անցկացնել չէր կարող: Երազում նրան ինչ-որ ձայն ասում է. «-Ալո՛-Դինո, էտ քարը պոկա, էտ քարի տակին իրեք հատ ծովեղեն ձիու գյամ կա»³⁴²: Աներևույթ խորհրդատուի խորհուրդներով հերոսը տեր է դառնում ծովեղեն ձիերին³⁴³, որոնց օգնությամբ կարողանում է ձեռք բերել Հազարան բլբուլը: «Բադրխանե Միրան» հեքիաթում հերոսը հրեղեն ձիերի սանձերի գտնվելու տեղի մասին իմանում է երազում՝ երկու-երեք աղավնու զրույցից. «Էնա քյարի տայ իրեյ հատ գյ%մ կա, էն ֆարազա չկիտե: Թող էրթ%, խանի, մեչ ծովուն կախի, խրեղեն ձին տյուս կուգյ%, էն գյ%մ պերան զ%նի, մեչ յոթ ավուր կխասնի»³⁴⁴: Ի դեպ, հայ ժողովրդական հեքիաթներում հերոսն աղավնիների զրույցին ականջալուր է լինում թե՛ երազում, թե՛ արթմնի: Որոշ հեքիաթներում հերոսին երազի մեջ խորհուրդ տվողը որոշակի անձ, կենդանի կամ թռչուն չէ: Այսպես օրինակ, «Ղուշ-փարին» հեքիաթում. «Հէրազըմը էկան ասեցին.- Այ

³⁴² «Հազարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղը», ՀԺՀ, հ. I, № 1, էջ 35:

³⁴³ Այս մոտիվը հանդիպում է նաև «Սասնա ծռերի» որոշ պատումներում, երբ Մայր Աստվածածինը Սանասարին երազում ասում է՝ որտեղից ձեռք բերի հրեղեն ձին և ասպագենը [«Սասնա Դավիթ».- Մոկս, №115(115), էջ 222]:

³⁴⁴ «Բադրխանե Միրան».- ՀԺՀ, հ. XV, № 51, էջ 351:

տղա, խի՞ ես էկել ըստեղ թեք ընկել՝ քնել»³⁴⁵: Ինչպես տեսնում ենք, չի երևում, թե ով է խորհրդատուն: Կարելի է եզրակացնել, որ դա աստծո ձայնն է կամ աստծո կողմից ուղարկված միջնորդներ (հրեշտակ, ծերունի, թռչուն), որոնք հերոսին մատնացույց են անում հրաշագործ առարկաների տեղը: Արքայազնը հորից պահանջելով հրաշագործ հասկություններով օժտված ձին, թուրը և մատանին՝ կարողանում է հաղթահարել բազում դժվարություններ և ձեռք բերել թագավորի աչքի դեղը:

Հայ ժողովրդական հրաշապատում հեքիաթներում շատ հաճախ հմայական արգելքը (թռչունների պատվիրանը՝ իրենց գաղտնիքը ոչ ոքի չասել³⁴⁶ կամ քառասուն օր պահել այդ գաղտնիքը³⁴⁷) խախտելու կամ օձը սպանելիս մի կաթիլ արյուն վրան ընկնելու³⁴⁸ արդյունքում հերոսը քարանում է: «Քար դառած» հերոսի վերակենդանանալը, ինչպես նաև հակահերոսի կողմից առաջացած անբուժելի հիվանդությամբ³⁴⁹ կամ կուրությամբ³⁵⁰ տառապող հերոսի բուժումը երբեմն իրագործվում է երազում տրված խորհրդատվության միջոցով: Հերոսի մեռած նախնու հոգին մարմնավորող թռչունները կամ ծերունին³⁵¹ երազի միջոցով նրան տեղեկացնում են քարացած (հիվանդ) հերոսի վերակենդանացման (բուժման) միջոցի մասին. «Մե գիշերմ Ալեքսիանոսը էրազին տեսնում է մի ծերունում: Ծերը ըսում է, թե օր Լուդվիկը սրտով կուզէ, օր դու լավնաս, թող իրան էրկու տղին մորթէ, արնով քեզի լողնէ, կլավանաս: Էդ ծերունին կէրթա Լուդվիկին էրազ, կըսէ՛ հեչ մի տանջվի, Ալեքսիանոսը իրա ցավի դեղը գիտէ»³⁵²:

Արյան հմայական-կախարդական զորությունը հեքիաթներում դեղի և դեղամիջոցի գործառույթ է ստացել և մուտք գործել բուժման խորհրդանշակարգ:³⁵³

Կուրությունից³⁵⁴, անդամալուծությունից³⁵⁵ բուժվելու կամ մարմնի կորցրած մասերը³⁵⁶ վերականգնելու համար հեքիաթի հերոսը երբեմն օգտվում է երազում

³⁴⁵ «Ղուշ-փարին».- ՀԺՀ, հ. I, էջ 51:

³⁴⁶ «Ասլանզադեի հեքիաթը».- Կարս, №11(11), էջ 102

³⁴⁷ «Օխթ ախպոր քուրը».- Կարս, №10(10), էջ 95, «Ասլանզադեի հեքիաթը».- Կարս, №11(11), էջ 100-101, «Ասլան-բալասի».- ՀԺՀ, հ. VIII, № 22, էջ 155:

³⁴⁸ «Ջեյրան-օղլի».- ՀԺՀ, հ. I, № 20, էջ 294:

³⁴⁹ «Ալեքսիանոս և Լյուդվիկ».- Կարս, №33(33), էջ 224:

³⁵⁰ «Չորաշը», ՀԱԲ, հ. 21, № 11(11), էջ 81:

³⁵¹ Ըստ Կարլ Յունզի՝ երազում իմաստուն ծերունին հանդես է գալիս որպես մեռած նախնու հոգի (Юнг К., Душа и миф: шесть архетипов, Киев, Изд-во “Port-Royal”, 1996. с. 297).

³⁵² «Ալեքսիանոս և Լյուդվիկ».- Կարս, №33(33), էջ 224:

³⁵³ **Ջաքարյան Ե.**, նշվ. աշխ., էջ 83:

տրված խորհրդատվությունից և նվիրատվությունից. «Մե գիշերն աղջկը էրագին կը տեսնի էն իրան տանող ըխտիարին: Ըխտիարը կըսէ.- Քո աչքերը քոծիդ քովն է, մե քանի դաստա վարդ-մանիշակ դրկէ, թող աչքով ծախեն, աչքերդ բերեք: Կը դնեք տեղը, ձեր տան քովի առվի ջրից, կը քսես, աչքերդ կը լավնա»³⁵⁷: Երկրի ընդերքից բխող ջրի հրաշագործ ներգործությունը հերոսի մարմնի կորցրած մասերը վերականգնելիս նույնպես կարելի է հանգեցնել անդրաշխարհի և իրական աշխարհի հետ դրա՝ որպես կապող օղակ հանդես գալու գաղափարի հետ: Պատահական չէ, որ բազմաթիվ հեքիաթներում հերոսի մարմնի կորցրած մասերը վերականգնելու համար խորհրդատուի գլխավոր պայմանն է նախ փետուրը, մազը կամ թեփուկը ջրի մեջ թաթախել, հետո քսել վերականգնվող մասին:

Հայ ժողովրդական հեքիաթներում երազը երբեմն չի սահմանազատվում իրական կյանքից: Բանասացը պատումի ընթացքում երբեմն չի որոշակիացնում հերոսը խորհրդատվությունը երազում է՞ ստացել, թե՞ ուղևորության ժամանակ ճանապարհին հանգստանալիս: Թե՛ երազում, թե՛ արթուն ժամանակ հերոսը տեսնում է՝ ինչպես մեկ, երկու կամ երեք թռչուն կերպարանափոխվում են (աղջիկների, մայր ու աղջկա, պառավի ու աղջկա) և իրենց զրույցի ընթացքում նրան տեղեկացնում մոտալուստ վտանգների և դրանք շրջանցելու միջոցների մասին³⁵⁸: Հեքիաթներից մեկում հերոսը եղբոր հարսնացուի որոնումների ճանապարհին բազմաթիվ փորձությունների ենթարկվելուց հետո նստում է մի ծառի տակ հանգստանալու: Ծառի վրա մի աղավնու և ձագերի զրույցից հերոսը իմանում է իր առաջ ծառացող վտանգների մասին. «Հըլը չի պրծէ, հըլը շատ փորցանքներ կա էդոր դեմը: Էռնեկ մեր լիզուն հասկընար: Գեդի վըրեն մի հատըմ կարմունջ կա, էդ կարմունջով օր անցնի, փըլի կը, կընգնի ջուրը, խեխտի կը: Թե օր էդորեն քիչըմ ցած իջնի, էնդեղ սաղրիկ տեղ կա, էդտեղեն օր անցնի, հեչ բան չի էղնի: Պարսիկների շահը կուզէ, օր էդոր գըլոխը դաք խաղա, էդոր էղեն ֆայտոն է դըրկէ: Ֆայտոնին էլ էման դեղ է քըսէ, էդ դեղեն մեռնի կը: Լավ

³⁵⁴ «Թագավորի աղջկա հեքիաթը».- Կարս, №26(26), էջ 170, «Վարդիթեր».- ՀԺՀ, հ. I, №26, էջ 364, «Դարվեշի ու աղջըկներու հեքիաթ».- ՀԺՀ, հ. X №20, էջ 97,98:

³⁵⁵ «Մուխսու հեքիաթը», ՀԺՀ, հ. I, № 14, էջ 214:

³⁵⁶ «Ասլան թաքավոր», ՀԺՀ, հ. I, №15, էջ 224:

³⁵⁷ «Թագավորի աղջկա հեքիաթը».- Կարս, №26(26), էջ 170:

³⁵⁸ «Զեյրան-օղլի».- ՀԺՀ, հ. I, № 20, էջ 292, «Ասլան-բալասի».- ՀԺՀ, հ. VIII, № 22, էջ 155-157, «Արա Գեղեցիկ».- ՀԱԲ, հ. 21, № 4(4) էջ 28:

կէղնի, օր չը նըստի, ըսէ՛ շնորհակալ եմ, ու ֆայտոնը հետ դարցու»³⁵⁹: Եթէ որոշ հեքիաթներում ակնհայտ է հերոսին երազում խորհուրդ տալու հանգամանքը, ապա այս հեքիաթում քնի և արթուն լինելու սահմանգիծը չկա, թեև այս նույն հեքիաթում հերոսի եղբայրը որոշակիորեն երազում է տեսել հարսնացուին:

Հերոսին մոտալուտ վտանգի մասին տեղեկացնում և դրանից խուսափելու համար երազում խորհուրդ է տալիս մի մարդ³⁶⁰, կամ պարզապես ասում են (հայտնի չի՝ ովքեր)՝ ինչ միջոցով ազատվի փորձանքից. «Էրազի մեջ կուզյան ինոր կասեն. «Առ քյե խամար տաս ավուր խաց-ճյուր, մըտի ճրախկըլի մեջ, քյո խոր ծեռեն կփոթընես»³⁶¹:

Ինչպես նշեցինք վերևում, աստվածահայտնությունը³⁶² հեքիաթի երազներում դրսևորվում է ինչ-որ ձայնի կամ միջնորդի ձևով: Երբ հեքիաթի հերոսի առջև այնպիսի խնդիր է ծառանում, որ նա ի զորու չէ հասնելիս դրա լուծմանը, աստված միջամտում է երազի օգնությամբ: Հայկական որոշ հեքիաթներում³⁶³ որպես աստծո միջնորդ հանդես է գալիս ատենահաս սուրբ Սարգիսը³⁶⁴: «Ջիբրաել-Խըղըր Ն%բին» հեքիաթում, սուրբ Սարգսի կողմից քնած հերոսի ականջի մեջ քնի ուլունք մտցնելով, իրագործվում է հերոսի տեղափոխությունը այլ տարածություն, որտեղ նա հանդիպում է իր ընտրյալին, կատարվում է մատանիների փոխանակություն և վերադարձ, որից հետո զարգանում է դեպքերի հետագա ընթացքը: Այս հեքիաթում Խըղըրը և Ն%բին³⁶⁵ հայտնվում են հերոսին ինչպես երազում, այնպես էլ արթմնի՝ թռչունների կերպարանափոխվելու միջոցով, թեպետ այս պարագայում նույնպես չի զգացվում երազի և իրականության սահմանը. «Ս%հ%թ մէրկու ընցավ, մեկ էլ տեսավ, որ էլմել կամշընեկաց մեչեն

³⁵⁹ «Օխթ ախպոր քուրը».- Կարս, №10(10), էջ 92-93:

³⁶⁰ «Լ%վոգ, Հ%մըղ»,- ՀԺՀ, հ. XVII, № 4, էջ 40:

³⁶¹ «Տերտըրոչ ախչիկ».- ՀԺՀ, հ. XIV, № 19, էջ 220:

³⁶² Երազներում մերօրյա աստվածահայտնության մասին տե՛ս **Սահակյան Կ., Հովհաննիսյան Ռ., Հովսեփյան Ա.**, Աստվածահայտնությունը երազներում, // Հայոց սրբերը և սրբավայրերը, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 2001, էջ 139-144:

³⁶³ «Դարվեշի ու աղջըկներու հեքիաթ».- ՀԺՀ, հ. X, № 20, էջ 99, «Թուրինջի Ահմատ».- **Լալայեան Ե.**, Մարգարիտներ հայ բանահիսութեան, գիրք Գ, էջ 33-46, «Ջիբրաել-Խըղըր Ն%բին», ՀԺՀ, հ. XIV, № 1, էջ 13-39:

³⁶⁴ **Հարությունյան Ս.**, Սուրբ Սարգիսը ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ // Սուրբ Սարգիս, Գիտաժողովի նյութեր, «Մուղնի» հրատ., Երևան 2002, էջ 24-42: **Հայրապետյան Թ.**, նշվ. աշխ., էջ 144-148:

³⁶⁵ Հիշատակությունների համաձայն՝ քրդերը սուրբ Սարգսին անվանում են Խըղըր Նաբի (**Սիմոնյան-Մելիքյան Լ.**, Տոմարային ծիսաշար, հ. 2, Սուրբ Սարգիս, Տըրնդեգ, Բարեկենդան, Երևան, «ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ», 2007, էջ 27:

խըշխըշոցի ծեն էկավ: Ջբոն էլմել յավաշըմ կն%ց, մտավ մեչ կամշընեկաց, տեսավ որ ի՞նչ. Խըղըր, Ն%բին խավքու կ%ոյ% նստիր են վեր կամշընեկաց»³⁶⁶: Հավքերի զրոյցից հերոսի ծառան՝ Ջբոն, տեղեկանում է իր տիրոջ առաջ ծառացած վտանգների մասին, կարողանում է կանխել այդ վտանգները, սակայն սուրբ Սարգսի պատվիրանը չկատարելով, այն է՝ այդ մասին ոչ ոքի չասել, քարանում է: Այս հեքիաթում ևս քարացած հերոսը վերակենդանանում է սուրբ Սարգսի խորհրդով՝ անմեղ երեխայի զոհաբերությամբ, սակայն. «Աստված տեսավ, որ էրկսի սիրտն էլ դողրի էր դեխ Ջբոն, էլմել տղին կյանքյ իտուր»³⁶⁷:

Երազում հերոսի տեղափոխությունը այլ տարածություն երբեմն կատարվում է խորհրդատուի արած լավությունները չգնահատելու պարագայում՝ հերոսին խորհրդատուի մասին հիշեցնելու նպատակով. «Հովնն ի, առատուն որ կ%րթն%, կտիսնա, որ ի՞նչ, ի՞նչ թաքավորի տուն, ի՞նչ պ%ն, էլմէլ ուր խին տան մեչն ի: Կասի՛ էսա էրագ ի՞, ի՞նչ ի... հա, իմցա, էսա էլմէլ խալիվորի արածն ի, խալիվոր զիկ ասաց՝ ինչ պ%ն որ կանես, զիկ հիշա, նոր արա. ես էն %ռճի իրիկուն ինոր մոռցա հիշելու, ինոր խամար էսա ողիեն իմ գլեոխ իպե»:³⁶⁸ Սակայն խորհրդատուն, հերոսին պատժելով հանդերձ, երբեմն մեկ այլ խորհրդատուի տեսքով հերոսին ուղղորդում է դեպի իր նպատակակետը:

Ինչպես հայտնի է, հեքիաթի հերոսի անցումն իրական աշխարհից անդրաշխարհ կամ հակառակը, կատարվում է տարբեր եղանակներով (երախտապարտ թռչունի կամ կենդանու միջոցով, հորի, ջրհորի միջով և այլն): Այս հանգամանքը իր վաղնջական դրսևորումն է գտել Էտանայի մասին առասպելում³⁶⁹: Ըստ շումերաաքքադական ավանդության՝ Կիշ քաղաքի տիրակալ Էտանան (մ.թ.ա. 21-րդ դար), լինելով անպտուղ, երազում էր ձեռք բերել «ծննդի բույսը»: Այդ բույսը գտնվում էր երկնքում, և սովորական մահկանացուն չէր կարող գնալ դրա հետևից: Դատավոր և պայմանագրերի պահապան Շամաշի՝ երազում տրված խորհրդով Էտանան գտնում և փրկում է պատժված արծվին, որը, ի նշան երախտագիտության, նրան հասցնում է երկինք: Իսիդոր Լևինը, համադրելով շումերաաքքադական ավանդությունը բանագիտության

³⁶⁶ «Ջիբրաել-Խըղըր Ն%բին», ՀԺՀ, հ. XIV, № 1, էջ 33:

³⁶⁷ Նույն տեղում, էջ 39:

³⁶⁸ «Հովնն», ՀԺՀ XIV, № 24, էջ 283:

³⁶⁹ **Афанасьева В.**, Этана// Мифы народов мира, т. 2, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 671.

մեջ հայտնի արժվի ու մարդու բարեկամության և մարդու թոհիքը արժվի վրա մոտիվների հետ, ենթադրում է, որ զրույցը վերարտադրում է ձևափոխված ծիսական պատում կախարդի՝ պահապան հոգու միջոցով անդրաշխարհի ճանապարհորդության մասին³⁷⁰:

«Ըսկ%նդ%ր թաքավորի պատմությունը» հեքիաթում հերոսին երազում թռչունն ինքն է առաջարկում իր ծառայությունը: Դեպի անդրաշխարհ գնալու սահմանագլխին (օվկիանոսի ասիին) հերոսը երազում տեսնում է՝ «... մի ղուշ եկավ, ասեց թե.- Էսքան պրիպաս ունեմ, ես եկել եմ, որ քեզ էս օվկյանոսի վրովն անց կըցնեմ էն աշխարհը տանեմ, կարա՛ս վրես նստես»³⁷¹: Հերոսն արթնանալուց հետո օգտվում է թռչունի առաջարկած ծառայությունից և անցնում դեպի անմահների աշխարհ: Ըստ հեքիաթի՝ հետագա գործողությունների ընթացքում ժխտվում է այսրաշխարհում անմահության գաղափարը, և թռչունի միջոցով նորից անդրաշխարհի հասնելով՝ հերոսը հրաժեշտ է տալիս կյանքին, որովհետև իր համար դա էր նախասահմանված:

Վերը նշեցինք, որ հեքիաթի հերոսը երազում խորհրդատվության միջոցով տեր է դառնում հրաշագործ իրերի և կենդանիների: Կան հեքիաթներ, որոնցում հերոսը, ինչպես իրական կյանքում, երազում է նվեր ստանում և օժտվում գերբնական հատկություններով. «... տղեն օրեցօր կը մենձընա: Կէղնի տասնչորս-տասնհինգ տարեկան, մե օրմ էլ քնած վախտը էրազ կը տեսնի. էդ դարվիշը, մե թասըմ գինի ձեռը, կը մոտենա Յաշօղլանին, կուտա գինին, կըսէ.- Խմէ, էսի օր խմես, օխտը գոմշի ուժ կուքա վրեդ: Ոնչ թե մարդիք, ասլանն ու վագրն էլ չեն սիրտ էնէ մոտենա քեզի:- Տղեն կը խմէ գինին ու կը զարթնի, կը տեսնի, օր տեղի մեջ պարկած է, կըսէ.- Էհ, էրազիս եմ տեսել: Էդ օրվանից Յաշօղլանը էնքան կուժեղնա, օր ձեռը որ ծառին քցէ, քոքից կը հանէ, քելելուց ոտները կը թաղվի գետնի մեջ»³⁷²:

Եթե ի վերուստ որոշված է, որ հերոսը պետք է գերբնական ուժով օժտվի, ապա երազում արված նվիրատվությունը կարող է իրական ներգործություն ունենալ: Երազների մեծ մասն ունի մի ընդհանուր առանձնահատկություն. դրանք չեն

³⁷⁰ **Афанасьева В.**, Аккадская (Вавилоно-Ассирийская) литература, // История всемирной литературы, т. I, Изд-во “Наука”, Москва, 1983, с.108.

³⁷¹ «Ըսկ%նդ%ր թաքավորի պատմությունը», ՀԱԲ, հ. 25, № 74(74), էջ 209:

³⁷² «Յաշօղլանի հեքիաթը», Կարս, № 13(13), էջ 106:

ենթարկվում տրամաբանության օրենքներին, որին ենթակա է մեր գիտակցությունը, երազներում վերանում է տարածության և ժամանակի կատեգորիան³⁷³:

Հնուց ի վեր մարդը ձգտել է հասկանալ և մեկնաբանել երազները, և դա իր արտացոլումն է գտել հեքիաթներում: Հայկական տարբեր հեքիաթներում թագավորը երազ է տեսնում³⁷⁴ և ցանկանում է մեկնաբանել այն, դիմում է պալատական և ոչ պալատական երազահանների օգնությանը: Հեքիաթում երազահանության շնորհը տրված է ոչ բոլորին, և ոչ բոլորն են, որ կարողանում են ճիշտ մեկնաբանել երազը: Երազահանության շնորհը հեքիաթի գլխավոր հերոսին տրվում է ի նպաստ նրա հետագա գործողությունների: Որոշ հեքիաթներում հերոսը չունի այդ շնորհը, այլ ճանապարհին հանդիպած օձի խորհուրդներով մեկնաբանում է թագավորի երազները:

Երազներում խորհրդատվությունը հանդիպում է նաև հայկական իրապատում հեքիաթներում: Որոշ հեքիաթներում հերոսին երազում ինչ-որ խորհուրդ են տալիս (մի մարդ, ծերունի), սակայն հերոսը հետամուտ չի լինում դրան, խորհրդատուն հայտնվում է մեկ ուրիշի երազում և նրա միջոցով հերոսին դրդում գնալ իր բախտի հետևից և տեր դառնալ հարստության³⁷⁵:

Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ ի թիվս գործողությունների ընթացքում հանդիպած բազմատեսակ խորհրդատուների և նվիրատուների՝ իր գերագույն նպատակին հասնելու համար հեքիաթի գլխավոր հերոսը օգտվում է նաև երազում կատարված խորհրդատվություններից և նվիրատվություններից:

Քունը դիտարկվում է որպես մարդու ժամանակավոր մահ, որի ընթացքում հերոսի հոգին հանդիպում է իր մեռած նախնու հոգուն, աստծուն կամ աստծո միջնորդին: Նշվածները, իմանալով հերոսի անցնելիք ճանապարհի ու դժվարությունները հաղթահարելու միջոցների մասին, իրենց խորհուրդներով ու երբեմն երազում նվեր մատուցելով՝ նպաստում են հերոսի գործողություններին:

³⁷³ **Фромм Э.** Забытый язык. Введение в науку понимания снов, сказок и мифов, АСТ, Москва, 2010, с. 5.

³⁷⁴ «Թաքավորի էրազին», ՀԱԲ, հ. 21, № 33(33), էջ 128-129: «Էրազ հանող տղեն ու թաքավորի բախտը», ՀԱԲ, հ. 21, № 18(18), էջ 196-197: «Վաղինակի ու Բենյամինի հեքիաթը», ՀԱԲ, հ. 21, № 20(20), էջ 112-113: «Թաքավորի երազները», ՀԱԲ, հ. 25, № 61(61), էջ 196-197: «Ճիխկո», ՀԱԲ, հ. 25, № 40(40), էջ 162-163: «Թափտմի հեքիաթը», Կարս, № 28(28), էջ 179-181: «Աղքատն ու օձը», Մոկս, № 20(20), էջ 109-110:

³⁷⁵ «Էրկու կճուճ օսկին».- № 68(68), էջ 307-308: «Բախտի հետևից ման էկողը».- ՀԱԲ, հ. 25, № 44(44), էջ 172-174:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայկական հեքիաթի հերոսի գործողություններն ընթանում են բազմաթիվ և բազմագործառույթ նվիրատուների, խորհրդատուների, գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց ու հրաշագործ առարկաների (հեքիաթի հերոսի օգնականներ) ուղեկցությամբ: Քննության առնելով, համեմատելով հեքիաթի հերոսի օգնականների տիպերն ու գործառույթները՝ եկել ենք հետևյալ եզրակացություններին.

1. Հայ ժողովրդական հեքիաթների տպագիր ժառանգության քննությունը ցույց է տալիս, որ հեքիաթի գլխավոր հերոսին շրջապատում է բարի ու չար ուժերի մի ողջ համակարգ, որում դրանց հակամարտությունն ու պայքարը միմյանց դեմ իրագործվում է հերոսի միջոցով: Նա ենթարկվում է նախնական, լրացուցիչ և հիմնական փորձությունների, որոնց հաղթահարումն իրականացվում է բազմաթիվ և բազմաբնույթ օգնականների միջամտությամբ: Ըստ հեքիաթի հերոսի օգնականների մեր դասակարգման՝ նվիրատուներն ու խորհրդատուները ներկայացվել են համապատասխան ենթախմբերով (մարդ և մարդակերպ նվիրատուներ ու խորհրդատուներ, կենդանի և թռչուն նվիրատուներ ու խորհրդատուներ, բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուներ ու խորհրդատուներ, գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք և հրաշագործ առարկաներ), որոնց երկրորդ աստիճանի դասակարգմամբ հնարավորություն է ընձեռվել կատարել տիպահամեմատական քննություն:
2. Ուսումնասիրությամբ վեր են հանվել մարդ և մարդակերպ նվիրատուների ու խորհրդատուների որոշ տիպերի ընդհանրությունները: Աստված, ծերունին, հրեշտակը, դերվիշը, հեքիաթում հանդես գալով տարբեր հանգամանքներում և տարբեր կերպ, երբեմն ունեն միևնույն գործառույթը (անժառանգ ամուսիններին ժառանգ տալ, հերոսին ուղղորդել խորհուրդներով, ձի կամ ասպազեն նվիրել, շնորհներով օժտել, փորձության ենթարկել, պատժել և այլն): Հեքիաթի հերոսին ամենուրեք ուղեկցող աստվածը մշտապես միջամտում է նրա գործողություններին՝ ուղարկելով բազմաբնույթ նվիրատուներ, խորհրդատուներ և այլ օգնականներ: Ընդհանրություններն

առկա են նաև պառավ և մայր համադրության մեջ (հերոսի ճանապարհին հանդիպած պառավը երբեմն ստանձնում է հերոսի մոր պարտականությունները): Քննության առնված նվիրատուների և խորհրդատուների շարքը լրացնում են թագավորի պալատականները, հասարակ ծագում ունեցող աղջիկը, որսորդը, ջրաղացպանը, նախրապանը, հովիվը և այլ գործող անձինք, որոնք իրենց գործառույթներով նպաստում են հերոսի գործողություններին:

3. Կապված մարդու տոտեմական պատկերացումների հետ՝ հեքիաթ մուտք գործած կենդանիները և թռչունները (երբեմն բույսերը) հանդես են գալիս որպես հերոսի մեռած նախնու վերամարմնավորում, հանդես են գալիս կերպարանափոխությամբ, ունեն մարդկային հատկանիշներ, գիտեն հերոսի անցնելիք ճանապարհի, նրա առաջ ծառացող վտանգների մասին և իրենց խորհուրդներով ուղղորդում են նրան:

Ի թիվս խոշորամարմին կենդանիների և թռչունների (ծի, արծիվ, խոյ և այլն) բազմաթիվ գործառույթների՝ նրանք հանդես են գալիս նաև որպես կապող օղակ այս և այլ (անդրաշխարհ) աշխարհների միջև, դառնում հերոսին տեղափոխող գլխավոր միջոցներից մեկը:

Անկախ չափերից՝ կենդանիները և թռչունները հանդես են գալիս որպես հեքիաթի հերոսի նվիրատու և խորհրդատու՝ երախտագիտությունից դրդված՝ ի պատասխան նրա արած լավությունների (կերակրել, չտրորել, ձագերին փրկել, վիրավորին բուժել և այլն): Երախտագետ կենդանին կամ թռչունը անդրաշխարհի հետ որպես կապող օղակ լինելուց զատ կարող է կանչի բանաձևով մոտենալ հերոսին (հերոսի կողմից փետուրը, եղունգը, բուրդը, մազը կրակին տալու միջոցով) և նրան դուրս բերել անելանելի իրավիճակներից:

4. Հայ ժողովրդական հեքիաթներին բնորոշ բնաշխարհը ներկայացնող առարկաների և համակարգերի (քար, քարայր, սար, ծով, աղբյուր, անտառ, ծառ, տերև, կոճղ և այլն)՝ որպես նվիրատու և խորհրդատու հանդես գալը խորհրդանշում են հնագույն մոռացված իրողություններ և մթագնված կերպով

պահպանում են նախնական մտածողության ու ծիսասովորության հավատալիքների հետքեր:

5. Հայկական հեքիաթի գլխավոր հերոսի ճանապարհին աստծո միջամտությամբ երբեմն հայտնվում են գերբնական հատկություններով (արտակարգ լսողություն, ֆիզիկական ուժ և այլն) օժտված գործող անձինք և առաջարկում իրենց ծառայությունները, երբ հերոսի մյուս օգնականներն ի գորու չեն օգնելու նրան:

Հեքիաթի հերոսի գերագույն նպատակին հասնելու համար առանձնահատուկ նշանակություն ունեն տարբեր նվիրատուների կողմից տրված, նախնական հավատալիքների հետ կապված և ֆետիշացված հրաշագործ առարկաները: Այդ առարկաների հրաշագործ հատկությունները հերոսի համար ծառայում են որպես տեղեկություններ տալու, մեծ տարածություններ տեղափոխելու, վերակենդանացնելու, բուժելու, անտեսանելի դարձնելու, իրավացիությունն ապացուցելու և այլ միջոցներ:

6. Ի թիվս գործողությունների ընթացքում հանդիպած բազմատեսակ խորհրդատուների և նվիրատուների՝ իր գերագույն նպատակին հասնելու համար հեքիաթի գլխավոր հերոսը օգտվում է նաև երազում կատարված խորհրդատվություններից և նվիրատվություններից: Քունը դիտարկվում է որպես մարդու ժամանակավոր մահ, որի ընթացքում հերոսի հոգին հանդիպում է իր մեռած նախնու հոգուն, աստծուն կամ աստծո միջնորդին, որոնք, իմանալով հերոսի անցնելիք ճանապարհի ու դժվարությունները հաղթահարելու միջոցների մասին, իրենց խորհուրդներով ու երբեմն երազում նվեր մատուցելով՝ նպաստում են հերոսի գործողություններին:

7. Հայկական հեքիաթի գլխավոր հերոսի օգնականների դասակարգմամբ առանձնացնելով նրանց տիպերը՝ քննության են առվել նրանց գործառույթները և ընտրվել հայկական հեքիաթների տպագիր ժառանգության այն հեքիաթները, որոնցում առկա են խնդրո առարկան պատկերավոր կերպով ներկայացնող գործող անձինք:

Քննվել են ուսումնասիրության ենթարկված հայկական հեքիաթների տիպերն ու մոտիվները ըստ Աարնե-Թոմփսոն-Ութերի՝ հեքիաթների տիպերի և մոտիվների միջազգային դասակարգման և տրվել որոշ հեքիաթների տիպերի ու մոտիվների համարժեք տարբերակները:

Ուսումնասիրության քանակական վերլուծությամբ ընտրված հայկական հեքիաթների տպագիր ժառանգության՝ մեր կողմից ընտրված շուրջ 220 հեքիաթներում առավելապես հանդես են գալիս խորհրդատուները՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ խորհրդատվությունը ոչ միշտ է ուղեկցվում նվիրատվությամբ, այսինքն՝ գլխավոր հերոսը երբեմն իր նպատակակետին կարողանում է հասնել միայն խորհրդատվությամբ՝ առանց հրաշագործ առարկաների առկայության:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱՀ - Ազգագրական հանդես

Արցախ - Արցախի բանահյուսություն

ԲԹ, Հմշբան - Բարունակ Թողլաքյան, Համշենի և Տրապիզոնի բանահյուսություն

ԷԱԺ - Էմինյան ազգագրական ժողովածու

ՍՎ, ԹԵ - Թագավորի երազները, կազմող՝ Սերգեյ Վարդանյան

Կարս - Կարս. հայոց բանահյուսական մշակույթը

Կիլիկիա - Կիլիկիայի բանահյուսություն

ՀԱԲ - Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն

ՀԱԻ - Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

ՀԱԻԲԱ - Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվ

ՀԺՀ - Հայ ժողովրդական հեքիաթներ

ՀԺՀ.Ղ - Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, կազմող՝ Արամ Ղանալանյան

ՀՀ ԳԱԱ - Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ազգային ակադեմիա

Հվլծ. - հավելված

Ղրդ. - Ղարադաղի բանահյուսություն

Մոկս- Մոկս. հայոց բանահյուսական մշակույթը

ՍՎ, Հմշբան - Սերգեյ Վարդանյան, Հաշենի բանահյուսություն

ИВЛ - История всемирной литературы

МНМ - Мифы народов мира

ATU - Aarne-Thomson-Uther

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Ա. ՍԿԶԲՆԱԴԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Ազգագրական հանդես, գիրք Գ, Թիֆլիս, Մ. Ռոտինեանցի տպ., 1898, 400+80 էջ, [326]:
2. Ազգագրական հանդես, գիրք VII-VIII, Թիֆլիս, Կ. Մարտիրոսեանցի տպ., 1901, 528 էջ, [326]:
3. Ազգագրական հանդես, գիրք XX, Թիֆլիս, տպ. օր. Ն. Աղանեանցի, 1910, 218 էջ, [53]:
4. Ազգագրական հանդես, գիրք XXII, № 1, Թիֆլիս, տպ. օր. Ն. Աղանեանցի, 1912, 265 էջ, [93, 97, 308, 310]:
5. Բաքվի հայոց բանահյուսությունը, կազմողներ՝ **Ղազիյան Ա., Վարդանյան Ս.**, Երևան, «Զանգակ-97» հրատ., 2004, 380 էջ, [9]:
6. Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Ա, Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Մոսկուա-Վաղարշապատ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց հրատ., 1901, 338 էջ, [4]:
7. Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Բ, Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Մոսկուա-Վաղարշապատ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց հրատ., 1901, 447 էջ, [4]:
8. Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հ. Դ, Մոսկուա-Վաղարշապատ, Լազարեան ճեմարանի արևելեան լեզուաց հրատ., 1902, 463 էջ, [4]:
9. Թագավորի երազները (բանահյուսական ժողովածու), կազմեց, ծանոթագրեց և հրատարակության պատրաստեց՝ **Վարդանյան Ս.**, Երևան, «ԳԱՍՊՐԻՆՏ» հրատ., 2003, 144 էջ, [9, 217]:
10. **Լալայեան Ե.**, Մարգարիտներ հայ բանահիսութեան, Թիֆլիս-Վաղարշապատ, Ս. Էջմիածնի տպարան, 1914-15, Գիրք Ա, 303 էջ, Գիրք Բ, 267 էջ, Գիրք Գ, 269 էջ, [4, 363]:
11. **Լալայան Ե.**, Երկեր, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1988, 506 էջ, [221]:

12. Կարս. հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ **Հարությունյան Ա., Վարդանյան Ա., Խենյան Է., Ղոնջյան Լ., Խենյան Մ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ. 2013, 752 էջ, [9, 40, 74, 113, 115, 117, 120, 137, 146, 148, 180, 188, 199, 208, 213, 219, 225, 228, 234, 236, 237, 239, 244, 245, 247, 249, 250, 252, 253, 254, 256, 257, 258, 273, 275, 285, 287, 289, 292, 293, 303, 305, 309, 313, 346, 347, 349, 352, 354, 357, 359, 372, 374]:
13. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 3, Հարք, կազմող՝ **Մովսիսյան Ա. (Բենսե)**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1972, 183 էջ, [8]:
14. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ.8, Արճակ, կազմող՝ **Ավագյան Ա.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1978, 189 էջ, [8]:
15. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 10, Ղզլար, կազմող՝ **Գևորգյան Գ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980, 141 էջ, [8]:
16. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 11, Նոր Բայազետ, կազմող՝ **Միրայեղյան Գ.**, Երևան, Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980, 167 էջ, [8]:
17. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 14, Գեղարքունիք, կազմող՝ **Գրիգորյան Ռ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, 264 էջ, [8, 303, 307]:
18. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 15, Արցախ, կազմող՝ **Ղազիյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1983, 192 էջ, [8]:
19. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 16, Մուսա լեռ, կազմող՝ **Սվազյան Վ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984, 220 էջ, [8, 61, 65, 314]:
20. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 19, Թալին, կազմող՝ **Խաչատրյան Ռ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1999, 280 էջ, [8, 112, 303, 306, 324]:
21. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 20, Լոռի, կազմող՝ **Գևորգյան Թ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1999, 270 էջ, [8]:
22. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 21, Տավուշ, կազմող՝ **Խենյան Է.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, 314 էջ, [8, 126, 134, 156, 164, 203, 206, 283, 285, 286, 338, 350, 358, 374]:

23. Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն, հ. 25, Իջևան (Ձորոփոր), կազմող՝ **Խենյան Է.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2008, 490 էջ, [8, 45, 51, 115, 130, 141, 176, 215, 220, 242, 261, 270, 287, 293, 303, 328, 339, 340, 341, 371, 374, 375]:
24. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք I, Վաղարշապատ, Գեորգ IV կաթողիկոսի տպարան, 1882, 64 էջ, [3]:
25. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք II, Երևան, Է. Տեր-Գրիգորեանի տպարան, 1882, 44 էջ, [3]:
26. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք III, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1884, 50 էջ, [3]:
27. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք IV, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1888, 112 էջ, [3]:
28. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք V, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1890, 144 էջ, [3]:
29. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք VI, Մ. Ռոստինեանցի տպարան, 1890, 153 էջ, [3]:
30. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք VII, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1891, 136 էջ, [3]:
31. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք VIII, , Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1894, 126 էջ, [3, 5]:
32. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք IX, Թիֆլիս, Կ. Մարտիրոսեանցի տպարան, 1902, 96 էջ, [3, 5]:
33. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, ժողովածու Տիգրանայ Նալասարդեանց, գիրք X, Թիֆլիս, Մ. Վարդանեանի տպարան, 1903, 97 էջ, [3, 5]:
34. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, կազմող՝ **Ղանալանյան Ա.**, Երևան, Հայպետհրատ, 1950, 567 էջ, [9]:
35. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. I, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959, 671 էջ, [7, 41, 55, 62, 67, 69, 70, 124, 125, 135, 136, 138, 140, 143, 144, 145, 149, 179, 194, 197, 198, 223, 224, 226, 227,

229, 243, 262, 263, 265, 268, 280, 282, 285, 289, 293, 294, 299, 301, 315, 342, 345, 348, 354, 355, 356, 358]:

36. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. II, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1959, 660 էջ, [7, 207, 312]:
37. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. III, Այրարատ, կազմող՝ **Նազինյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1962, 672 էջ, [7, 49, 57, 59, 133, 169, 246]:
38. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. IV, Շիրակ, կազմող՝ **Մկրտչյան Մ.**, Երևան, ՀՍՍՌ ԳԱ հրատ., 1962, 552 էջ, [7, 57, 58, 68, 167, 196, 202, 272]:
39. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. V, Արցախ, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա., Գրիգորյան Մ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966, 760 էջ, [7, 274]:
40. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VI, Արցախ-Ուտիք, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա., Սվազյան Վ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1973, 779 էջ, [7, 57, 59, 169, 284, 286, 290, 294, 327]:
41. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VII, Արցախ-Սյունիք, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա., Առաքելյան Մ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1979, 768 էջ, [7, 158, 161, 162, 166, 175, 177, 178, 186, 187, 191, 271, 302, 303]:
42. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. VIII, Գուգարք (Լոռի), կազմողներ՝ **Նազինյան Ա., Գրիգորյան Ռ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1977, 904 էջ, [7, 50, 142, 214, 347, 358]:
43. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, Բագրևանդ (Ալաշկերտ, Մանազկերտ, Բաղեշ), հ. IX, կազմող՝ **Մկրտչյան Մ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968, 651 էջ, [7, 58, 61, 66]:
44. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. X, Տուրուբերան (Մուշ-Բուլանըխ), կազմող՝ **Տարոնցի Ա.**, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1967, 636 էջ, [7, 322, 354, 363]:
45. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. XI, Տուրուբերան (Հարք), կազմող՝ **Մկրտչյան Մ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1980, 548 էջ, [7, 222, 267, 321]:
46. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. XII, Տուրուբերան (Մուշ), կազմող՝ **Սվազյան Վ.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1984, 652 էջ, [7, 266]:

47. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. XIII, Տուրուբերան (Մուշ-Տարոն), կազմող՝ **Ղազիյան Ա.**, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1985, 616 էջ, [7]:
48. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. XIV, Վան-Վասպուրական, կազմող՝ **Ղազիյան Ա.**, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 1999, 590 էջ, [7, 45, 77, 81, 87, 88, 147, 157, 169, 173, 174, 181, 184, 185, 217, 260, 323, 360, 363, 366]:
49. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. XV, Վան-Վասպուրական, կազմող՝ **Սվազյան Վ.**, Երևան, «Ամրոց» հրատ., 1998, 512 էջ, [7, 52, 89, 96, 98, 99, 101, 102, 116, 163, 260, 344]:
50. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. XVI, Վան-Վասպուրական, կազմողներ՝ **Նազինյան Ա., Ղազիյան Ա.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009, 602 էջ, [7, 45, 185]:
51. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. XVII, Մոկս, կազմող՝ **Հայրապետյան Թ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2012, 840 էջ, [7, 103, 105, 139, 169, 216, 218, 359]:
52. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. XVIII, Պարսկահայք, կազմող **Գևորգյան Թ.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016, 659 էջ, [7, 76, 114, 172, 218]:
53. Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, կազմողներ՝ **Հակոբյան Ն., Սահակյան Ա.**, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 304 էջ, [9]:
54. ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվ, FAI:-FAVII (Երվանդ Լալայանի ֆոնդ), FEI:, FEII: (Էսթեր Խենճյանի ֆոնդ), FFI:-FFXIII: (Խառը ֆոնդ), FG: (Ռոզա Գրիգորյանի ֆոնդ), FRI: (Ռաիսա Խաչատրյանի ֆոնդ), FS: (Վերժինե Սվազյանի ֆոնդ), [6, 221, 330]:
55. **Հովսեփյան Հ.**, Ղարադաղի հայերը, Բանահյուսություն, հ. II, կազմողներ՝ **Վարդանյան Ա., Խենճյան Է.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2009, 644 էջ, [9, 71, 78, 119, 167, 182, 192]:
56. Հրեղեն ձին, մշակեց և վերապատմեց **Վարդանյան Ա.**, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1981, 240 էջ, [9]:

- 57.Մոկս. հայոց բանահյուսական մշակույթը, կազմողներ՝ **Հարությունյան Ս., Խենյան Է., Խենյան Մ., Պողոսյան Ա.**, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2015, 708 էջ, [9, 76, 183, 205, 300, 337, 343, 374]:
- 58.Նշխարներ Համշենի և Տրապիզոնի բանահյուսության, ժողովեց, կազմեց և ծանոթագրեց **Բարունակ Թողլաքյանը**, Երևանի համալսարանի հրատ., Երևան, 1986, 256 էջ, [9]:
- 59.**Շերենց Գ.**, Վանայ սագ, Հաւաքածոյք Վասպուրականի ժողովրդական երգերի, հէքեաթների, առածների և հանելուկների: Առաջին մաս (Տեղական բարբառով), Թիֆլիս, Կ. Մարտիրոսեանցի տպարան, 1885, 187 էջ, [3]:
60. **Շերենց Գ.**, Վանայ սագ, Հաւաքածոյք Վասպուրականի ժողովրդական երգերի, հէքեաթների, առածների և հանելուկների: Երկրորդ մաս (Տեղական բարբառով), Թիֆլիս, Կ. Մարտիրոսեանցի տպարան, 1885, 191 էջ, [3]:
61. Սասնա ծռեր, հ. Ա, Երևան, Հայպետհրատ, 1936, 1128 էջ, [108]:
- 62.**Սարգսյան Ա.**, Արցախի բանահյուսությունը, Երևան, «Էդիտ Պրինտ», 2015, 748 էջ, [9, 37, 56, 73, 76, 118, 189]:
- 63.**Սվազյան Վ.**, Կիլիկիա, Արևմտահայոց բանավոր ավանդությունը, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 1994, 408 էջ, [9]:
- 64.**Սվազլեան Վ.**, Պոլսահայոց բանահիստորիներ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2000, 616 էջ, [9]:
- 65.**Սրուանձտեանց Գ.**, Մանանայ, Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Ե.Մ. Տնտեսեան, 1876, 457 էջ, [2, 3]:
66. **Սրուանձտեանց Գ.**, Համով-հոտով, Կ. Պոլիս, Տպագրութիւն Գ. Պաղտատլեան (Արամեան), 1884, 384 էջ [3]:
- 67.**Վարդանյան Ս.**, Կրոնավորիս համշենահայերի բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը (նյութեր և ուսումնասիրություններ), ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009, 428 էջ, [9]:
68. **Տէր-Աղէքսանդրեանց Գ.**, Թիֆլիսեցոց մտաւոր կեանքը, Մասն Ա, Թիֆլիս, հայոց հրատարակչական ընկերութիւն, 1885, 456 էջ, [3]:

69. Армянские сказки, Перевод и примечания Я. Хачатрянца, Введение М. Шагинян, Изд-во “Academia”, Москва-Ленинград, 1930, 296 с., [4].
70. Армянские сказки, Перевод с армянского Я. Хачатрянца, Введение М. Шагинян, Изд-во “Academia”, Москва-Ленинград, 1933, 371 с., [4].

Բ. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

71. **Աբեղյան Մ.**, Երկեր, հ. Ա, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1966, 572 էջ, [34, 277, 284]:
72. **Աբեղյան Մ.**, Երկեր, հ. Է, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1975, 604 էջ, [34, 85, 86, 231]:
73. Գիլգամեշ, Հին արևելքի դյուցազնավեպ, Թարգմանությունը և ներածականը **Նշան Մարտիրոսյանի**, Երևան, Հայկ. ՍՍԻ ԳԱ հրատ., 1963, 122 էջ, [334]:
74. **Ջաքարյան Ե.**, Հիվանդության և բուժման առասպելային հայկական հեքիաթներում, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016, 288 էջ, [16, 48, 160, 353]:
75. **Կուն Ն.**, Հին Հունաստանի լեգենդներն ու առասպելները, Երևան, «Սովետական գրող» հրատ., 1979, 589 էջ, [39, 288]:
76. **Համբարձումյան Վ.**, Հայերեն Աստված բառի ծագումն ու տիպաբանությունը, Երևան, «Չանգակ-97» հրատ., 2002, 48 էջ, [46]:
77. **Հայրապետյան Թ.**, Արքեպիսկոպիտի հարակցումները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում և վիպապատմական բանահյուսության մեջ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2016, 462 էջ, [18, 160, 170, 364]:
78. **Հարությունյան Ս.**, Հայ առասպելաբանություն, Բեյրութ, «Համազգային» տպարան, 2000, 527 էջ, [35, 248, 284]:
79. **Հարությունյան Ս.**, Հին հայոց հավատալիքները, կրոնը, պաշտամունքն ու դիցարանը, Երևան, «Մուղնի» հրատ., 2001, 81 էջ, [35, 44, 155, 193]:
80. **Հարությունյան Ս.**, Բանագիտական ակնարկներ, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., Երևան, 2010, 262 էջ, [35]:

81. **Մովսիսի Խորենացույ**, Պատմութիւն Հայոց, Աշխատութեամբ Մ. Աբեղյան և Ս. Յարութիւնեան, Տփլիս, 1913, 396 էջ, [335]:
82. **Մովսէս Խորենացի**, Պատմություն հայոց, Թարգմանությունը, ներածությունը և ծանոթագրություններն ակադեմիկոս Ստ. Մալխասյանցի, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1968, 420 էջ, [276, 281]:
83. **Սահակյան Ա.**, Հայ միջնադարյան ժողովրդական մշակույթի խնդիրներ. 1. Հեքիաթ, 2. Խաչքար: Գիրք 1-2, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 2017, 292 էջ, [19]:
84. **Սիմոնյան-Մելիքյան Լ.**, Տոմարային ծիսաշար, հ. 2, Սուրբ Սարգիս, Տըրնդեզ, Բարեկենդան, Երևան, «ՎՄՎ-ՊՐԻՆՏ», 2007, 316 էջ, [365]:
85. **Վարդանյան Ն.**, Հայոց իրապատում հեքիաթը. ժանրային տիպաբանական քննություն, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2009, 164 էջ, [14]:
86. **Ֆրեզեր Ջ.**, Ոսկե ճյուղը, Մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1989, 880 էջ, [64]:
87. **Абрахам К.**, Сновидение и миф, Психоаналитические труды, Т. 1, Ижевск, Изд-во “ERGO”, 2009, 376 с., [333].
88. **Ведерникова Н.**, Русская народная сказка, Москва, Издательство “Наука”, 1975, 386 с., [27].
89. **Гуллакян С.**, Указатель мотивов армянских волшебных сказок, Ереван, Издательство Ереванского университета, 1983, 402 с., [10].
90. **Гуллакян С.**, Указатель сюжетов армянских волшебных новеллистических сказок, Ереван, Издательство Ереванского университета, 1990, 48 с., [10, 278].
91. Исламский энциклопедический словарь, М., изд-во “Ансар”, 2007, 400 с., [110].
92. **Мелетинский Е.**, Герой волшебной сказки. Происхождение образа, Москва, Изд-во ИВЛ, 1958, 264 с., [24].
93. **Мелетинский Е.**, Герой волшебной сказки, Москва-Санкт-Петербург, Изд-во “Традиция”, 2005, 239 с., [33, 316].
94. Мифы народов мира, т. I, М.: Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, 720 с., [72, 153, 193, 232, 240, 259].
95. Мифы народов мира, т. II, М.: Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, 719 с., [83, 155, 211, 230, 259].

96. **Морозов И.**, Феномен куклы в традиционной и современной культуре: Кросскультурное исследование идеологии антропоморфизма, Москва, “Индрик”, 2011, 352 с, [317, 319].
97. Персидские сказки, Перевод Алиева Р., Бертельса А., Османова Н., составитель Османов Н., Москва, Изд-во восточной литературы, 1958, 512 с, [111].
98. **Померанцева Э.**, Судьбы русской сказки, Москва, Издательство “Наука”, 1965, 220 с., [27]
99. **Пропп В.**, Морфология сказки, Ленинград, Издательство “Academia”, 1928, 152 с., [22].
100. **Пропп В.**, Исторические корни волшебной сказки, Издательство Ленинградского государственного университета, Ленинград, 1946, 340 с., [23, 31, 152].
101. **Пропп В.**, Морфология сказки, Москва, Издательство “Наука”, 1969, 168 с., [1, 32, 43, 122].
102. **Пропп В.**, Исторические корни волшебной сказки, Москва, “Лабиринт”, 2000, 336 с., [195, 200, 204, 316].
103. Словарь иностранных слов, Москва, Гос. изд-во иностранных и государственных словарей, 1949, 808 с., [110].
104. Структура волшебной сказки, Традиция, текст, фольклор. типология и семиотика, отв. редактор **Неклюдов С.**, Москва, изд-во Российского государственного гуманитарного университета, 2001, 234 с., [25]
105. **Фрейд З.**, Толкование сновидений, Изд-во АСТ, Москва, 2011. 576 с, [336].
106. **Фромм Э.** Забытый язык. Введение в науку понимания снов, сказок и мифов, Изд-во АСТ, Москва, 2010, 240 с., [373]
107. **Фрэззер Дж.**, Золотая ветвь. Исследование магии и религии, Москва, Изд-во политической литературы, 1986, 703 с. , [36, 298].
108. **Халатянц Г.**, Общий очерк армянских сказок, Москва, 1885, 32 с., [3].
109. **Шиммель А.**, Мир исламского мистицизма, Перевод с английского Пригариной Н.И., Рапопорт А.С., Москва, Изд-во ООО “Садра”, 2012, 534 с.
110. **Элиаде М.**, Шаманизм: архаические техники экстаза, Киев, Изд-во “София”, 2000, 400 с., [297].

111. **Юнг К.**, Душа и миф: шесть архетипов, Киев, Изд-во "Port-Royal", 1996. 384 с., [351].
112. **Апо S.**, The Narrative World of Finish Fairy Tales: Structure, Agency, and Evaluation in Southwest Finnish Folktales. FF Communications 256, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 1995, 322 p., [29].
113. **Darmesteter J.**, Ormazd et Ahriman: Leurs origines et leur histoire, Paris, 1877, 370 p., [84].
114. **Dundes A.**, The morphology of North American Indian Folktales, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 1964, 134 p., [30].
115. **Freud S.** Die Traumdeutung //G.W., II/III, Leipzig und Wien, Franz Deuticke, 1900, 642 p, [332].
116. **Hermann A, Schwind M.**, Die Prinzessin von Samarkand: Märchen aus Aserbeidschgan und Armenien, Köln, 1951, 148 p., [12].
117. **Hoogasian Villa Susie**, 100 Armenian tales, Detroit, MI, 1966, 602 p., [12].
118. **Idries Shah**, Tales of the Dervishes, London, 1967, 248 p., [111].
119. **Khatchatrianz I.**, Armenian Folk Tales, Filadelfia, 1946, 141 p., [12].
120. **Levin Isidor**, Armenische Märchen, Düsseldorf ; Köln : E. Diederichs, 1982, 283 p., [12].
121. **Macler F.**, Contes Arméniens / traduits de l'Arménien moderne par Frédéric Macler, Paris, 1905, 194 p., [12].
122. **Macler F.** Contes, légendes et épopées populaires d'Arménie, Paris, 1928, 167 p., [12].
123. **Tchéraz Minas**, Légendes et traditions arméniennes, grecques et turques recueillies et traduits, Collection de contes et chansons populaires, Paris Ernest Leroux, 1912, 328 p., [11].
124. **Uther H.-J.**, The types of international folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson, part I, Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales. and Realistic Tales, with an Introduction, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, 2011, 620 p [11, 54, 63, 123, 129, 171, 209, 212, 218, 233, 235, 279, 304, 311, 320].

Գ.ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

125. **Գալստյան Մ.**, Պառավի կերպարը հայկական հրաշապատում հեքիաթներում (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 2004, 126 էջ, [13]:
126. **Ջիվանյան Ա.**, Հրաշապատում հեքիաթի պոետիկան. համեմատությունը հեքիաթի համատեքստում (հայկական հեքիաթի նյութի հիման վրա) (դոկտորական ատենախոսություն), Երևան, 2008, 250 էջ, [17]:
127. **Խեմյան Է.**, Տավուշի բանահյուսությունը (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 2013, 195 էջ, [15]:
128. **Հայրիյան Լ.**, Հեքիաթների գրական մշակումները 19-րդ դարավերջին և 20-րդ դարասկզբի հայ նոր գրականության մեջ (թեկնածուական ատենախոսություն), Երևան, 2015, 147 էջ, [20]:

Դ.ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ

129. **Գալստյան Մ.**, «Կախարդ» բառի հոմանիշները հայկական հրաշապատում հեքիաթներում, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 2, 2010, էջ 99-107, [21]:
130. **Ջաքարյան Ե.**, Հայկական հեքիաթի դերվիշը, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 3, 2011, էջ 64-70, [21]:
131. **Խեմյան Է.**, Երկեղջյուր Ալեքսանդրի հայկական պատումները և նրանց ծիսաառասպելաբանական ակունքները //«Մովսես Խորենացի» գիտական, պատմաբանասիրական, բնագիտական հանդես, № 2, 2002, էջ 26-38, [165]:
132. **Խեմյան Է.**, Սկսվածքային և միջնամասային կայուն բանաձևերը Տավուշի հեքիաթներում //Պատմաբանասիրական հանդես, № 1, 2011, էջ 206-229, [47]:
133. **Խեմյան Է.**, Ժամանակի գերբնական հոսքը հայ ժողովրդական հեքիաթներում //Ոսկե դիվան, հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 5, Երևան, 2015, էջ 36-45, [92]:

134. **Խեմյան Է.**, Անեծք-սպառնալիքների և օրհնանք-բարեմաղթությունների կիրառումը Կարսի հեքիաթներում //Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի գիտական աշխատություններ, հ. XIX, 2016, էջ 193-200, [190]:
135. **Խեմյան Մ.**, Նվիրատուն և խորհրդատուն Տավուշի հեքիաթներում //Հայ գիտական բարբառագիտության 100-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2015, էջ 223-235, [127]:
136. **Համբարձումյան Հ.**, «Սասնա ծռեր» էպոսի և ժողովրդական հեքիաթների դև-պառավներն ու վայրի բնության տիրակալ Ավդալը, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 5, 2014-2015, էջ 7-22, [21]:
137. **Հայրապետյան Թ.**, Արենպղծությունը (ինցեստ) հայ ժողովրդական հեքիաթներում, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 1, 2009, էջ 67-81, [21]:
138. **Հարությունյան Ս.**, Սուրբ Սարգիսը ժողովրդական բանավոր ավանդության մեջ// Սուրբ Սարգիս, Գիտաժողովի նյութեր, Երևան, «Մուղնի» հրատ., 2002, էջ 24-42, [364]:
139. **Մեսրոպյան Հ.**, «Աստված» խորհրդանշանը հայերենի բարբառներում//Բանբեր հայագիտության, №3(12), 2016, էջ 68-85, [46]:
140. **Սահակյան Կ., Հովհաննիսյան Ռ., Հովսեփյան Ա.**, Աստվածահայտնությունը երազներում, //Հայոց սրբերը և սրբավայրերը, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 2001, էջ 139-144, [362]:
141. **Վարդանյան Ն.**, Սահմանային գոտու սիմվոլիկական հրաշապատում հեքիաթում, «Ոսկե դիվան» հեքիաթագիտական հանդես, պրակ 4, 2012-2013, էջ 46-53, [21]:
142. **Պետրոսյան Ս.**, Պատմությունն ու առասպելը Սինամ թագավորի կերպարում, ՎԷԸ, №1(53), 2016, էջ 19-30, [241]:
143. **Арутюнян С.**, Армянская мифология//Мифы народов мира, т. I, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 104-106, [44].
144. **Арутюнян С.**, Нанэ// Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 198, [155].

145. **Афанасьева В.**, Аккадская (Вавилоно-Ассирийская) литература, // История всемирной литературы, т. I, Изд-во “Наука”, Москва, 1983, с., [370]
146. **Афанасьева В.**, Анзуд//Мифы народов мира, т. I, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 82-83, [240].
147. **Афанасьева В.**, Этана// Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 671, [369].
148. **Гуллакян С.**, Персонажи армянских волшебных сказок по их сословной принадлежности и профессиональным занятиям (опыт количественного анализа) //Историко-филологический журнал, № 4, 1979, с. 172-187, [10].
149. **Гуллакян С.**, О сюжетном составе репертуара армянских волшебных и новеллистических сказок //Советская этнография, № 6, 1991, с.126-131, [10].
150. **Иванов В.**, Верх и низ//Мифы народов мира, т. I, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 233-234, [72].
151. **Иванов В.**, Лес // Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 49-50, [259].
152. **Карев В.**, Судьба, // Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 471-474., [83].
153. **Мелетинский Е.**, Австралийская мифология//Мифы народов мира, т. I, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 29-32, [154].
154. **Мелетинский, Е., Неклюдов, С., Новик, Е., Сегал Д.**, Опыт структурного описания волшебной сказки. // *Структура волшебной сказки.* Москва, Изд-во РГГУ, 2001, с. 11-121, [26].
155. **Мелетинский Е.**, Структурно-типологическое изучение сказки// *Структура волшебной сказки.* Москва, Изд-во РГГУ, 2001, с. 163-198, [26].
156. **Новик Е.С.**, Система персонажей русской волшебной сказки // *Структура волшебной сказки.* Москва, Изд-во РГГУ, 2001, с. 122-162, [26].
157. **Петрухин В.**, Загробный мир // Мифы народов мира, т. I, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 452-456, [259].
158. **Рабинович Е.**, Богиня-мать//Мифы народов мира, т. I, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 178-180., [153].

159. **Рафаева А., Рахимова Э., Архипова А.**, Еще раз о структурно-семиотическом изучении сказки// *Структура волшебной сказки*. Москва, Изд-во РГГУ, 2001, с. 199-233, [26].
160. **Соколов М.**, Лев // Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 40-43, [211].
161. **Соколов М.**, Насекомые// Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 202-203, [230].
162. **Странадко М.**, Волшебные предметы помощники героя в структуре волшебной сказки // *Актуальные проблемы филологии: материалы II Междунар. науч. конф.*, Краснодар: Новация, 2016, с. 41-44, [296].
163. **Топоров В.**, Гора // Мифы народов мира, т. I, М., Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 311-315, [259].
164. **Топоров В.**, Древо мировое// Мифы народов мира, т. I, М., Изд-во “Советская энциклопедия”, 1987, с. 398-406, [72, 193, 232].
165. **Топоров В.**, Муравей// Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 181-182, [230].
166. **Топоров В.**, Пещера // Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 311-312, [259].
167. **Топоров В.**, Река // Мифы народов мира, т. II, Москва, Изд-во “Советская энциклопедия”, 1988, с. 374-376, [259].
168. **Хусаинова Г.**, Отражение традиционных целительских знаний башкир в народных сказках, *Вестник Челябинского государственного университета*, №11(192), 2010, Филология, Искусствоведение, Вып. 42, с. 143-146, [238].
169. **Bremond S**, The morphology of the French Fairy Tale: Ethical model // *Patterns in oral literature* / Ed. by H. Jason, D. Segal. The Hague; Paris; Mouton, 1977, p. 49-76., [28].
170. **Dundes A.**, The making and breaking of friendship as a structural frame in African folk tales // *Structural analysis of oral tradition* / Ed. by P. Maranda, E.K. Maranda. Univ. of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1971, p. 171-185, [30].

171. Մարտիրոսյան Հ., Համբարձման տոնի և ծիսական տիկնիկների անվանումների շուրջ, [http://hy.armscoop.com/2012/05/armscoop.](http://hy.armscoop.com/2012/05/armscoop/) , [318]

**ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԱՌԱՋԻՆ. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ՈՒ
ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԻ ՏԻՊԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ**

Առանձնացնելով հեքիաթի գլխավոր հերոսի գործողություններին նպաստող, ամենաբնորոշ առանձնահատկություններով նվիրատուների ու խորհրդատուների հիմնական տիպերը՝ տրվել են յուրաքանչյուր նվիրատուի կամ խորհրդատուի գործառույթը (գործառույթները), հեքիաթը, տարածաշրջանը, հեքիաթի ժողովածուն և համարը՝ ժողովածուում (աղյուսակ 1.): Աղյուսակում առանձնացվել են մարդ և մարդակերպ, կենդանի և թռչուն, ինչպես նաև բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուներն ու խորհրդատուները: Հետազոտությունը ցույց է տվել, որ ընտրված 220 հեքիաթներում, որպես նվիրատու և խորհրդատու, ամենահաճախը հանդիպել է ծերունի գործող անձը (55 հեքիաթ), որը կազմում է ընտրված հեքիաթների 25%-ը: Աստված, թագավոր, պառավ, ձի գործող անձինք հանդիպման հաճախականությամբ փոքր-ինչ զիջում են ծերունի գործող անձին: Սակայն, եթե հաշվի առնենք, որ նվիրատուների և խորհրդատուների զգալի մասը՝ մարդ թե մարդակերպ, կենդանի թե թռչուն, հանդես է գալիս միջնորդավորված, աստծո կողմից ուղարկված, ապա վստահորեն կարելի է ասել, որ հայկական հեքիաթների ողջ համակարգում հեքիաթի գլխավոր հերոսի քայլերը վերահսկվում են աստծո կողմից, և աստված կարող է համարվել նրա գլխավոր խորհրդատուն և նվիրատուն: Բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատուներն ու խորհրդատուները հայկական հեքիաթներում զգալիորեն քիչ են (5%): Աղյուսակ 1.ում օգտագործված են հետևյալ պայմանական նշանները.

Ն_Մ- մարդ և մարդակերպ նվիրատու,

Խ_Մ- մարդ և մարդակերպ խորհրդատու,

Ն_Կ- կենդանի և թռչուն նվիրատու,

Խ_Կ- կենդանի և թռչուն խորհրդատու,

Ն_Բ- բնաշխարհը ներկայացնող նվիրատու,

Խ_Բ- բնաշխարհը ներկայացնող խորհրդատու:

**ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐԻ ԵՎ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐԻ ՏԻՊԵՐՆ ՈՒ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ**

Գործող անձ	Գործող անձի հ/հ	Տիպ	Հեքիաթ	Տարածաշրջան	Գործառույթ	Ծանոթություն
1	2	3	4	5	6	7
ՄԱՐԴ ԵՎ ՄԱՐԴԿԵՐՊ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ						
Աստված	1.	Նս	«Արևիատ և Օծամանուկ»	Այրարատ	Թագավորը երեխա չի ունենում, աստված լսելով նրա խնդրանքը՝ նրան օձի ճուտ է նվիրում:	ՀԺՀ I, № 17
	2.	Նս	«Մարթակեր ախջիկ»	Վան-Վասպուրական	Թագավորը չի բավարարվում իր ունեցվածքով և երեք որդիներով և աստծուց աղջիկ է խնդրում: Աստված նրան մարիակեր աղջիկ է տալիս:	ՀԺՀ XV, №35
	3.	Նս	«Օխճը տղղան»	Արցախ	Աստված անժառանգ աղքատ ամուսիններին երեք ծու է տալիս, որոնցից մեկից օձի ճուտ է դուրս գալիս:	Արցախ № 1(21)
	4.	Նս	«Օծ-մայիլ»	Այրարատ	---	ՀԺՀ III, № 2
	5.	Նս	«Հարրմանի հեքիաթը»	Մանազկերտ	Աստված անժառանգ աղքատ ամուսիններին մի ծու է տալիս, որից մի մեծ օձ է դուրս գալիս:	ՀԺՀ IX, №43
	6.	Նս	«Օծ-Մանուկ և Արին-Արմանեյին»	Այրարատ	Անժառանգ թագուհին օձի ճուտ է քերում:	ՀԺՀ III, №14
	7.	Նս	«Օծ-մանուկին հաքյաթը»	Արցախ	---	ՀԺՀ VI, №15
	8.	Նս	«Միրզա Մահմուտի հեքիաթը»	Բասեն	Աստված ի պատասխան անժառանգ աղքատ ամուսինների խնդրանքի՝ նրանց վիշապ է ուղարկում:	ՀԺՀ IV, №23
	9.	Նս	«Օծ-մանուկ, վարթ-մանուկ»	Մանազկերտ	Աստված անժառանգ աղքատ ամուսիններին օձ է ուղարկում:	ՀԺՀ IX, №41
	10.	Նս	«Հարրմանի»	Շիրակ	Աստված աղքատ անժառանգ ամուսիններին շահմար օձ է ուղարկում:	ՀԺՀ IV, №1
	11.	Նս	«Միթիլ-խավք»	Այրարատ	Աստված անժառանգ պառավի խնդրանքով նրան օձ է ուղարկում:	ՀԺՀ III, №18

1	2	3	4	5	6	7
Աստված	12.	Նս	«Խազոդլու հեքիաթը»	Տավուշ-հջևան	Աստված, լսելով ժողովրդի աղաչանքներն ու աղոթքները, անժառանգ թագավորին ժառանգ է տալիս:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	13.	Նս	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Ժառանգ չունեցող վաճառականի կինը ծուկ է բերում:	ՀԺՀ I, № 31
	14.	Նս	«Արազը կադարվալ ա»	Ղարադաղ	Ժառանգ չունեցող վաճառականին աստված աղջիկ է տալիս և երազում ասում, որ նա պետք է ամուսնանա նույն օրը ծնված աղքատ գյուղացու տղայի հետ: Մինչույն ժամանակ նա պահպանում է անտառում թողնված այդ տղային՝ նրան կերակրելու համար պառավի այժն ուղարկելով:	Ղրդ, № 21(21)
	15.	Նս	«Տտոմը»	Մուսա լեռ	Երեխա չունեցող կինը աստծուց երեխա է խնդրում, աստված նրան դուռ է տալիս:	ՀԱԲ 16, № 9(9)
	16.	Նս	«Տղում ախչիկ»	Մանազկերտ	Աստված թագավորի անժառանգ վեզիրին դուռ է տալիս:	ՀԺՀ IX, №42
	17.	Նս	«Վարդիթեր»	Այրարատ	Աստված աղքատ ամուսիններից ծնված երեխային միջնորդների (պահապան հրեշտակ, տատմեր, քահանա, քավոր) միջոցով շնորհներով է օժտում:	ՀԺՀ I, № 26
	18.	Նս	«Քյննամ, քյննամ սև օձին»	Տավուշ-հջևան	Աստված աղքատ գյուղացու երդիկով օրը 12 հատ ցորեն է գցում ներս, տարիների ընթացքում այդ ցորենը ցանում են, արդյունքը ստանում են աստծո կողմից ուղարկված սև օձի միջոցով, որը կերպարանափոխված արքայազն է:	ՀԱԲ 21, № 13(13)
	19.	Նս	«Թանջյուման խաթուն»	Վան-Վասպուրական	Աստված աղքատ գյուղացու կնոջը կարմիր կով է դարձնում, որպեսզի նրանք կարողանան իրենց ապրուստը հոգան:	ՀԺՀ XIV, № 16
	20.	Նս	«Գյուզանի հեքիաթը»	Այրարատ	Աստված լույսը և մութը բախանողների օգնությամբ աղքատին լույս տվող մի ծու է նվիրում:	ՀԺՀ I, № 33

1	2	3	4	5	6	7
Աստված	21.	Նմ	«Ասլան-Ղրոասլան»	Ղարաղաղ	ա) Աստված հերոսին երկու վագրի ձագ է ուղարկում, մեծացած վագրերը տիրոջը փրկում են մարդակեր քրոջ ձեռքից: բ) Աստված քնած հերոսի մոտ աքաղաղ է ուղարկում, որը կանչում և արթնացնում է նրան՝ փրկելով մարդակեր քրոջից:	Ղրղ, № 16(16)
	22.	Նմ	«Խոսրով-շահ»	Այրարատ	Աստված հերոսին ծի է ուղարկում՝ մուրագին հասնելու նպատակով:	ՀԺՀ I, № 34
	23.	Նմ	«Մարդակերպ ծուկը»	Շիրակ	Աստված լսում է հերոսի խնդրանքը և փայտե մարդուն հոգի է տալիս:	ՀԺՀ IV, № 4
	24.	Խմ	«Նալ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Երրորդության՝ երկնքի, ցամաքի, ծովերի աստվածները թագավորին խորհուրդներ են տալիս:	Կարս, № 21(21)
	25.	Նմ	«Ծամծուն»	Վան-Վասպուրական	Սարերի, ծովերի աստված Տեր-Ղոնդիոսը հերոսին է տալիս իր ուժն ու կարողությունը, որ ում հետ կովի, հաղթող դուրս գա:	ՀԺՀ XIV, № 4
	26.	Խմ, Նմ	«Էյնա բունիզի»	Արցախ	Աստված աղքատ հերոսին մի ծառ է նվիրում և խորհուրդներ է տալիս, թե ինչպես այդ ծառի միջոցով հարստանա:	Արցախ № 1(1)
	27.	Նմ	«Եղնը աղչիզյ»	Ղարաղաղ	Հարուստ հովվի աղջկան դների ձեռքից ազատելու համար աստված նրան եղնիկ է դարձնում: Հերոսը սպանում է դներին, եղնիկին աստված նորից աղջիկ է դարձնում:	Ղրղ, № 24(24)
	28.	Խմ, Նմ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսն աստծուն օգնության է կանչում, թիկունքում հայտնվում է մի ձերունի, նա. ա) խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես գտնի հոր՝ թագավորի աչքի բուժման դեղը: բ) հերոսին տալիս է հրաշագործ առարկաներ (փետուր, գլխարկ, երկու բլիթ, օր)՝ ի նպաստ նրա հետագա գործողությունների:	ՀԱԲ 21, № 4(4)

1	2	3	4	5	6	7
Աստված	29.	ԽՍ, ՆՍ	«Աստուծ գլխում ա՛ հինչ ա անում»	Արցախ	Աստված (ծերունու կերպարանքով) երեք եղբայրների (ըստ նրանց ցանկության) ունեցվածք է տալիս և նրանց փորձության ենթարկում (աղքատի կերպարանքով) :	Արցախ № 1(17)
	30	ԽՍ, ՆՍ	«Աստված ձեր խերն ի»	Մոկս	Հրեշտակի կերպարանքով աստված երեք աղքատ եղբայրների ցանկությունը կատարում է և նրանց փորձության ենթարկում:	Մոկս, № 54(54)
	31.	ԽՍ, ՆՍ	«Երեք եղբայր»	Պարսկահայք	-"-	ՀԺՀ XVIII, № 9
Ծերունի	1.	ԽՍ	«Հազարան բլբուլ կամ Ալ-Դինոյի նաղլը»	Այրարատ	Աղքատ ծերունին խորհուրդ է տալիս իր իսկ անեծքով թագավորի չորացած այգին վերականգնելու համար ձեռք բերել Հազարան բլբուլը:	ՀԺՀ I, № 1
	2.	ԽՍ	«Ժլատ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին թագավորին խորհուրդ է տալիս վերջ տալ ժլատությանը և չորացած այգին կանաչեցնելու համար բերել տա Հազարան բլբուլը:	Կարս, № 1(1)
	3.	ԽՍ	«Հազարան բլբուլ կամ Ալ-Դինոյի նաղլը»	Այրարատ	Ճամփաբաժանի ծերունին թագավորի տղաներին տեղեկացնում է նրանց անցնելիք ճանապարհների ուղղության և վտանգավորության աստիճանի մասին:	ՀԺՀ I, № 1
	4.	ԽՍ	«Քոչար»	Վան-Վասպուրական	Նույնը	ՀԺՀ XV, № 16
	5.	ԽՍ	«Ժլատ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	 - " -	Կարս, № 1(1)
	6.	ԽՍ	«Հազարան բլբուլը»	Ղարաղաղ	Ճամփաբաժանի ծերունին թագավորի տղաներին ասում է, որ ներքևի ճանապարհ գնացողը հետ չի վերադառնում և խորհուրդ է տալիս այդ ճանապարհով չգնալ:	Ղրղ, № 1(1)
	7.	ԽՍ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	Ճամփաբաժանի ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ որ ճանապարհով գնա:	ՀԺՀ I, № 10

1	2	3	4	5	6	7
Ծերունի	8.	Խձ	«Շղղկշղղկան շապիք»	Մոկս	Ճամփաբաժանի ծերունին եղբայրներին խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես հասնեն իրենց նպատակին:	Մոկս, № 1(1)
	9.	Խձ	«Ըրք խրոտդ»	Կիլիկիա	Ճամփաբաժանի ծերունին հերոսին երեք ոսկով երեք խրատ է տալիս:	Կիլիկիա, № 1(1)
	10.	Խձ	«Չորաշը»	Տավուշ-Իջևան	Ճանապարհին հանդիպած ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գնա այդ ճանապարհով, որ կարողանա վերադառնա:	ՀԱԲ 21, № 11(11)
	11.	Խձ	«Դայի Տոպան»	Վան-Վասպուրական	Ճանապարհին նստած, ճանապարհ ցույց տվող ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս, թե հիվանդ ձևացած մոր համար ինչպես ձեռք բերի հնդկական ընկույզը:	ԱՀ XXII
	12.	Խձ	«Օխթ ախպոր քուրը»	Կարս	Ճանապարհին հանդիպած ծերունին թագավորի տղաներին ցույց է տալիս յոթ եղբոր տեղը	Կարս, № 10(10)
	13.	Խձ	«Կտրիչ տղան»	Սյունիք	Թագավորի այգեպան ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես մոտենա Խաթուն Խանումին (Հնդկաստանից սև հող բերել):	ՀԺՀ VII, № 175
	14.	Խձ, Նձ	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	Այրարատ	ա) Միջնորդ խորհրդատուի կողմից մատնացույց արված ծերունին խորհուրդները տալիս է հերոսի կողմից կերակրվելու ակնկալիքով: բ) Ծերունին հերոսին ծովեղեն ձիուն սանձահարել կարողանալու համար սանձ է նվիրում և խորհուրդները տալիս է մինչև հերոսի գործողությունների որոշակի սահմանը:	ՀԺՀ I, № 3
	15.	Նձ	«Մարթակեր ախչիկ»	Վան-Վասպուրական	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած պառավի եղբայրը նրան է տալիս իր հրեղեն՝ վեցոտանի ձին, որ նա կարողանա ձեռք բերել անմահական խնձորը:	ՀԺՀ XV, №35

1	2	3	4	5	6	7
Ծերունի	16.	Նս	«Շահ Իսմայիլի հեքիաթը»	Մուշ	Ծերունին թագավորին խնձոր է նվիրում, որ կեսը տա թագուհին ուտի, կեսը՝ ձին, որպեսզի հղիանան:	ՀԱԲ 19, № 1(3)
	17.	Խս	«Հովոն»	Վան-Վասպուրական	Ծերունին կարդում է աղքատ հերոսի մտքերը և օգնում նրան դառնալ թագավորի փեսա՝ նրա առջև պայման դնելով:	ՀԺՀ XIV, № 24
	18.	Խս	«Թագավորի աղջկա և գող Ասլանի հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին իր խորհուրդները (երեք խրատ) տալիս է խալուզնի փոխարեն:	Կարս, № 24(24)
	19.	Խս	«Հալալ աշխատանքը»	Տավուշ-Իջևան	Ծերունին հերոսին իր աշխատած փողի դիմաց երեք խորհուրդ է տալիս:	ՀԱԲ 21, № 16(16)
	20.	Խս	«Արգար թաքավոր»	Այրարատ	Գիր գրող ծերունին ա) հերոսին տեղեկացնում է փնտրվող թանկարժեք քարերի տեղը և սովորեցնում դրանք ձեռք բերելու եղանակը: բ) սովորեցնում է՝ որտեղից և ինչպես (հրեղեն ձիու միջոցով) ձեռք բերի անմահական ջուրն ու խնձորը:	ՀԺՀ I, № 4
	21.	Խս	«Ճակտի գիր»	Վան-Վասպուրական	Ճակատագիր գրող ծերունին (աստծո կողմից միջնորդավորված) ա) թագավորին տեղեկացնում է՝ ում հետ պետք է նա ամուսնանա: բ) կարգավորում է չարն ու բարին՝ հերթականությամբ դասավորելով սև և սպիտակ հացերը:	ՀԺՀ XIV, № 12
	22.	Խս	«Անմահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ-Իջևան	Սև և սպիտակ թելեր կծկող ծերունին վարպետի գործիքների հետևից գնացող հերոսին խորհուրդներ է տալիս, թե ինչպես հաղթահարի անանգանելի ճանապարհները:	ՀԱԲ 25, № 1(1)
	23.	Խս	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած ծերունին նրան խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես գնա հրեղեն ձիու, փղոսկրի հետևից:	ՀԺՀ VII, № 174

1	2	3	4	5	6	7
Ծերունի	24.	Խձ	«Կոստիան թագավորի տղեն»	Տուրուբերան (Մուշ)	Ճանապարհին հանդիպած ծերունին թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի արծվի կայքը:	ՀԺՀ XII, № 23
	25.	Խձ	«Վըսկեքյաքու տղան»	Ղարադաղ	Սպիտակամորուս ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ուզի դևի աղջկան և ձեռք բերի հրաշագործ երկանքն ու ծառը:	Ղրդ, № 2(2)
	26.	Խձ	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած ծերունին անմահական խնձորը գտնելու համար նրան ուղղորդում է դեպի իր ավագ եղբայրը:	ՀԺՀ I, № 31
	27.	Խձ	«Ջըհանի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած իմաստուն ծերունին խորհուրդ է տալիս ինչպես գտնել անմահական ջուրն ու անմահական խնձորը, այնուհետև իր աղջկան սովորեցնում է՝ ինչպես այդ ջրով և խնձորով վերակենդանացնի մեռած հերոսին:	ՀԱԲ 21, № 10(10)
	28.	Խձ	Կտրիչ տղան	Սյունիք	Ծովի մոտ հերոսին հանդիպած ծերունին նրան ասում է, որ նա իր ձիով երեք ծովերից միայն մեկը կարող է անցնել և խորհուրդ է տալիս հետ դառնալ:	ՀԺՀ VII, № 175
	29.	Խձ	«Նիննդե Լավանի»	Վան-Վասպուրական	հերոսի ճանապարհին պատահաբար հանդիպած ծերունին նրան մատնացույց է անում այն մարդուն, ով ոչ ոքից չի վախենում:	ՀԺՀ XIV, № 20
	30.	Խձ, Նձ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսի թիկունքում հայտնված ծերունին (աստված) ա) խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես գտնի հոր՝ թագավորի աչքի բուժման դեղը: բ) հերոսին տալիս է հրաշագործ առարկաներ (փետուր, գլխարկ, երկու բլիթ, օղ)՝ ի նպաստ նրա հետագա գործողությունների:	ՀԱԲ 21, № 4(4)
	31.	Նձ	«Թագավորի աղջկա հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին աղջկան օժտում է շնորհներով:	Կարս, № 26(26)

1	2	3	4	5	6	7
Ծերունի	32.	Նմ	«Թաքավերին տղղան»	Արցախ	Ծերունին հերոսին թալիսման է տալիս, որի զորությամբ նա կարող էր հասնել մինչև փնտրվող թագավորության սահմանը:	Արցախ N ^o 1(8)
	33.	Նմ	«Ոսկի կանթեղ»	Վան-Վասպուրական	Ծերունին հերոսին նվիրում է հրաշագործ կանթեղ, երեք հավկիթ և մի մատանի՝ նրան չասելով դրանց հրաշագործ հատկությունների մասին:	ԱՀ XXII
	34.	Խմ	«Վիշապ և Վաթան ու Բաթան»	Ալաշկերտ	Հարյուրամյա, երկուհարյուրամյա և երեքհարյուրամյա ծերունիները թագավորի տղային խորհուրդներ են տալիս, թե ինչպես գտնի իր կորուստը՝ աղավաղի դարձած կնոջը:	ՀԺՀ IX, N ^o 7
	35.	Խմ	«Խորհրդատու երեք եղբայրները»	Տավուշ-Իջևան	Ծերունիներից մեծ եղբայրը խորհուրդ է տալիս՝ ինչ անեն, որպեսզի ասի՝ ում է պատկանում դրամատուփը:	ՀԱԲ 21, N ^o 21(21)
	36.	Խմ	«Ուստա Մուրատ»	Խլաթ	Ծերունին հերոսին ասում է, թե ինչպես ձեռք բերի խոսող մարմար քարը:	ՀԺՀ XVI, N ^o 4
	37.	Խմ	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Ծերունին հերոսին սովորեցնում է, որ անմահական խնձորը վերցնելուց հետո հետ չնայի, հակառակ դեպքում քար կդառնա:	ՀԺՀ I, N ^o 31
	38.	Խմ	«Շիրին շահ»	Գեղարքունիք	Հիվանդ թագավորի բուժման համար ծերունին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գնա անմահական խնձորի հետևից :	ՀԱԲ 14, N ^o 5(13)
	39.	Խմ, Նմ	«Հազե-Դիլպարի հեքյաթը»	Պարսկահայք	Ճամփաբաժանի ծերունին հերոսին ա) խորհուրդներ է տալիս: բ) մորուքից մի մազ է տալիս, որ նեղության մեջ հերոսը մորուքի մազը կրակին տա:	ՀԺՀ XVIII, N ^o 4
	40.	Խմ	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Ծերունին խորհուրդ է տալիս թագավորին, թե ինչպես բռնեն իրենց սահմանը խախտողին:	Կարս, N ^o 3(3)
	41.	Խմ	«Վիշապ և Վաթան ու Բաթան»	Ալաշկերտ	Աղավաղ փոխակերպված աղջկա պապը հերոսին խորհուրդ է տալիս կնոջը չխփել և չհայհոյել:	ՀԺՀ IX, N ^o 7

1	2	3	4	5	6	7
Ծերունի	42.	ԽՍԹ	«Ժուլկին գեներալի հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին խորհուրդ է տալիս տղային, որպեսզի նա պատռի կնոջ դիմակը:	Կարս, № 18(18)
	43.	ԽՍԹ	«Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը»	Տավուշ-իջևան	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած ծերունին նրան ցույց է տալիս քառասուն աղջիկներին հասնելու ճանապարհը:	ՀԱԲ 25, № 5(5)
	44.	ԽՍԹ	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Ծերունին հերոսին մատնացույց է անում և խորհուրդներ է տալիս ինչպես հասնել այն խորհրդատուին, որը կասի փնտրվող առարկայի տեղը:	Կարս, № 3(3)
	45.	ԽՍԹ	«Գյոռ Գուլոն»	Վան-Վասպուրական	Անդրաշխարհի ծերունին հալաղի հերոսին տեղափոխում է անդրաշխարհ, իսկ հերոսին դարձնում թագավոր:	ՀԺՀ XIV, № 25
	46.	ԽՍԹ	«Օխթ ախպոր քուրը»	Կարս	Ծերունին երազում հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես վերակենդանացնի քարացած եղբորը:	Կարս, № 10(10)
	47.	ԽՍԹ	«Ալեքսիանոս և Լյուդվիկ»	Կարս	Ծերունին անբուժելի հիվանդությամբ հերոսին երազում ասում է իր առողջանալու միջոցը:	Կարս, № 33(33)
	48.	ԽՍԹ	«Էրկու կրճուճ օսկին»	Կարս	Ծերունին մի մարդու երազում խորհուրդ է տալիս բախտը գտնելու համար գնալ ուրիշ քաղաք:	Կարս, № 68(68)
	49.	ԽՍԹ	«Յաշօլլանի հեքիաթը»	Կարս	Ծերունին, իմանալով հերոսին սպասվող վտանգների մասին, նրան խորհուրդ է տալիս հետ դառնալ:	Կարս, №13(13)
	50.	ԽՍԹ	«Աղեկութեն՝ աղեկութենից կլնի»	Վան-Վասպուրական	Ճանապարհին հանդիպած ծերունին երեք երիտասարդների ունեցվածքի տեր է դարձնում և ստուգում նրանց երախտագիտությունը:	ՀԺՀ XV, № 61
	51.	ԽՍԹ	«Ավջի Ահմադի տղան»	Կարս	Հերոսի պապը նրան խորհուրդ է տալիս մորթին չնվիրել թագավորին՝ այլապես վնաս կգա:	Կարս, №6(6)

1	2	3	4	5	6	7
Ծերունի	52.	Խժ	«Անխիղճ թաքավորի, խելոք Վարթանի ու հիրա խոր խեղճաթը»	Նոր Բայազետ	Հերոսի ծերունի հոր խորհուրդներով հերոսը անխիղճ թագավորին դարձնում է բարեգութ, ծերունիներին կոտորելու հրամանը չեղարկել է տալիս, այնուհետև դառնում է թագավորի փեսան:	ՀԱԲ 11, № 4
	53.	Խժ	«Բախտով մարթ»	Վան-Վասպուրական	Ծերունու կերպարանքով հրեշտակը երեք երիտասարդների օգնելով՝ նրանց փորձության է ենթարկում:	ՀԺՀ XV, № 41
	54.	Խժ	Գնազպար	Վան-Վասպուրական	Ծերունու կերպարանքով հակադիր հերոսը ստիպում է հերոսին խախտել հմայական արգելքը և փորձությունների է ենթարկում նրան:	ՀԺՀ XV, № 42
	55.	Խժ	«Հախի ու Նահախի հեքիաթը»	Այրարատ	Ծերունու կերպարանքով սատանայի խորհրդով անարդարը հանում է արդարի աչքերը:	ՀԺՀ I, № 28
Թագավոր	1.	Խժ, Նժ	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	ծերացած և կուրացած թագավորը ա) խորհուրդ է տալիս իր երեք որդիներին, թե ինչպես բերեն իր աչքի դեղը: բ) փոքր տղային է նվիրում մատանին, թուրը և ձին:	ՀԺՀ I, № 2
	2.	Խժ, Նժ	«Դույնա Գյրզնալը»	Արցախ	ծերացած և կուրացած թագավորը ա) խորհուրդ է տալիս իր երեք որդիներին, թե որտեղից բերեն իր աչքի դեղը: բ) փոքր տղային նվիրում է իր ձին:	Արցախ № 1(13)
	3.	Նժ	«Շիրին շահ»	Գեղարքունիք	Հիվանդ թագավորը իր բուժման համար անմահական խնձորի հետևից գնացող հերոսին է տալիս իր դստաղը և կայծակ թուրը :	ՀԱԲ 14, № 5(13)
	4.	Նժ	«Արգար թաքավոր»	Այրարատ	Թագավորը իր որդուն փրկող հերոսին նվիրում է իր ձին, թուրը, դալխանը, գուրզը, անմահական խնձորը, ամահական ջուրը:	ՀԺՀ I, № 4

1	2	3	4	5	6	7
Թագավոր	5.	Նժ	«Օհան որնչպարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորը իր որդուն փրկելու համար հերոսին նվիրում է իր ձին, թուրը, դալխանը, գուրգը:	ՀԺՀ I, № 8
	6.	Նժ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ-Իջևան	Կուրացած թագավորը փոքր որդուն է նվիրում իր ձին, որպեսզի նա այդ ձիով կարողանա գտնի հոր աչքի դեղը:	ՀԱԲ 21, № 4(4)
	7.	Նժ	«Գարաքրնայի լի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորը իր ոսկեղեն ձիու քուտակը տալիս է իր երեք որդիներին՝ պայմանով, որ նրանցից մեկը իր աշխատանքով վաստակի այդ քուտակին տեր դառնալու իրավունքը:	ՀԱԲ 21, № 3(3)
	8.	Նժ	«Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորն իր քառասուն տղաներից կրտսերի պահանջով նրան է նվիրում իր հոր ձին, որպեսզի նա գտնի կորած եղբայրներին:	ՀԱԲ 25, № 5(5)
	9.	Խձ	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորը խորհուրդ է տալիս իր որդիներին՝ չգնալ Ղարաբուլուտ Ղահրեմանի աղջկա սարը (հմայական արգելք):	ՀԺՀ I, № 3
	10.	Խձ	«Շեն թակավոր»	Վան-Վասպուրական	Թագավորը մահանալիս իր երեք որդիներին խորհուրդներ է տալիս՝ չգնալ Կապուտկող՝ որսորդության:	ՀԺՀ XIV, № 10
	11.	Խձ	«Թաքավորն ու իրան իրեք տղեն»	Կարս	Թագավորը մեռնելուց առաջ տղաներին խորհուրդ է տալիս չգնալ այն սարը:	Կարս, № 23(23)
	12.	Խձ	«Խազոլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորն իր տղային և հոգեորդուն խորհուրդ է տալիս որսի գնալիս Հացուտ տախտը չգնալ:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	13.	Խձ	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Թագավորը խորհուրդ է տալիս հերոսին դիմացի սև սարը չգնալ որսի:	Կարս, № 11(11)
	14.	Խձ	«Ջնգոն ինան նամնար»	Վան-Վասպուրական	Թագավորը մահանալիս իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս իրենց սահմանից այն կողմ՝ Սպիտակ սար չգնալ՝ հակառակ դեպքում փորձանք կգա գլխներին:	ՀԺՀ XIV, №46

1	2	3	4	5	6	7
Թագավոր	15.	Խժ	«Դյունյա Գյոզալի»	Բասեն	Թագավորը խորհուրդ է տալիս իր որդուն՝ Դումանյու սար չգնալ որսի:	ՀԺՀ IV, № 34
	16.	Խժ	«Թաքավորի պուճուր տղեն ու Դրմզի Փոլադը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորը իր քառասուն տղաներին ուղարկում է իրենց համար հարսնացու ընտրելու, բայց խորհուրդ է տալիս քանդված ջրաղացում չմնալ:	ՀԱԲ 25, № 4(4)
	17.	Խժ	«Փիրմուրադի հեքիաթը»	Պարսկահայք	Թագավորը իր քառասուն տղաների առաջ պայման է դնում ամուսնանալ միայն քառասուն քույրերի հետ:	ՀԺՀ XVIII, № 34
	18.	Խժ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ-Իջևան	Կուրացած թագավորը խորհուրդ է տալիս իր տղաներին՝ ճանապարհ գնալիս, որտեղ որ մուփն ընկնի՝ մնան գիշերելու և ճանապարհը շարունակեն լույսը բացվելուց հետո միայն:	ՀԱԲ 21, № 4(4)
	19.	Խժ	«Ոսկան աշղղն ու քոսեն»	Այրարատ	Թագավորը մեռնելիս իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս, որ իր երեք աղջիկներին ամուսնացնելիս առաջին ուզողին տան:	ՀԺՀ I, № 30
	20.	Խժ	«Թագավորի իրեք տղեկներ»	Մուշ	Ծերացած թագավորը իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս, որ իր երեք աղջիկներին ամուսնացնելիս առաջին ուզողին տան:	ՀԺՀ XIII, № 4
	21.	Խժ	«Անթիու աշխարք էրթցող տղան»	Ջավախք	Թագավորն իր երեք տղաներին խորհուրդ է տալիս նետ արձակել և ըստ այդ նետի անկման՝ հարսնացու ընտրել	ՀԺՀ IV, № 50
	22.	Խժ, Նժ	«Ուտները կտրած աղջիկը»	Լոռի	Թագավորը ա) իր երկու տղաներին խորհուրդ է տալիս առանց իրենց քրոջ խորհրդի ոչինչ չանել: բ) աղջկան նվիրում է դանակ և ասում, որ դա նրան պետք կգա:	ՀԱԲ 20, № 4
23.	Խժ	«Թաքավորին տղղան»	Արցախ	Թագավորը մեռնելիս իր որդուն է հանձնում պալատի բոլոր բանալիները և պատվիրում սև դուռը չբանալ:	Արցախ № 1(8)	

1	2	3	4	5	6	7
Թագավոր	24.	Խմ	«Անմահական խնձոր»	Այրարատ	Անդրաշխարհում թագավորը հերոսին խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես կարող է նա լույս աշխարհի դուրս գալ:	ՀԺՀ II, № 1
	25.	Խմ	«Վըլսկէ խընձիրը»	Արցախ	-''-	Արցախ № 1(2)
	26.	Խմ	«Թաքավորի տղեն ու գմրուք դուշը»	Տավուշ-Իջևան	Անդրաշխարհի թագավորը հերոսին խորհուրդ է տալիս լույս աշխարհի դուրս գալու համար օգնի գմրուք դուշին՝ վիշապից պահպանել իր ձագերին:	ՀԱԲ 21, № 2(2)
	27.	Խմ	«Վընսկէ խընձիրը»	Արցախ	Անդրաշխարհի երախտապարտ թագավորը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչ միջոցով լույս աշխարհի դուրս գալ:	ՀԺՀ V, № 1
	28.	Խմ	«Սինամահավք»	Ալաշկերտ	Անդրաշխարհի թագավորը լավության դիմաց հերոսին խորհուրդ է տալիս լույս աշխարհի դուրս գալու համար դիմի Սինամահավքին:	ՀԺՀ IX, № 1
	29.	Նմ	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորը աչքալուսի համար խալաթ է նվիրում հովիվին և գառնարածին:	ՀԺՀ I, № 18
	30.	Նմ	«Ասլան-Բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Թագավորը նախքան որպես խալաթ մի բեռ ոսկի է ուղարկում, միևնույն ժամանակ, իմանալով, որ նախքան տղայից իրեն վնաս կգա, նվերը տանողներին հանձնարարում է նախքան տղային հետները բերել և ճանապարհին սպանել:	ՀԺՀ VIII, № 22
	31.	Նմ	«Ջեյրան-օլլի»	Այրարատ	Թագավորը հերոսին թույնով պատված ձի է նվիրում, որ նա նստելուն պես այրվի:	ՀԺՀ I, № 20
	32.	Նմ	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորը թևին կապելու թագավորական նշան է նվիրում սանամորը, որպեսզի երբ որ երեխան մեծանա, թևին կապի, նոր գնա օտար երկրներ:	ՀԺՀ I, № 21
	33.	Նմ	«Թաքավորի սանիկը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորը, որ դառնում է աղքատ կնոջ տղայի քավորը, ոսկե շղթայով մի արծաթե մեղալ է գցում երեխայի վիզը:	ՀԱԲ 25, № 6(6)

1	2	3	4	5	6	7
Թագավոր	34.	Ն _մ	«Հալվաչու հ'աշկերտը»	Այրարատ	Դերվիշի շորեր հագած թագավորը իր ապագա ծնվելիք երեխայի համար մի ոսկե թեկապ է թողնում, որ երեխան, եթե տղա լինի, այդ նշանով իրեն գտնի:	ՀԺՀ I, № 32
	35.	Ն _մ	«Ըյարի հեքիաթը»	Սասուն	Թագավորը մահանալիս իր երեք որդիներից փոքրին ժառանգություն է թողնում ընկույզի ծառի տակ թաղված երեք կոտ ոսկի՝ իմանալով, որ մյուս որդիները կմսխեն ողջ թագավորության ունեցվածքը:	ՀԱԲ 19, № 20(22)
	36.	Խ _մ Ն _մ	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Թագավորը մահանալիս իր երեք որդիներին - խնձորներ է նվիրում, որոնք բլրի վրայից գլորելով՝ պետք է հասնենի մինչև հարսնացուն: - խորհուրդ է տալիս ամուսնանալուց հետո իրենց երկու քույրերին ամուսնացնեն առաջին ուզողի հետ:	ՀԺՀ VII, № 175
	37.	Ն _մ	«Ծամծուն»	Վան-Վասպուրական	Մեկ այլ թագավոր թագավորի միջնեկ տղային իր այգին լավ մշակելու համար անմահական խնձոր է տալիս:	ՀԺՀ XIV, № 4
	38.	Խ _մ	«Իմաստուն հավքը»	Համշեն	Անժառանգ թագավորը մեռնելուց առաջ խորհուրդ է տալիս թագավոր ընտրելիս դիմել իմաստուն հավքի օգնությանը:	ԲԹ, Հմշբան № 22
	39.	Ն _մ	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Թագավորը մահից հետո որպես ժառանգություն է թողնում մի շավար, մի շվի և մի քսակ, որոնք կախարդական զորություն ունենին:	ՀԺՀ III, № 33
Թագուհի	1.	Ն _մ	«Գորտան հեքիաթ»	Բուվանըխ	Հանգուցյալ թագուհին հանդերձյալ աշխարհում տղային մի գլխարկ է նվիրում, որի միջոցով նա կարողանում է ոչնչացնել թագավորին:	ՀԺՀ XI, № 16
	2.	Խ _մ	«Քեշիշ լեռը»	Մոսա լեռ	Թագուհին թագավորին խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես նա վերացնի փոքր որդուն:	ՀԱԲ 16, № 2(2)

1	2	3	4	5	6	7
Թագուհի	3.	Խժ	«Իմաստուն իծի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագուհին խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ ինչպես բերի պատավի ձին, ծառը, պատավին՝ իրեն:	ՀԺՀ I, № 38
	4.	Խժ	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Թագուհին դահիճին խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես փրկի փոքր որդուն:	ՀԱԲ 16, № 2(2)
	5.	Խժ	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Թագուհու խորհուրդներով և հորից ժառանգած իրերով թագավորի տղան վերականգնում է թագավորությունը:	ՀԺՀ III, № 33
	6.	Խժ	«Իմաստուն հավըր»	Համշեն	Թագուհու խորհուրդներով հանցագործը կարողանում է պատասխանել թագավորի հարցերին և ազատվել:	ԲԹ, Հմշբան № 22
	7.	Խժ	«Թնկաուլըը շարդըիր»	Մոկս	Թագուհու խորհուրդներով վաճառականը կարողանում է հետ վերադարձնել իր ունեցվածքը:	Մոկս, № 6(6)
Թագավորի տղա		Խժ	«Օհան ողնչարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հուրի թագավորի տղան խորհուրդ է տալիս, որ հերոսը որպես փոխհատուցում թագավորից ուզի իր փոքր աղջկան ու մատանին:	ՀԺՀ I, № 8
	1.	Նժ	«Շիրին շախ, Պնննկ շախ, Տեղին շախ»	Մոկս	Թագավորի տղան տերտերի աղջկան թագավորական թեկապ է նվիրում:	ՀԺՀ XVII, № 44
	2.	Նժ	«Խոսրով-շահ»	Այրարատ	Թագավորի տղան տերտերի աղջկան թագավորական թեկապ է նվիրում, որ իրենց երեխան դրանով թագավորին գտնի:	ՀԺՀ I, № 34
	3.	Խժ	«Ասլան-բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Թագավորի տղան, երբ նախքո տղային թագավորի դիվանի սենյակում մենակ է թողնում, հանձնարարում է ձեռք չտալ նկարին:	ՀԺՀ VIII, № 22
	4.	Խժ	«Անմահական խնձոր»	Այրարատ	Թագավորի փոքր տղան խորհուրդ է տալիս եղբայրներին՝ որքան էլ գոռա, որ հորից հանեն, չհանեն իրեն:	ՀԺՀ II, № 1
	5.	Խժ	«Խազոլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի հոգեորդին հերոսին խորհուրդ է տալիս փորձությունների գնալուց առաջ մտնել եկեղեցի և ավետարանի վրա երդում տալ:	ՀԱԲ 21, № 5(5)

1	2	3	4	5	6	7
Թագավորի աղջիկ	1.	Խձ, Նձ	«Ոսկե քարով տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Չինմացին թագավորի աղջիկը ա) խորհուրդ է տալիս, թե հե- րոսը ինչպես անցնի փորձու- թյունների միջով: բ) հերոսին մատանի է տալիս, որի միջոցով բաժակի ջուրը պետք է սառեր:	ՀԺՀ I, № 18
	2.	Նձ	«Ասլանգաղեի հեքիաթը»	Կարս	Թագավորի աղջիկը հերոսին է տալիս իր մատանին, որ գցի ջրի մեջ:	Կարս, № 11(11)
	3.	Խձ	«Հարամբաշու հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորի աղջիկը խորհուրդ է տալիս վաճառականին, թե ինչպես անի, որ մի գիշերվա մեջ իր պատկերն ունենա:	ՀԺՀ I, № 27
	4.	Խձ	«Քառասուն աղջկա հեքիաթը»	Տավուշ- Իջևան	Թագավորի աղջիկը իր սիրած տղային խորհուրդ է տալիս մի նավ վարձի, որպեսզի փախ- չեն, որովհետև քագավորը հա- մաձայն չէր, որ նրանք ամուս- նանան:	ՀԱԲ 21, № 7(7)
	5.	Խձ	«Էրազ տենող աշկերտը»	Այրարատ	Թագավորի աղջիկը խոր- հուրդներ է տալիս ոսկերիչի աշակերտին, թե ինչպես գե- րությունից ազատվի:	ՀԺՀ II, № 26
	6.	Խձ	«Էրազ տենող աշկերտը»	Այրարատ	Ֆրանգստանի թագավորի աղ- ջիկը խորհուրդ է տալիս ոսկե- րիչի աշակերտին՝ թագավորին ինչ պատասխան տա:	ՀԺՀ II, № 26
	7.	Խձ	«Ձարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Թագավորի աղջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ մինչև թա- գավորին հասնելը չկովել:	ՀԺՀ IV, № 7
	8.	Խձ	«Դևիլի Մուրադ»	Տավուշ- Իջևան	Թագավորի աղջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս ոչ մի բանի վատ չասելի և ասած խոսքին միշտ տեր կանգնի:	ՀԱԲ 21, № 9(9)
	9.	Խձ, Նձ	«Հոր տված երեք խրատը»	Այրարատ	Թագավորի աղջիկը մազերի միջից մի ակ է հանում և խոր- հուրդ է տալիս՝ ինչպես վարվի քարի հետ:	ՀԺՀ II, № 45
	10.	Խձ	«Թագավորի աղջկա և գող Ասլանի հեքիաթը»	Կարս	Թագավորի աղջիկը հորը խորհուրդ է տալիս գողին քա- ղաքից չվճնել:	Կարս, № 24(24)

1	2	3	4	5	6	7
Թագավորի աղջիկ	11.	ԽՍՍՀ	«Ճկան կլոխ չի է՛, թաքավորի ախշկա կլոխա»	Տավուշ-իջևան	Թագավորի աղջիկը ձկնորսի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գնա թագավորի մոտ՝ իրեն ուզելու:	ՀԱԲ 21, № 14(14)
	12.	ԽՍՍՀ	«Գագիկ թաքավէրը»	Արցախ	Թագավորի աղջիկը հերոսին մի մագ և մատանի է տալիս, որոնց միջոցով ու իր խորհուրդներով նա կատարում է թագավորի պայմանը:	Արցախ № 1(19)
Պառավ	1.	ԽՍՍՀ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	Պառավի խորհրդով հերոսը բուժում է թռչունի (Ձմբուռ դուշ) ոտքը, որը նրան ի նշան երախտագիտության, լույս աշխարհի է հանում:	ՀԺՀ I, № 10
	2.	ԽՍՍՀ	«Անմախ աշխար»	Վան-Վասպուրական	Իննհարյուրամյա պառավը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ապացուցի, որ ինքը Արշակ թագավորի տղան է:	ՀԺՀ XIV, №50
	3.	ԽՍՍՀ	«Օխթ ախպոր ըուրը»	Կարս	Պառավը խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ ինչպես դուրս գա լույս աշխարհի:	Կարս, № 10(10)
	4.	ԽՍՍՀ	«Կտրիճ և դև»	Վան-Վասպուրական	Անդրաշխարհի պառավը հերոսին ցույց է տալիս լույս աշխարհի դուրս գալու ճանապարհը (հորի միջի սև, կարմիր, սպիտակ այծեր):	ՀԺՀ XIV, №61
	5.	ՆՍՀ	«Կարմիր կովի խեղյաթը»	Պարսկահայք	Քարայրի պառավը որք երեխաների համար կարմիր կովի խորհրդով մտուրում պահած ոսկորների միջոցով հանում է հագուստներ և հագցնում նրանց:	ՀԺՀ XVIII, № 6
	6.	ՆՍՀ	«Թանջյուման խաթուն»	Վան-Վասպուրական	Անդրաշխարհի պառավը ա) որք աղջկան դարձնում է ոսկեծամ և վերադարձնում կորցրած իլիկն ու թելը: բ) կարմիր կովի (աղջկա մոր) մտուրում թաղված ոսկորների միջոցով նրան հագուստ է պարզևում:	ՀԺՀ XIV, № 16
	7.	ԽՍՍՀ	«Խոսրով-շահ»	Այրարատ	Որսի գնալիս հերոսին մի պառավ է հանդիպում, որը խորհուրդ է տալիս, թե որտեղ փնտրի իր նշանածին:	ՀԺՀ I, № 33

1	2	3	4	5	6	7
Պատվ	8.	Խժ	«Մարթակեր ախչիկ»	Վան- Վասպու- րական	Անմահական խնձորի որոնում- ների ճանապարհին հերոսը հանդիպում է մի պառավի (եր- կար կրծքերով), ով նրան խոր- հուրդ է տալիս հետ վերադառ- նալ, որովհետև հերոսի մայրը և կաղ դևը փորձում են ոչնչաց- նել իրեն: Տեսնելով, որ հերոսն անդրդվելի է, պառավը նամակ է գրում իր ծերունի եղբորը, որ հրեղեն ձին տա հերոսին:	ՀԺՀ XV, N°35
	9.	Խժ	«Դարվիշին խոխերքը»	Սյունիք	Հարևան պառավը հերոսին խորհուրդ է տալիս գնա կորած հորը փնտրելու և ասում է՝ ինչ- պես ձեռք բերի դերվիշի տված ձին ու թուրը:	ՀԺՀ VII, N° 178
	10.	Խժ	«Օխտը ախպեր, մի քուր»	Ղարադաղ	Հարևան պառավը հերոսու- հուն հայտնում է, որ նա յոթ եղբայր ունի և խորհուրդ է տա- լիս գնա եղբայրներին փնտրի:	Ղրդ, N° 22(22)
	11.	Խժ	«Թաքավորի սանիկը»	Տավուշ- իջևան	Թագավորի սանիկին մի պա- ռավ կին խորհուրդ է տալիս, թե նա ինչպես ձեռք բերի թա- գավորի պահանջած աղջկան:	ՀԱԲ 25, N° 6(6)
	12.	Խժ	«Ջիրբաել- Խըղըր Նահին»	Վան- Վասպու- րական	Խորհրդատու հյուրընկալ պա- ռավի մոտ ուղղորդում է հերո- սի ձին. այս պառավի խորհր- դով կազմակերպվում է հերոսի և թագավորի աղջկա հանդի- պումը:	ՀԺՀ XIV, N° 1
	13.	Խժ	«Ձանցիկ կոան»	Վան- Վասպու- րական	Հերոսի շները նրան ուղղոր- դում են դեպի մի պառավ (անդրաշխարհի), ով նրան սո- վորեցնում է՝ ինչպես ձեռք բե- րի անմահական ջուրն ու խն- ձորը, այնուհետև պառավը շան օգնությամբ անմահական ջրի միջոցով վերակենդանաց- նում է հերոսին:	ՀԺՀ XIV, N° 11
	14.	Խժ, Նժ	«Ձարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Հերոսին հյուրընկալած պա- ռավը, կռահելով, թե հերոսն ինչ նպատակ ունի, նրան ա) խորհուրդներ է տալիս: բ) նրան տալիս է տասնչորս հատ կաղին, երկու ընկույզ, շշով ջուր, շորի մեջ փաթա- թած մի բոտ ալյուր:	ՀԺՀ IV, N° 7

1	2	3	4	5	6	7
Պատավ	15.	Խժ	«Ուստա Մուրատ»	Խլաթ	Խնոցի հեծնող պառավը թագավորին խորհուրդ է տալիս՝ աղջկա փեսացուին կորցնելու համար ինչ անի:	ՀԺՀ XVI, № 4
	16.	Խժ	«Ջնգոն ինան Լաման»	Վան-Վասպուրական	Խնոցի հեծնող պառավը Ջազոյին խորհուրդ է տալիս տանը փակված ջնալ և խաբեությանը մոտենում է խնոցու մեջ և փախցնում նրան:	ՀԺՀ XIV, №46
	17.	Խժ	«Քաջիկի հեքիաթը»	Կարս	Պառավը խորհուրդ է տալիս հերոսին թագավորի անտանեյի աղջկա կողմը ջնայել, այլապես փորձանքի մեջ կընկնի:	Կարս, № 14(14)
	18.	Խժ	«Անկինը»	Սյունիք	Այծատեր պառավը թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս կարասում բանտարկված կնոջը վարդ-մանուշակի փունջ տա և բռնվելու դեպքում ասի, որ այդ կինն իր մայրն է:	ՀԺՀ VII, № 186
	19.	Խժ	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Պառավը թագավորին խորհուրդ է տալիս՝ լույս տվող փետուրի տիրոջը՝ ղուշին բերել տա:	ՀԺՀ I, № 2
	20.	Խժ	«Հրեղան ծին»	Սյունիք	Պառավը հակահերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ձեռք բերի հերոսի կնոջը	ՀԺՀ VII, № 177
	21.	Խժ	«Հազարի բլրբուլ»	Տավուշ-Իջևան	Կախարդ պառավը տղային ոչնչացնելու համար նրան խորհուրդ է տալիս պալատ սարքելու համար որտեղից բերի վարպետի գործիքները և հազարան բլրբուլ:	ՀԱԲ 25, № 2(2)
	22.	Խժ	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Պառավը (տատմեր) ոսկեմազ տղային ոչնչացնելու նպատակով խորհուրդներ է տալիս:	ՀԺՀ VII, № 174
	23.	Խժ	«Գոլ-Բարին»	Վան-Վասպուրական	Ջադու պառավը իր կախարդական գիրքը բացում է և հակահերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի հերոսուհու հոգու տեղը:	ՀԺՀ XIV, №2
	24.	Խժ, Նժ	«Շղղկշղղկան շապիք»	Մոկս	Կախարդ պառավը ա) հերոսուհուն խորհուրդներ է տալիս: բ) մատին մատանի է դնում. հերոսուհին գիտակցությունը կորցնում է:	Մոկս, № 1(1)

1	2	3	4	5	6	7
Պատավ	25	Նձ	Կտրիչ տղան	Սյունիք	Դնի կերպարանք առած պառավը հերոսին երեսունինը սենյակների բանալիներ է տալիս, որոնցում պահված երեսունինը աղջիկների մատանիները տանում է իր խորթ եղբայրներին:	ՀԺՀ VII, № 175
	26	Խձ	«Վըսկեքյաքով տղան»	Ղարադաղ	Ջադու պառավը հերոսին վերացնելու նպատակով խորհուրդ է տալիս դևի մոտից ձեռք բերել հրաշագործ ծառը և ձեռքի երկանքը:	Ղրղ, № 2(2)
	27	Խձ	Կտրիչ տղան	Սյունիք	Թագավորի կրտսեր տղային անհիճած պառավը նրան խորհուրդ է տալիս. - խորթ հորից ուզի իր հոր ձին, թուրը, ասպազենը և իր երեսունինը խորթ եղբայրների պես գնա հարսնացու փնտրելու: - խորթ եղբայրների հետ միասին ջընի:	ՀԺՀ VII, № 175
	28	Խձ	«Օխթ ախպոր քուրը»	Կարս	Պատավն իր կուժը ջարդող թագավորի տղային անհիճում է. նա հանդիպի յոթ եղբոր քրոջը և սիրահարվի, որ իմանա՝ աշխարհում ինչ կա:	Կարս, № 10(10)
	29	Խձ, Նձ	«Հազգարան բըլբուլը»	Արցախ	Խաչմերուկում նստած, թագավորի այգին անհիճած պառավը ա) հերոսին ասում է՝ ինչպես ձեռք բերի հրեղեն ձին և թուրը, որոնց միջոցով պետք է հասներ Հազգարան բըլբուլին: բ) հերոսի՝ եղբայրների կողմից հանած աչքերը դնում է իրենց տեղը և ինչ-որ հեղուկով բուժում:	Արցախ № 1(7)
	30	Խձ, Նձ	«Քառասուն գլխան է նառադէվը»	Սյունիք	Պատավ մայրը հերոսին խորհուրդ է տալիս չընտրի հոր մասնագիտությունը, նրան է տալիս հոր հրացանը և դաշույնը: Պատավը դառնում է քառասուն գլխանի դևի օգնականը և նրա խորհուրդներով տղային կորցնելու նպատակով, ուղարկում անհնարինը բերելու:	ՀԺՀ VII, № 236 Հվձ.

1	2	3	4	5	6	7
Պատավ	31.	Նս	«Հովոն»	Վան-Վասպուրական	Պատավ խնամախոս մայրը (չորս մայր) որդու արհեստը խորհրդանշող նվեր է տանում թագավորին:	ՀԺՀ XIV, № 24
	32.	Խս	«Լւնքլն բու խըոծիկ»	Վան-Վասպուրական	Թիզ չափող պառավը հերոսուհու ծնողներին խորհուրդ է տալիս, որ զգույշ լինեն, որովհետև իրենց աղջկա գլխին վտանգ է կախված:	ՀԺՀ XIV, №15
Գերի ընկած աղջիկ	1.	Խս	«Անմահական խնծոր»	Այրարատ	Դների մոտ գերի ընկած աղջիկներից փոքր քույրը թագավորի փոքր տղային խորհուրդ է տալիս՝ հորում մնալու դեպքում ինչպես դուրս գա լույս աշխարհ:	ՀԺՀ II, № 1
	2.	Խս	«Թագավորի բաղը»	Գեղարքունիք	Դների մոտ գերի ընկած աղջիկներից փոքր քույրը թագավորի փոքր տղային խորհուրդ է տալիս՝ հորում մնալու դեպքում ինչպես դուրս գա լույս աշխարհ:	ՀԱԲ 14, № 1(9)
	3.	Խս	«Գարաքյնքյնլի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Դևի մոտ գերի ընկած աղջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես սպանի դևին:	ՀԱԲ 21, № 3(3)
	4.	Խս	«Հազարան բուրուլը»	Ղարաղաղ	Երեք գլխանի դևի մոտ գերի ընկած աղջիկը հերոսին խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես հասնի Հազարան բլրույին:	Ղրդ, № 1(1)
	5.	Նս	«Անմահական խնծոր»	Այրարատ	Քսանչորս գլխանի դևի մոտ գերի ընկած թագավորի փոքր աղջիկը հերոսին թալիսման է տալիս և դևի Սև, Կարմիր և Սպիտակ ձիերից մի-մի մագ, որ վտանգի դեպքում դրանք հերոսը կրակին տա:	ՀԺՀ II, № 1
	6.	Խս	«Ժլատ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Սև դևի մոտ գերի ընկած թագավորի փոքր աղջիկը իր խորհուրդներով օգնում է թագավորի փոքր տղային ձեռք բերելու Հազարան բլրույը:	Կարս, № 1(1)

Ի

1	2	3	4	5	6	7
Կերպարանափոխված աղջիկ	1.	Խձ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	Ջեյրան դարձած աղջիկը հերոսին խորհուրդ է տալիս դևին սպանելու համար կարե կարասից թուրը հանել:	ՀԺՀ I, № 10
	2.	Խձ, Նձ	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Կապիկի կերպարանքով աղջիկը՝ հերոսի հարսնացուն, - նրան խորհուրդ է տալիս իր՝ աղջիկ լինելու գաղտնիքը ոչ ոքի չասել: - նվիրում է մի կախարդական մատանի, որը ջուրը կարծրացնում է:	ՀԺՀ VII, № 176
	3.	Խձ	«Խեքլաթ Ըռնո-Դռնոյի մասին»	Նոր Բայազետ	Կրիա դարձած աղջիկը խորհուրդներ է տալիս իկրեն կերակրող կնոջը:	ՀԱԲ 11, № 1
	4.	Խձ	«Ոսկե քարով տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Աղվես դարձած աղջիկը հերոսին ցույց է տալիս թոչունի տեղը և խորհուրդներ տալիս:	ՀԺՀ I, № 18
	5.	Խձ, Նձ	«Գորտան հեքիաթ»	Բուլանջիս	Գորտ-աղջիկը ա) խորհուրդներ է տալիս ամուսնուն՝ թագավորի փոքր տղային: բ) նրան մի բանալի է տալիս, որ գցի այն լիճը, որտեղ սկզբում ինքն էր:	ՀԺՀ XI, № 16
	6.	Խձ	«Թոռչու տղեն»	Լոռի	Գորտ-աղջկա խորհուրդներով, թոռչու տղան դառնում է թագավոր, իսկ գորտ-աղջիկը՝ թագուհի:	ՀԺՀ Ղ № 9
	7.	Նձ	«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	Աղջիկ դարձած աղավնին հերոսին մի կծիկ է տալիս, որը նրան առաջնորդում է:	ՀԺՀ I, № 24
	8.	Նձ	«Մահ չուզող տղան»	Կարս	Աղավնու կերպարանքով աղջիկները նորածինին շնորհներով են օժտում:	Կարս, № 16(16)
	9.	Նձ	«Մարթ օտող ախճիզը»	Արցախ	Աղջկա արյան մեջ թաթախած տերևի խորհուրդներով հերոսը փրկվում է գլխատվելուց և հարստության տեր դառնում:	ՀԺՀ V, № 6
Երիտասարդ աղջիկ	1.	Խձ	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	Այրարատ	Ծովի այն կողմում հերոսին հանդիպած երիտասարդ աղջիկը նրան խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի եղբայրներին՝ պայմանով, որ հերոսը գտնի նաև իր մինուճար կորած եղբորը:	ՀԺՀ I, № 3

1	2	3	4	5	6	7
Երիտասարդ աղջիկ	2.	Նս	«Կտրիչ տղան»	Սյունիք	Երեք ծովից այն կողմ գտնվող աղջիկը (Խաթուն Խանում) հերոսին մատանի է տալիս, որի միջոցով փրկվում են իրենց հետապնդող աղջկա ծուկ-եղբայրներից:	ՀԺՀ VII, № 175
	3.	Նս	«Մահ չուզող տղան»	Կարս	Անդրաշխարհի աղջիկները հերոսին երեք անմահական խնձոր են տալիս և պատվիրում, որ ոչ ոքի խնձոր չտա, որպեսզի անվնաս հետ վերադառնա:	Կարս, № 16(16)
	4.	Խս	«Թաքավորի տղեն ու զմրուֆ դուշը»	Տավուշ-Իջևան	Անդրաշխարհում հանդիպած աղջիկներից թագավորի փոքր տղայի ընտրյալը խորհուրդ է տալիս նրան, թե եղբայրների դավաճանության դեպքում ինչպես դուրս գա լույս աշխարհ:	ՀԱԲ 21, № 2(2)
	5.	Նս	«Թագավորի բաղը»	Գեղարքունիք	Անդրաշխարհում հանդիպած աղջիկները փախչում են՝ հերոսի մոտ թողնելով հրաշագործ ճիպոտ, սինի և մատանի:	ՀԱԲ 14, № 1(9)
	6.	Նս	«Արգար թաքավոր»	Այրարատ	Ջրաղացպանի մատնացույց արած աղջիկը հերոսին է նվիրում ականջի օղը, չորս հատ մուշամբա (մոմապատ կտավ)՝ ձիու ոտները փաթաթելու համար և թաշկինակ:	ՀԺՀ I, № 4
	7.	Նս	«Ջանսըզը»	Կարս	Անտառի աղջիկները թագավորի տղային են տալիս իրենց մազերից, որ օգնություն կանջի:	Կարս, № 8(8)
	8.	Խս	«Թակյաուլըը շարդըիր»	Մոկս	Վեզիրի աղջկա խորհուրդներով վեզիրը կարողանում է թագավորի առաջադրած խնդիրներին լուծում տալ. արդյունքում վեզիրի աղջիկը դառնում է թագուհի:	Մոկս, № 6(6)
	9.	Խս	«Չոփճու տղի հեքաթը»	Կարս	Հուրի-փերին խորհուրդ է տալիս հերոսին, թե ինչպես բերի իրեղեն ձիերը:	Կարս, № 5(5)

1	2	3	4	5	6	7
Դերվիշ	1.	ԽՍ, ՆՍ	«Գոլ-Բարին»	Վան- Վասպու- րական	Դերվիշըն անժառանգ թագա- վորին խնձոր է տալիս՝ պայ- մանով, որ աղջիկ ծնվի, թե տղա, անուն չղնի, սպասի, որ ինքը անունը դնի: Դերվիշն աղջկան օժտում է շնորհներով և անմահությամբ:	ՀԺՀ XIV, №2
	2.	ՆՍ	«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը»	Կարս	Դերվիշը թագավորին խնձոր է նվիրում. թագավորը մի տղա է ունենում, ձին էլ՝ քուտակ:	Կարս, № 7(7)
	3.	ՆՍ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	Դերվիշն անպտուղ թագավո- րին ու նրա եղբորը երկու խնձոր է տալիս, երկուսն էլ տղա են ունենում:	ՀԺՀ I, № 10
	4.	ԽՍ, ՆՍ	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղար- քունիք	Դերվիշը խնձորի վրա գիր է գրում և տալիս անժառանգ թագավորին:	ՀԱԲ 14, № 6(14)
	5.	ՆՍ	«Յաշոլյանի հեքիաթը»	Կարս	Դերվիշը խնձոր է տալիս ծեր ծիապանին ու կնոջը, որոնք տղա են ունենում:	Կարս, № 13(13)
	6.	ՆՍ	«Սեյրի շանդանը»	Պարսկա- հայք	Դերվիշը խնձոր է տալիս ծեր ձկնորսին, որի ուտելու ար- դյունքում ձկնորսի կինը, ձին և շունը արու երկվորյակներ են ունենում:	ՀԺՀ XVIII, № 40
	7.	ԽՍ, ՆՍ	«Քաջիկի հեքիաթը»	Կարս	Դերվիշը ա) խնձոր է տալիս թագավո- րին. երկու տղա է ունենում բ) խրատ է տալիս հերոսին՝ ինչպես սարը մտնի:	Կարս, № 14(14)
	8.	ԽՍ, ՆՍ	«Միսակի խեչնաթը»	Պարսկա- հայք	Կախարդ դերվիշը ա) անպտուղ թագավորին խնձոր է նվիրում՝ պայմանով, որ ծնված երկվորյակ տղա- ներից մեկին իրեն տա: բ) իր խորհուրդներով ցանկա- նում է ոչնչացնել հերոսին:	ՀԺՀ XVIII, № 33
	9.	ՆՍ	«Ջոմշուդն ու Մոմշուդը»	Տավուշ- իջևան	Դերվիշն անժառանգ մարդուն դեղ ու դարման է տալիս, նա զույգ տղա է ունենում:	ՀԱԲ 25, № 10(10)
	10.	ԽՍ, ՆՍ	«Դարվիշին խոխերը»	Սյունիք	Դերվիշի խորհրդով անժա- խանգ ամուսինները երկու տղա են ծնող բերում՝ մեկը նրան հանձնելու պայմանով: Դերվիշը նրանց նաև երկու ձի և թուր է տալիս:	ՀԺՀ VII, № 178

1	2	3	4	5	6	7
Դերվիշ	11.	Խմ	«Պողոս-Պետրոսի և շամտանի խեքյաթը»	Պարսկահայք	Դերվիշը հրաշագործ մոմակալ ձեռք բերելու նպատակով հերոսին խորհուրդներ է տալիս, սակայն մոմակալը մնում է հերոսի մոտ:	ՀԺՀ XVIII, № 2
	12.	Նմ	«Յաշոլանի հեքիաթը»	Կարս	Դերվիշը երազում հերոսին գինի է տալիս, որի արդյունքում նա ուժեղանում է:	Կարս, № 13(13)
	13.	Խմ	«Հազարան բուլբուլը»	Ղարադաղ	Դերվիշը թագավորին խորհուրդ է տալիս չորացած այգին վերականգնելու համար ա) գտնել այգին անիծող դերվիշին, որ անեծքը հետ վերցնի բ) բերել Հազարան բլրույր:	Ղրղ, № 1(1)
	14.	Խմ	«Յաշոլանի հեքիաթը»	Կարս	Դերվիշը սովորեցնում է Յաշոլանին՝ ինչպես սպանի ջեյրանին՝ Ջանփոլադի հոգին հանելու համար:	Կարս, № 13(13)
	15.	Նմ	«Ձաննջիկ կոան»	Վան-Վասպուրական	Անդրաշխարհի դերվիշը հերոսին երեք շուն է նվիրում, որոնց միջոցով նա պայքարում է չարի դեմ և ձեռք բերում մեկ այլ թագավորություն:	ՀԺՀ XIV, № 11 ՀԺՀ XV, № 18
	16.	Նմ	«Գագիկ թաքավերը»	Արցախ	Հերոսի դերվիշ փեսաներից յուրաքանչյուրը մի մատանի է տալիս նրան, որոնց օգնությամբ հերոսը հասնում է իր նպատակին:	Արցախ № 1(19)
Դև	1.	Խմ	«Խյար բլրույի ախչիկը»	Տավուշ-Իջևան	Յոթբլխանի դևը թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ձեռք բերի Խյար բլրույր:	ՀԱԲ 25, № 8(8)
	2.	Նմ	«Հելուզակ թագուհին»	Այրարատ	Սև դևը թագավորի տղային ճակատից երեք մազ է տալիս, որպեսզի նեղ տեղ ընկնելիս օգնության կանչի:	ՀԺՀ III, № 21
	3.	Նմ	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Դևը (հերոսի փեսան) ի նշան երախտագիտության մի փունջ մազ է բաշից տալիս, որ նեղն ընկած տեղի մագերես իրար շփելով, օգնության հասնի:	ՀԺՀ VII, № 175
	4.	Խմ	«Չորաշը»	Տավուշ-Իջևան	Դևը իրեն կին սարքած թագավորի կնոջը խորհուրդ է տալիս տղայից ազատվելու համար նրան ուղարկել այն ճանապարհով, որ մարդիկ գնում և հետ չեն գալիս:	ՀԱԲ 21, № 11(11)

1	2	3	4	5	6	7
Դև	5.	Խմ	«Կտրելջ դղան»	Մուսա լեռ	Դևը իրեն կին սարքած հերոսի քրոջը խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես վերացնեն նրան:	ՀԱԲ 16, № 1(1)
	6.	Խմ	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Քարանձավի դևը սովորեցնում է, թե ինչպես Յաշիֆիդանը հասնի Չնաշխարիկին:	Կարս, № 3(3)
	7.	Խմ	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Քոռ դևը խորհուրդ է տալիս հերոսին չգնալ երեք սարից այն կողմ:	ՀԺՀ I, № 19
	8.	Խմ	«Հելուզակ թագուհին»	Այրարատ	Սև դևի կինը խորհուրդներ է տալիս հերոսին:	ՀԺՀ III, № 21
	9.	Նմ	«Առջի տղի նաղը»	Այրարատ	Յորթվյախի դևի կինը, որը դառնում է հերոսի կինը, հերոսին է նվիրում իր մազը և մարգարտե շապիկը, որոնք կորցնելու արդյունքում, հերոսի կյանքը վտանգվում է:	ՀԺՀ I, № 9
	10.	Խմ, Նմ	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Քոռ դևի կինը ա) հերոսի երեսը և մազերը լվանում է հրաշագործ աղբյուրի մեջ: բ) հերոսին նվիրում է մի խնձոր՝ երիտասարդանալու համար: գ) հերոսին է նվիրում մի կտոր աղ, մի դանակ և երեք ձիուց մազ և մի շիշ ջուր: դ) խորհուրդներ է տալիս, թե երբ և ինչպես օգտագործի իր տված հրաշագործ իրերը:	ՀԺՀ I, № 19
	11.	Խմ, Նմ	«Հազարան բլրով կամ Ալո-Դինոյի նաղը»	Այրարատ	Սև դևի կինը, թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս - չգնալ Հազարան բլրույի հետևից: - չմտնել ջրհորը: - նրան է տալիս ձեռնոցի և կոշիկի թայերը, որոնց միջոցով կհմանան, որ ջրհորից դուրս է եկել:	ՀԺՀ I, № 1
	12.	Խմ, Նմ	«Խազոլլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Քառասուն դևի քույրը ա) հերոսին տալիս է մի կախարդական քլունգ, որի միջոցով նա պետք է կատարեր քառասուն դևի առաջադրած երրորդ պայմանը: բ) խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես կատարի այդ պայմանը:	ՀԱԲ 21, № 5(5)

1	2	3	4	5	6	7
Դև	13.	Խմ	«Քաջիկի հեքիաթը»	Կարս	Դների մայրը սովորեցնում է, թե ինչպես Առուբարին գտնեն:	Կարս, № 14(14)
Թագավորի հարազատներ և պալատականներ	1.	Նմ	«Փետե ծին»	Այրարատ	Թագավորի փեսան իր սարքած փայտե ձին նվիրում է աներծագին:	ՀԺՀ I, № 5
	2.	Խմ	«Իր հարսին այք դնող թաքավորը»	Այրարատ	Թագավորի տղայի աներորդին թագավորի տղային առաջնորդում է անդրաշխարհ՝ հանգուցյալ թագուհու մոտից բանալիները բերելու:	ՀԺՀ I, № 38
	3.	Խմ	«Ուսան աշըղն ու քոսեն»	Այրարատ	Թագավորի փոքր փեսան թագավորի փոքր տղային խորհուրդ է տալիս բռնել ծովի ձիերից մեկին:	ՀԺՀ I, № 30
	4.	Խմ	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Թագավորի թոռան կինը ամուսնուն խորհուրդ է տալիս նկուղում բանտարկված կնոջը չվերաբերվի այնպես, ինչպես բոլորն են վերաբերվում:	ՀԺՀ VII, № 174
	5.	Նմ	«Խազողլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի կոշկակարը մի զույգ ոսկի կոշիկ է տալիս հերոսին, որպեսզի հարսնացուին հազցնելուն պես նրան մոխրացնի և իր աղջկանը մատուցի որպես հերոսի հարսնացու:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	6.	Նմ	«Խազողլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի պայտարը ոսկե թամբով ու սանձով ոսկի ձի է բերում հերոսին ընդառաջ, որպեսզի հարսնացուին վրան նստեցնելուն պես մոխրանա և իր աղջկանը մատուցի որպես հերոսի հարսնացու:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	7.	Նմ	«Խազողլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի դերձակը ոսկի շորեր է տալիս հերոսին, որպեսզի նրա հարսնացուն հագնի և մոխրանա և իր աղջկանը մատուցի որպես հարսնացու:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	8.	Խմ	«Հրեղան ծին»	Սյունիք	Թագավորի այգեպանի խորհրդով հերոսը կարողանում է թագավորի աղջկանից իմանալ իր կորած եղբայրների տեղը:	ՀԺՀ VII, № 177
	9.	Խմ	«Ասլան-բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Նագիրը թագավորին ասում է, որ նախքան տղայից իրեն վնաս կզա:	ՀԺՀ VIII, № 22

1	2	3	4	5	6	7
Թագավորի հարազատներ և պալատականներ	10.	ԽՍՀ	«Անմահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ-հջևան	Թագավորի նազիրը թագուհուն խորհուրդ է տալիս խորթ տղային կորցնելու նպատակով ուղարկի լույս տվող իրի հետևից:	ՀԱԲ 25, № 1(1)
	11.	ԽՍՀ	«Շահենշահ և Սալվի»	Կարս	Վեզիրը հերոսին խորհուրդ է տալիս իրեն ուղարկված փորձությունն ընդունել երիտասարդ ժամանակ:	Կարս, № 31(31)
	12.	ԽՍՀ	«Հորթարածի հեքիաթը»	Տավուշ-հջևան	Թագավորի վեզիրը խորհուրդ է տալիս թագավորին բերել տալ լույս տվող փետուրի թռչունին՝ փետուրը գտնողի միջոցով:	ՀԱԲ 25, № 7(7)
	13.	ԽՍՀ	«Իմաստուն տիրացուն»	Գուգարը (Լոռի)	Թագավորի աղախնի խորհուրդով տիրացուն ազատվում է փորձանքից:	ՀԺՀ VIII, № 64
	1.	ԽՍՀ	«Ջրհանի հեքիաթը»	Տավուշ-հջևան	Հերոսը մորը խորհուրդ է տալիս ջրաղացքարով փակած հորի կողմը չգնալ:	ՀԱԲ 21, № 10(10)
	2.	ԽՍՀ	«Քեռին ու խարզեն»	Մոկս	Հերոսը քեռու կնոջը խորհուրդներ է տալիս՝ ինչ անեն, որ արած գողության համար չքնվի:	Մոկս, № 13(13)
	3.	ԽՍՀ	«Մարթ օտող ախճիզը»	Արցախ	Հերոսը մորը խորհուրդ է տալիս մեծ աղջկան, որը շատ էր ուտում, վերացնի, այլապես փորձանք կգա:	ՀԺՀ V, № 6
	4.	ԽՍՀ	«Թափտմի հեքիաթը»	Կարս	Հերոսը վաճառականին խորհուրդ է տալիս ջրջել և տան պատի մեջ թաքցրած ոսկիները հանել:	Կարս, № 28(28)
	5.	ԽՍՀ	«Գարաքյւնքյւնի հեքիաթը»	Տավուշ-հջևան	Ուտքերը կորցրած և եղբայրների կողմից հորը նետված հերոսը մի անթև մարդու խնդրում է իրեն մի կերպ հանել հորից, որից հետո իր խորհուրդներով վերականգնում է իր ուտքերը և այդ մարդու թևերը:	ՀԱԲ 21, № 3(3)
	6.	ԽՍՀ	«Կարապետբեկի հեքիաթը»	Այրարատ	Ութսուն տարեկան ծնողների տղան նազիրին խորհուրդ է տալիս իրեն չմորթի և որպես ապացույց ինչ տանի թագավորին:	ՀԺՀ I, № 35

1	2	3	4	5	6	7
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	7.	Նս	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Որսորդը ձի և ասպազեն է նվիրում հերոսին:	Կարս, № 3(3)
	8.	Նս	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Որսորդի տղան լույս տվող կենդանու մորթին՝ Շամ-չրաղը տանում է թագավորին նվեր:	ՀԺՀ I, № 23
	9.	Խս, Նս	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Հերոսին մայրը կախարդական քսակ և դոտուկ է նվիրում և խորհուրդներ տալիս:	Կարս, № 25(25)
	10.	Խս	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսի մայրը խորհուրդ է տալիս տղային ա) ուր էլ գնա, գիշերը տուն վերադառնա, բ) ինչպես բերի թագավորի պահանջած փղոսկրը, գ) դրախտի ծառը, դ) թագավորի պահանջած կնոջը:	ՀԺՀ I, № 23
	11.	Խս	«Վըսկըրքյնքիլ տղի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Խորթ մայրը խորհուրդ է տալիս ամուսնուն՝ ինչպես ազատվեն աղջկանից:	ՀԱԲ 21, № 1(1)
	12.	Խս	«Դիւզ վըրթըմ ուտողնին»	Գանձակ-Տավուշ	Հերոսի գող ընկերոջ խորհրդով ընկերները խոյս են տալիս պատժից:	ՀԺՀ VI, № 149
	13.	Խս	«Սոյլամազ խանըմի հեքիաթը»	Այրարատ	Մայրը խորհուրդ է տալիս աղջկան՝ ինչպես անի, որ ազատագրվի ամուսնու ծեծից:	ՀԺՀ I, № 29
	14.	Խս	«Աղունիկի հեքիաթը»	Կարս	Հայրը մեռնելիս տղային խորհուրդ է տալիս՝ առաջ քրոջը ամուսնացնի:	Կարս, № 27(27)
	15.	Խս	«Կտրիչ տղան»	Սյունիք	Հերոսը ծովեզրին քնած ժամանակ մեռած հորն է տեսնում, ով նրան խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես հեծնի հրեղեն ձին:	ՀԺՀ VII, № 175
	16.	Խս	«Հոր տված երեք խրատը»	Այրարատ	Մեռնող հայրը որդուն երեք խրատ է տալիս:	ՀԺՀ II, № 45
	17.	Խս	«Թաքավորի հրամանը»	Տավուշ-Իջևան	Մահվան դատապարտված հայրը հերոսին խորհուրդ է տալիս ինչ անի, որ թագավորի հրամանը չեղյալ համարվի:	ՀԱԲ 21, № 22(22)
	18.	Խս	«Մեծի խորուրթը»	Տավուշ-Իջևան	Մահվան դատապարտված հայրը իր խորհուրդներով փրկում է ազգը:	ՀԱԲ 25, № 66(66)
19.	Խս	«Յաշոյլանի հեքիաթը»	Կարս	Հայրը տղային խորհուրդ է տալիս ձիերին հարավային կողմը չտանել:	Կարս, № 13(13)	

1	2	3	4	5	6	7
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	20	ԽՍՀ	«Թիթեռ մորաքույրը»	Այրարատ	Հայրը իր թամբալ աղջկան ամանացնելիս խորհուրդ է տալիս՝ ինչ պատճառաբանությամբ չաշխատի:	ՀԺՀ I, № 44
	21.	ԽՍՀ	«Չոփճու տղի հեքաթը»	Կարս	Քեռին խորհուրդներ է տալիս հերոսին, թե ինչպես թագավորի պահանջները կատարի:	Կարս, № 5(5)
	22.	ԽՍՀ	«Մարթ օտող ախճիգյը»	Արցախ	Ծեր և կույր ամուսինները հերոսին խորհուրդ են տալիս ոչ խարներն արածեցնելու համար չգնալ դեպի արևելք:	ՀԺՀ V, № 6
	23.	ԽՍՀ, ՆՍՀ	«Դարվեջի ու աղջըկներու հեքիաթ»	Տարոն	ա) Սուրբ Սարգիսը հերոսուհուն օժտում է շնորհներով: բ) քնի մեջ հերոսուհուն սուրբ Սարգիսը խորհուրդ է տալիս, թե ինչ անի, որ այքերը բուժի:	ՀԺՀ X, № 20
	24.	ԽՍՀ	«Մախքէ»	Համշեն	Մարգարեն հերոսի մեղքերին թողութուն տալու համար նրան խորհուրդներ է տալիս:	ՍՎ, Հմշբան
	25.	ԽՍՀ, ՆՍՀ	Ջիբրաել-հըղըր Նաբին	Վան-Վասպուրական	Քնած ժամանակ հերոսի ականջի մեջ խըղըրը և Նաբին քնի ուլունք են մտցնում, որի միջոցով իրականանում է հերոսի և հերոսուհու հանդիպումը:	ՀԺՀ XIV, №1
	26.	ԽՍՀ, ՆՍՀ	Գոլ-Բարին	Վան-Վասպուրական	Այքերը հանած հերոսուհուն խըղըր և Նաբին թոչունների կերպարանքով մի փետուր են թողնում և խորհուրդ են տալիս՝ ինչպես ձեռք բերի կորցրած այքերը, դնի տեղը և ձետուրի միջոցով առողջացնի:	ՀԺՀ XIV, №2
	27.	ԽՍՀ	«Չոր-Չարուխի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հարուստը հերոսին աշխատավարձը տալիս խորհուրդ է տալիս շուկայից գնել առաջին պատահածը:	ՀԱԲ 21, № 15(15)
	28.	ԽՍՀ	«Անմահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած ջրաղացպաններից ավագը նրան խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գնա անմահական ջրի հետևից:	ՀԱԲ 25, № 1(1)

1	2	3	4	5	6	7
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	29	ՆԱ	«Խոսրով- շահ»	Այրարատ	Ջրաղացականը մի սնդուկ է գտնում, որի մեջ մի աղջիկ կար. այդ սնդուկը նա նվիրում է քաղաքի թագավորին:	ՀԺՀ I, № 33
	30	ԽԱ	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Ջրաղացականը հերոսին խորհուրդ է տալիս ծին չտանել թագավորի արտավայրերը՝ արածեցնելու:	Կարս, № 3(3)
	31.	ԽԱ	«Վըսկըբյնքուլ տղի հեքիաթը»	Տավուշ- Իջևան	Ջրաղացականը հոգեորդուն խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես դիմակայի վտանգներին:	ՀԱԲ 21, № 1(1)
	32.	ԽԱ	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Անդրաշխարհի ջրաղացականը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ում դիմել (Ալմաստ), որպեսզի իմանա Հուրի թագավորի տղայի տեղը:	ՀԺՀ I, № 4
	33.	ՆԱ	«Բլբլուլ դաստա»	Վան- Վասպու- րական	Ճգնավորը թագավորի տղային ժառանգություն է թողնում մի գիրք և հրեղեն ծի:	ՀԺՀ XV, № 4
	34.	ԽԱ	«Իմաստուն տիրացուն»	Գուգարք (Լոռի)	Աղքատ տիրացուն կնոջ խորհուրդներով հոգում է իր ապրուստը:	ՀԺՀ VIII, № 64
	35.	ԽԱ	«Ասլան- բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Նախքնու կինը անժառանգ թագավորին խորհուրդ է տալիս ինչ անի, որ կինը տղանունենա:	ՀԺՀ VIII, № 22
	36.	ԽԱ	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	Այրարատ	Նախքնին թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ում դիմի Ղարաբուլուտ Ղահրմանի աղջկան գտնելու համար:	ՀԺՀ I, № 3
	37.	ԽԱ	«Ասլան- բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Նախքնու տղան դևի մոտ գերի ընկած աղջկան խորհուրդներ է տալիս, թե ինչպես անապարտե- լի դևի հոգու տեղը իմանա:	ՀԺՀ VIII, № 22
	38.	ԽԱ	«Ժուշկին գեներալ»	Կարս	Վաճառականը խորհուրդ է տալիս տղային՝ առաջ քրոջն ամուսնացնի:	Կարս, № 19(19)
	39.	ԽԱ	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Վաճառականը մեռնելիս խորհուրդ է տալիս տղային միշտ ազնիվ լինել և էրզրումում Ղամբար օղլու թեյարանը չմտնել:	Կարս, № 25(25)
	40.	ԽԱ	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Գինեվաճառը խորհուրդ է տալիս թագավորի սանիկին, թե ինչպես ընկերոջ համար հարսնացուին՝ Գյուլինան-Բանուվշին բերի:	ՀԺՀ I, № 21

1	2	3	4	5	6	7
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	41.	ԽՍՀ	«Դարվեշի ու աղջրկներու հեքիաթ»	Տարոն	Բոստանչին փողոց քրոջը խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես վարվի, որ քույրերի ճակատագրին չարժանանա:	ՀԺՀ X, № 20
	42.	ԽՍՀ	«Քյոսի, թոփալի ու քոռի նաղլը»	Այրարատ	Խոհարարը վաճառականի տղային խորհուրդներ է տալիս, թե ինչպես իր՝ բռնագրավված ապրանքը հետ ստանա:	ՀԺՀ I, № 38
	43.	ԽՍՀ	«Արա Գեղեցիկ»	Տավուշ-Իջևան	Հեքիմը կուրացած թագավորին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի իր աչքերի դեղը:	ՀԱԲ 21, № 4(4)
	44.	ԽՍՀ	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Հեքիմը խորհուրդ է տալիս՝ ոսկե ամարաթներից բերել տալ հազարան բլբուլ, անմահական խնձոր և անմահական ջուր:	Կարս, № 2(2)
	45.	ԽՍՀ	«Ձմրովստ ղուշը»	Ղարադաղ	Անդրաշխարհի հեքիմը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես կարող է լույս աշխարհ ընկնել:	Ղրղ, № 3(3)
	46.	ԽՍՀ	«Իրեք քոսա ու տուն ավիրող Հարոն»	Ալաշկերտ	Խաբված գյուղացին կորուստը վերադարձնելու համար խորհուրդներ է տալիս կնոջը:	ՀԺՀ IX, № 31
	47.	ԽՍՀ	«Խելք ծախող»	Վան-Վասպուրական	Գյուղացիները հերոսին ճիշտ ժամանակյին խորհուրդ են տալիս ամուսնանալ:	ՀԺՀ XV, № 22
	48.	ԽՍՀ	«Կյեղացու ախչիկ ընչըխ իլավ թակաուլըը կնիկ»	Մոկս	Գյուղացու աղջիկը թագավորի վեզիրին խորհուրդներ տալու արդյունքում դառնում է թագուհի:	Մոկս, № 4(4)
	49.	ԽՍՀ	«Գարաքյնքյիլի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Մի մարդ խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ այդ ճանապարհով չգնալ և ասում է, թե այդ ճանապարհին ինչ է սպասում իրեն:	ՀԱԲ 21, № 3(3)
	50.	ՆՍՀ	«Փառչա-Փահլըվան»	Այրարատ	Մի մարդ՝ Փառչա-Փահլըվանը, իր ձին, թուրը և երկարաճիտ կոշիկները կտակում է իր այն որդուն, ով կարող է դրանք բանեցնել:	ՀԺՀ I, № 6
	51.	ԽՍՀ, ՆՍՀ	«Խորհրդատու երեք եղբայրները»	Տավուշ-Իջևան	Մի մարդ մահանալու ժամանակ իր երեք որդիներին է թողնում իր ողջ կարողությունը, բացի մի փակ դրամատուփից և ասում է, որ դա մեկին է պատկանում, բայց ում՝ չի ասում:	ՀԱԲ 21, № 21(21)

1	2	3	4	5	6	7
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	52.	Խժ	«Շիրին շախ, Պննրնկ շախ, Տեղին շախ»	Մոկս	Մի մարդ հերոսին խորհուրդ է տալիս, որ փորձությունը, լավ է երիտասարդ ժամանակ գա, ոչ թե՛ ծեր:	ՀժՀ XVII, № 44
	53.	Խժ, Նժ	«Խելք ծախող»	Վան-Վասպուրական	Մի մարդ հերոսին խանութում խելք է ծախում, որի շնորհիվ նա հարստանում է:	ՀժՀ XV, № 22
	54.	Խժ	«Խորհրդատու երեք եղբայրները»	Տավուշ-Իջևան	Մի մարդ երեք եղբայրներն ժառանգությունը բաժանելու համար խորհուրդ է տալիս՝ դիմել ծերունի եղբայրներին:	ՀԱԲ 21, № 21(21)
	55.	Խժ	«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	մի կաղ մարդ փախցնում է հերոսին և հետո խորհուրդներ է տալիս այդ հերոսին կորցնելու, հեռացնելու համար:	ՀժՀ I, № 24
	56.	Խժ	«Գյուլշանի հեքիաթը»	Այրարատ	Ավագակապետը, վեզիր դառնալու ակնկալիքով, աղքատի փոքր տղային (Շահ Աբասի հոգեորդուն) խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես գնա Արևմուտքի թագավորի աղջկան ուզելու:	ՀժՀ I, № 33
	57.	Խժ	«Նոխտտի քաչալ»	Այրարատ	Քաչալը վաճառականներին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես խույս տան ավագանների հարձակումից:	ՀժՀ III, № 8
	58.	Խժ	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Թագավորի փոքր տղայի երեսանների տատմերն իր խորհուրդներով համոզում է հերոսի քրոջը, որ նրա առաջ անլուծելի խնդիրներ դնի:	ՀժՀ VII, № 174
	59.	Խժ	«Վըսկըքյնքիլ տղի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Տատմերը իր իսկ ձեռքով կորցրած և ջրաղացպանի մոտ հայտնված տղային ցանկանում է ոչնչացնել և դա անում է իր խորհուրդների միջոցով՝ ձեռք բերել ծովի ձիև, փղոսկր, այդ փղոսկրից սենյակ սարքել, առյուծի սրտի լույս տվող քարը բերել, Կումբկումբա սարի հետևի փերուն բերել:	ՀԱԲ 21, № 1(1)
	60.	Խժ	«Հնարագետ քաչալը»	Այրարատ	Սատանան հնարագետ քաչալի հնարի փոխարեն իր հնարն է սովորեցնում:	ՀժՀ I, № 42
	61.	Նժ	«Խազողու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Ազատագրված սատանան հերոսին թևի տակիս երկու մազ է տալիս, որ պետք լինելուն պես իրար քսի և կանչի:	ՀԱԲ 21, № 5(5)

1	2	3	4	5	6	7
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	62	Խձ	«Հախի ու Նահախի հեքիաթը»	Այրարատ	Ջրաղացում լսելով սատանաների զրույցը՝ կուրացած հերոսը իմանում է իր այքերի, ինչպես նաև թագավորի հիվանդ աղջկա դեղը:	ՀԺՀ I, № 28
	63	Խձ	«Անըսկյամ կընիկ»	Մոկս	Ազատագրված սատանան հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես ունեցվածքի տեր դառնա:	Մոկս, № 12(12)
	64	Խձ	«Դժխոյն Հեղինե և Գիքոն»	Վան-Վասպուրական	Սուրբ Գեորգը հերոսին մի քանի անգամ երազում խորհուրդ է տալիս գնա թագավորի աղջկան ուզի և դժվարությունների դեպքում Քրիստոսի անունը տա:	ՀԺՀ XVI, № 55
	65	Խձ	«Հազարան բլրով կամ Ալո-Դինոյի նաղը»	Այրարատ	Հերոսը, քնի մեջ, ինչ-որ ծայնի խորհուրդներով տեր է դառնում ծովեղեն ծիու:	ՀԺՀ I, № 1
	66	Խձ	«Չորաշը»	Տավուշ-Իջևան	Աչքերը հանած հերոսին երազում ասում են, թե ինչպես կարող են իր այքերը բուժել:	ՀԱԲ 21, № 11(11)
	67	Խձ	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Քնի մեջ ինչ-որ մարդիկ թագավորի կուրացած այքերի բուժման դեղի հետևից գնալու համար խորհուրդ են տալիս վերցնել թագավորի մատի մատանին, վրայի թուրը և տակի ձին:	ՀԺՀ I, № 2
	68	Խձ	«Բախտի հետևից ման եկողը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսին մի քանի անգամ երազում հայտնում են, որ գնա իր բախտի հետևից:	ՀԱԲ 25, № 44(44)
	69	Խձ	«Ուստա Մուրատ»	Խլաթ	Երազի մեջ հերոսին ասում են՝ խորհուրդ ստանալ յոթ օր ճանապարհ գնալուց հետո հանդիպած ծերունուց:	ՀԺՀ XVI, № 4
	70	Խձ	«Տերտղրոջ ախշիկ»	Վան-Վասպուրական	Երազի մեջ հերոսուհուն ասում են՝ ինչպես խուսափի վտանգից:	ՀԺՀ XV, № 19
	71	Խձ	Լյավոզ, Հւմըդ	Մոկս	Մի մարդ հերոսին երազում խորհուրդ է տալիս մեծ սարի մեջ չմտնել:	ՀԺՀ XVII, № 4
	72	ՆԿ	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Մարդանման ուղտերը, ի նշան երախտագիտության, իրենց բրդից նվիրում են հերոսին, որ անհրաժեշտության դեպքում օգնության հասնեն:	ՀԺՀ I, № 18

1	2	3	4	5	6	7
ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՎ ԹՈՂՈՒՆ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ						
ՁԻ	1.	ԽԿ	«Հազարան բլրով կամ Ալո-Դինոյի նաղլը»	Այրարատ	Հերոսի ծին լեզու է առնում և նրան խորհուրդներ տալիս:	ՀԺՀ I, № 1
	2.	ԽԿ	«Դունյա Գյոզնլը»	Արցախ	Հերոսի ծին լեզու է առնում և նրան խորհուրդ է տալիս՝ ա) ինչպես ծովն անցնի, բ) ինչպես ձեռք բերի Դունյա Գյոզալին, գ) ինչպես ձեռք բերի հրեղեն ծի:	Արցախ № 1(13)
	3.	ԽԿ	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Թագավորի ծին թագավորի փոքր տղային խորհուրդ է տալիս չվերցնել ճանապարհին ընկած փետուրը, որը հետագայում հերոսին փորձանքների պետք է բերեր, այնուհետև խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես գտնի փետուրի տիրոջը:	ՀԺՀ I, № 2
	4.	ԽԿ	«Հազարան բլրով կամ Ալո-Դինոյի նաղլը»	Այրարատ	Ծովից ելած հրեղեն ծին հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես կարողանա վանդակը վերցնել:	ՀԺՀ I, № 1
	5.	ԽԿ	«Վըսկըրյնքնլ տղի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Ծովից ձեռք բերած իմաստուն ծին հերոսին իր խորհուրդներով օգնում է հաղթահարել փերիին ձեռք բերելու ճանապարհին եղած դժվարությունները:	ՀԱԲ 21, № 1(1)
	6.	ԽԿ	«Արգար թաքավոր»	Այրարատ	Հրեղեն ծին հերոսին խորհուրդ է տալիս, թե ինչպես ձեռք բերի Հուրի թագավորի տղային:	ՀԺՀ I, № 4
	7.	ԽԿ	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղարքունիք	Երախտապարտ սպիտակ ծին հերոսին խորհուրդ է տալիս վերցնել դերվիշի փայտե սանրը, ասեղը, մի շիշ ջուր, օճառ:	ՀԱԲ 14, № 6(14)
	8.	ԽԿ	«Մարթակեր ախչիկ»	Վան-Վասպուրական	Ծերունու տված հրեղեն ծին հերոսին խորհուրդ է տալիս իր հետ վերցնել անմահական ջրի պահապան աղջկանից երեք մազ:	ՀԺՀ XV, №35
	9.	ՆԿ	«Հրեղեն ծին»	Ղարաղաղ	Երախտապարտ հրեղեն ծին հերոսին պոչից երկու մազ է տալիս, որ կանչի օգնության:	Ղրդ, № 4(4)

1	2	3	4	5	6	7
ՁԻ	10.	Ն ₄	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղարքունիք	Երախտապարտ սպիտակ, սև և կարմիր ձիերը հերոսին իրենց պոչերից մազ են տալիս:	ՀԱԲ 14, № 6(14)
	11.	Խ ₄	«Ձարզանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Հրեղեն ձին հերոսին խորհուրդ է տալիս մոտի պյուրը քամուն տա, որի արդյունքում դևի, դևի մոր և իր միջև խիտ անտառ կրուանի:	ՀԺՀ IV, № 7
	12.	Խ ₄	«Հազարան բլբլիկը»	Սրբախ	Հրեղեն ձիու խորհուրդներով հերոսը ձեռք է բերում Հազարան բլբուլը:	Արցախ № 1(7)
	13.	Խ ₄	«Հուրի թաքավորի ախշկա հեքիաթը»	Այրարատ	Վաճառականի տղայի հրեղեն ձին խորհուրդներ է տալիս հերոսին:	ՀԺՀ I, № 7
	14.	Խ ₄	«Պճի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Թագավորի փոքր տղայի հրեղեն ձին խորհուրդ է տալիս մի հոր փորել, մեջը մտնել և պատասխարվել փոթորիկից:	ՀԱԲ 25, № 3(3)
	15.	Խ ₄	«Ուսան աշըղն ու քոսեն»	Այրարատ	Մայր ձին՝ Ղըոխըլու դստաղը. խորհուրդ է տալիս իր աղջկան՝ Սանդուխտին Քոսին գետնովը տա և հազար կտոր անի:	ՀԺՀ I, № 7
	16.	Խ ₄	«Քաջանց թաքավորը»	Սյունիք	Հերոսի ձեռք բերած ձին խորհուրդ է տալիս նրան, թե ինչ ձևով բերի փղոսկրը	ՀԺՀ VII, № 174
	17.	Խ ₄	«Խոսրով-շահ»	Այրարատ	Աստծու կողմից ուղարկված ձին խորհուրդներ է տալիս հերոսին, որպեսզի նա հասնի իր նպատակին:	ՀԺՀ I, № 33
	18.	Խ ₄	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	Այրարատ	Ծերունու խորհուրդներով, ծովեղեն ձիով որոշակի սահման հասնելուց հետո, հերոսն օգտվում է Ղարաբուլուտ Ղահրըմանի աղջկա տակի խալու ձիու խորհուրդներից և հասնում Հազարան բլբուլին:	ՀԺՀ I, № 3
	19.	Խ ₄	«Տղա դարձող ախշիկը»	Այրարատ	Թագավորի Լյուիզար ձին խորհուրդ է տալիս պառավի աղջկան:	ՀԺՀ I, № 12
20.	Ն ₄	«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ ձիերը թագավորի տղային են տալիս իրենց պոչերի մազերից, որ անհրաժեշտության դեպքում օգնության հասնեն:	Կարս, № 7(7)	

1	2	3	4	5	6	7
ՁԻ	21.	Ն ₄	«Վըսկըբյնքնուտոյի հեքիաթը»	Տավուշ-իջևան	Իմաստուն ձին հերոսի լեզուն բացելու համար իր բաշից երեք մազ է տալիս փերիին, որպեսզի նա գցի բաժակով ջրի մեջ ու խմեցնի հերոսին:	ՀԱԲ 21, № 1(1)
	22.	Խ ₄	«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը»	Կարս	Իմաստուն ձին (Բաքլիբարը) խորհուրդ է տալիս թագավորի տղային, թե ինչպես փորձանքից ազատվեն:	Կարս, № 7(7)
	23.	Խ ₄ , Ն ₄	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Պառավի տված կարմիր ձիու զգուշացմամբ՝ հերոսը կարողանում է հաղթել Նազիկ թագավորի աղջկան:	ՀԺՀ I, № 19
	24.	Խ ₄ , Ն ₄	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	Այրարատ	Պառավի տված բոզ ձիու խորհրդով հերոսը հաղթում է Նուռեի անմահ դերվիշին:	ՀԺՀ I, № 19
	25.	Խ ₄	«Դարվեշի ու աղջրկներու հեքիաթ»	Տարոն	Դերվիշի ձին իրեն կերակրած հերոսուհուն իր խորհուրդներով ազատում է դերվիշի ձեռքից:	ՀԺՀ X, № 20
	26.	Խ ₄ , Ն ₄	«Բլբլու դաստա»	Վան-Վասպուրական	Թագավորի տղային կորցնելու նպատակով ուղարկում են Բլբլու դաստայի ծաղիկը բերելու. ճգնավորի նվիրած ձիու խորհուրդներով հերոսը ձեռք է բերում ծաղիկը:	ՀԺՀ XV, № 4
	27.	Ն ₄	«Ձարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Հերոսի ձին իր բաշից երեք մազ է տալիս, որպեսզի նա կարողանա դևի մոր թքից առաջացած լճի վրայով այդ մազերը գցելով լճի մեջ, կամուրջ սարքի և անցնի:	ՀԺՀ IV, № 7
	28.	Խ ₄	«Իմաստուն իծի հեքիաթը»	Այրարատ	Ձին մեծ եղբորը խորհուրդներ է տալիս՝ ինչպես գտնի ջրաղացպանին և ինչպես թաքնվի:	ՀԺՀ I, № 38
Աղյուսակ	1.	Խ ₄ , Ն ₄	«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ աղյուծը հերոսին կաթ է տալիս, նաև խորհուրդ է տալիս կաթը իր ձագերից մեկի տիկի մեջ լցնել:	Կարս, № 7(7)
	2.		«Ջոմշուղը և Մոմշուղը»	Տավուշ-իջևան	Երախտապարտ աղյուծը իր երեք ձագերից մեկը հերոսին, մյուսը եղբորն է նվիրում, մտածելով, որ նա իր ոտքը բուժած նույն տղան է:	ՀԱԲ 25, № 10(10)
	3.	Ն ₄	«Ասլան-Բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Աղյուծը նախաջու տղային կերակրում է իր կաթով և մեծացնում:	ՀԺՀ VIII, № 22

1	2	3	4	5	6	7
Կով, եզ	1.	Խ ₄	«Պոլոտ կով»	Մոկս	Կովը հերոսուհուն ուղղորդում է դեպի ձորի մեջ գտնվող մի պառավի մոտ, որը աղջկա գլուխը մտցնելով դեղին ջրի մեջ՝ աղջկա վզից և ականջներից ոսկե զարդեր են կախվում:	ՀԺՀ XVII, № 18
	2.	Խ ₄ Ն ₄	«Կարմիր կովի խեղճաթը»	Պարսկահայք	Կարմիր կովը տղային և աղջկան խորհուրդ է տալիս խորթ քրոջ համար իրեն մատաղ անելուց հետո երեսներն իր արյունով լվան, եղջյուրներն ու ոսկորները պահեն մսուրում: Մորթվելուց առաջ երեխաներին տանում է քարայրի պառավի մոտ, որպեսզի նրանց տերություն անի:	ՀԺՀ XVIII, № 6
	3.	Խ ₄ Ն ₄	«Թանջյունան խաթուն»	Վան-Վասպուրական	Կարմիր կովը աղջկան խորհուրդ է տալիս իրեն մորթելուց հետո ինչպես վարվի:	ՀԺՀ XIV, № 16
	4.	Խ ₄	«Ոսկե սեյի հեքիաթը»	Կոտայք	Եզը խորհուրդներ է տալիս տղային՝ ինչպես կատարի թագավորի պահանջները:	ՍՎ, ԹԵ, էջ 69-70
Արջ	1.	Ն ₄	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Երախտագետ արջն իր բրդից տալիս է հերոսին, որ նեղության մեջ իրեն կանչի:	ՀԺՀ VII, № 175
Փայլ	1.	Ն ₄	«Մարթ օտող ախճիգը»	Արցախ	Փայլը հերոսին տալիս է տերևի մեջ փաթաթած երկու զույգ աչքեր և մի փետուր, որպեսզի նա կարողանա լավացնի ծեր ամուսինների աչքերը:	ՀԺՀ V, № 6
	2.	Խ ₄	«Մարթ օտող ախճիգը»	Արցախ	Փայլի երախտագետ ձագերը հերոսին խորհուրդ են տալիս, թե ինչպես լավացնի կոյր ու ծեր ամուսինների աչքերը:	ՀԺՀ V, № 6
Աղվես	1.	Խ ₄	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Երախտապարտ աղվեսը հերոսին խորհուրդ է տալիս դևերի մոտից վերցնել պղնձե թասը, սփռոցը, թուրը:	ՀԱԲ 16, № 2(2)
	2.	Խ ₄	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Աղվեսի փոխակերպված մեռած ծերունու հոգին հերոսին բազմաթիվ խորհուրդներ է տալիս և օգնում խուսափել վտանգներից:	Կարս, № 2(2)
	3.	Խ ₄	«Աղվեսի պասը»	Տավուշ-Իջևան	Աղվեսը գայլին խորհուրդ է տալիս գնալ անտառ՝ դմակի հետևից, և խորամանկությամբ տիրանում է դմակին:	ՀԱԲ 25, № 99(99)

1	2	3	4	5	6	7
Կատու	1.	ԽԿ	«Չոփչին»	Կարս	Կատուն սովորեցնում է մկանը, թե ինչպես հրաշագործ մատանին դուրս բերի պալատից:	Կարս, № 20(20)
Վիշապ	1.	ԽԿ	«Ջրհանի հեքիաթը»	Տավուշ-իջևան	Վիշապը խորհուրդ է տալիս պառավին, ա) թե ինչպես վարվի, որ իրեն ազատի, բ) հերոսին կորցնելու նպատակով նրան ուղարկել անմահական ջրի և անմահական խնձորի հետևից:	ՀԱԲ 21, № 10(10)
	2.	ԽԿ	«Վիշապ և Վաթան ու Բաթան»	Ալաշկերտ	Վիշապի կերպարանք առած ծերունին վագիրի կողմից իր պալատից արտաքսված և Վաթանի ու Բաթանի կողմից հորը նետած թագավորի տղային խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես «բուժի» վագիրին և վերականգնի իր թագավորությունը:	ՀԺՀ IX, № 7
Օձ	1.	ԽԿ	«Չոփչին»	Կարս	Երախտապարտ օձը հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչ ուզի օձերի թագավորից:	Կարս, № 20(20)
	2.	ԽԿ	«Կատվու թալիֆ»	Գեղարքունիք	..	ՀԱԲ 14, № 4(12)
	3.	ՆԿ	«Չոփչին»	Կարս	Օձերի թագավորը չոփչուն է տալիս լեզվի տակի հրաշագործ մատանին:	Կարս, № 20(20)
	4.	ԽԿ, ՆԿ	«Կատվու թալիֆ»	Գեղարքունիք	Օձերի թագավորը չոփչուն է տալիս լեզվի տակի հրաշագործ մատանին և խորհուրդ տալիս՝ ինչպես այն բանեցնի:	ՀԱԲ 14, № 4(12)
	5.	ՆԿ	«Բյունամ, քյունամ սև օձին»	Տավուշ-իջևան	Օձի կերպարանափոխված արքայազնը աղքատ գյուղացուն օգնում է հարստանալ՝ իր աղջիկներից մեկին իրեն կնության տալու պայմանով:	ՀԱԲ 21, № 13(13)
	6.	ՆԿ	«Նալ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Օձ-երիտասարդը Նալ թագավորին ի նշան երախտագիտության, մատանի է տալիս, որի միջոցով Նալ թագավորը վերականգնում է իր նախկին տեսքը:	Կարս, № 21(21)

1	2	3	4	5	6	7
Մոդես	1.	Ն ₄	«Ըոես չկոնա ծոու մալ ուտա»	Ալաշկերտ	Քարի վրա պառկած մողեսից հերոսը որպես վկա կորցրած կովի գինն է ուզում. մողեսը մտնում է քարի տակ, այնտեղից հերոսը մի ջվալ ոսկի է հանում:	ՀԺՀ IX, № 36
Ձուկ	1.	Ն ₄	«Ձուփճու տղի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ ձուկը (ձկների թագավորը) իր թեփուկներից տալիս է հերոսին, որպեսզի անհրաժեշտության դեպքում օգնության հասնի:	Կարս, № 5(5)
	2.	Ն ₄	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Ձկների թագավորը, ի նշան երախտագիտության, մեջքի լողակից մի մազ է տալիս հերոսին, որը հետագայում հողի մեջ թաղելուց հետո պետք է դառնար դրախտական ծառ:	ՀԺՀ I, № 23
	3.	Խ ₄	«Ձուկ տղեն»	Կարս	ձկան կերպարանքով տղայի խորհուրդներով հայրը թագավորի աղջկան հարս է բերում:	Կարս, № 15(15)
	4.	Խ ₄	«Ասլան թաքավոր»	Այրարատ	Երախտապարտ ձուկը հերոսին սովորեցնում է՝ ինչպես ձեռք բերի հրաշագործ մոմակալը, վարվի դրա հետ, ազատում է փորձանքներից:	ՀԺՀ I, № 15
Մրջյուն	1.	Ն ₄	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ մրջյուններն իրեց եղունգից տալիս են հերոսին, որ նեղն ընկնելու դեպքում օգնության հասնեն:	ՀԺՀ I, № 18
	2.	Ն ₄	«Խազոլլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Երախտապարտ մրջյունը թևի տակից երկու մազ է պոկում և տալիս հերոսին:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	3.	Ն ₄	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ մրջյունն իր ոտքը կտրում է և տալիս հերոսին, որպեսզի նեղվելիս իմաց տա:	ՀԺՀ I, № 21
	4.	Ն ₄	«Թաքավորի տղան»	Սյունիք	Մրջյունների թագավորը իր մրջյուններից մեկի ոտքը տալիս է հերոսին, որ նեղության մեջ դրանով կանչի օգնության:	ՀԺՀ VII, № 175
Մեղու	1.	Ն ₄	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ մեղուն իր թևը տալիս է հերոսին, որ նեղն ընկած տեղը օգնության հասնի:	ՀԺՀ I, № 21

1	2	3	4	5	6	7
Բոռ	1.	ԽԿ	«Խազոլլու հեքիաթը»	Տավուշ-իջևան	Բոռը (աստծու կողմից ուղարկված) թագավորի տղայի ականջին ասում է, թե ինչպես վարվի, որ ծառը բարձրանալիս սինի մեջից ջուր չկաթի:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
Մժեղ	1.	ՆԿ	«Ջանսրզը»	Կարս	Մժեղների թագավորը թագավորի տղային գրիչ է տալիս, որ թղթի վրա գրի «Օգնության հասեք»:	Կարս, № 8(8)
Խոշորամարմին թռչուններ	1.	ԽԿ, ՆԿ	«Կոստիան թագավորի տղեն»	Տուրուբերան (Մուշ)	Երախտապարտ արծիվը հերոսին կաթ և երկու ձագ է տալիս:	ՀԺՀ XII, № 23
	2.	ԽԿ, ՆԿ	«Շեն թակավոր»	Վան-Վասպուրական	Արծիվը թագավորի տղային ի պատասխան լավության մի փետուր է տալիս, որպեսզի կրակ տալուն պես հասնի օգնության:	ՀԺՀ XIV, № 10
	3.	ԽԿ	«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ դուռը մի քանի անգամ փրկում է հերոսին և խորհուրդներ է տալիս հերոսին:	ՀԺՀ I, № 24
	4.	ԽԿ, ՆԿ	«Սինամ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ զմրուտ դուռը թագավորի տղային է տալիս իր փետուրներից, խորհուրդներ է տալիս:	Կարս, № 9(9)
	5.	ԽԿ, ՆԿ	«Սինամ թագավորի խեքիաթը»	Գեղարքունիք	Երախտապարտ զմրուտ տուտին հերոսին երկու փետուր է տալիս, մեկով բուժում է վիրավոր ոտքը, մյուսով կանչում է թռչունին, որ տանի լույս աշխարհ:	ՀԱԲ 14, № 2(10)
	6.	ԽԿ, ՆԿ	«Անմահական խնձոր»	Այրարատ	Երախտապարտ զմրուտ դուռը խորհուրդ է տալիս հերոսին, ինչ անի, որ նա կարողանա հերոսին դուրս հանի լույս աշխարհ:	ՀԺՀ II, № 1
	7.	ԽԿ, ՆԿ	«Ջըհանի հեքիաթը»	Տավուշ-իջևան	Ջմրութ դուռը, ի նշան երախտագիտության, երկու փետուր և խորհուրդներ է տալիս հերոսին:	ՀԱԲ 21, № 10(10)
	8.	ԽԿ, ՆԿ	«Թաքավորի տղեն ու զմրութ դուռը»	Տավուշ-իջևան	Ջմրութ դուռը խորհուրդ է տալիս թագավորի տղային, ինչ անի, որպեսզի կարողանա նրան լույս աշխարհ հանի:	ՀԱԲ 21, № 2(2)

1	2	3	4	5	6	7
Խոշորամարմին թռչուններ	9.	Խ ₄ , Ն ₄	«Դավթի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ Զմբուղ ղուշը փետուր է տալիս հերոսին և իր խորհուրդներով օգնում ձեռք բերել հրաշագործ թեյ-նիկը, որի մեջ ջուրն ու խնձորը անմահական են դառնում:	ՀԺՀ I, № 21
	10.	Խ ₄ , Ն ₄	«Փիր-Վալի»	Մուշ	Երախտապարտ հավըը հերոսին, փետուր և խորհուրդներ է տալիս, հասցնում անդրաշխարհ և հետ վերադարձնում:	ՀԺՀ XIII, № 6
	11.	Խ ₄ , Ն ₄	«Խազոլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Երախտապարտ դուղի ղուշը երկու փետուր և խորհուրդներ է տալիս հերոսին:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	12.	Խ ₄	«Անմահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսին անմահական ջրի հետևից տանող ղուզղունը նրան խորհուրդներ է տալիս, թե ինչպես վարվի մինչև անմահական ջրին հասնելը:	ՀԱԲ 25, № 1(1)
	13.	Խ ₄ , Ն ₄	«Թաքավորի սանիկը»	Տավուշ-Իջևան	Երախտապարտ ղուշը հերոսին խորհուրդներ է տալիս և հասցնում անմահական խնձորին և ջրին:	ՀԱԲ 25, № 6(6)
	14.	Խ ₄ , Ն ₄	«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	Երախտապարտ ղուշի հայրը հերոսին հրաշագործ քսակ է տալիս և խորհուրդ տալիս մինչև տուն հասնելն այն չքացել:	ՀԺՀ I, № 24
	15.	Խ ₄ , Ն ₄	«Օխթ ախպոր քուրը»	Կարս	Երախտապարտ ղուշը օգնում է հերոսին դուրս գալ լույս աշխարհ:	Կարս, № 10(10)
	16.	Ն ₄	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Սպիտակ թռչունները իրենց փետուրից տալիս են հերոսին, որ նեղության մեջ հայտնվելիս օգնության հասնեն:	ՀԺՀ I, № 18
Աղավնի	1.	Ն ₄	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Երախտապարտ աղավնին հերոսին մի փետուր է տալիս, որ նեղության մեջ վառի այն ու կանչի օգնության:	Կարս, № 11(11)
	2.	Խ ₄	«Անմահական ճուր պիրող տղեն»	Տավուշ-Իջևան	Վատ աղբյուրի լճակից դուրս եկած մի աղավնի հերոսին խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես ձեռք բերի անմահական խնձորները և ջուրը:	ՀԱԲ 25, № 1(1)
	3.	Խ ₄	«Շահենշահ և Սալվի»	Կարս	Հերոսի ճանապարհին հանդիպած աղավնին նրան ասում է, թե երբ իր մեղքերին թողություն կլինի:	Կարս, № 31(31)

1	2	3	4	5	6	7
Աղավնի	4.	Ն ₄	«Ասլան թաքավոր»	Այրարատ	Երկու աղավնի քնած հերոսի մոտ թողնում են երկու փետուր, որոնց միջոցով տղան առողջացնում է մոր ոտքերը:	ՀԺՀ I, № 15
	5.	Ն ₄	«Մովսեսի հեքիաթը»	Այրարատ	Երկու աղավնի քնած հերոսի մոտ թողնում են երկու փետուր և մի սրվակ դեղ, որոնց միջոցով առողջացնում է իր իսկ կողմից անիծած և հաշմանդամ դարձած մարդկանց:	ՀԺՀ I, № 14
	6.	Խ ₄ , Ն ₄	«Աղունիկի հեքիաթը»	Կարս	Երկու աղավնի հերոսուհուն փետուր են տալիս, որպեսզի թաթախի ջրի մեջ և քսի կտրված թևերին:	Կարս, № 27(27)
	7.	Խ ₄ , Ն ₄	«Վարդիթեր»	Այրարատ	Երկու աղավնի քնած հերոսուհու մոտ փետուր են թողնում, որի միջոցով նա կարողանում է բուժել այքերը՝ աղավնիների խորհուրդներին հետևելուց հետո:	ՀԺՀ I, № 26
	8.	Խ ₄ , Ն ₄	«Կոստիան թագավորի տղեն»	Տուրուբրան (Մուշ)	Երկու աղավնի հերոսի մոտ փետուր են թողնում և սովորեցնում ինչպես հանված այքերը տեղադրի:	ՀԺՀ XII, № 23
	9.	Խ ₄	«Հազարան բուլբուլը»	Ղարաղաղ	Երկու աղավնի իրենց փետուրներով և աղբյուրի ջրով հերոսի և իր հարսնացուի այքերը տեղադրում են և տեսողությունը վերականգնում:	Ղրղ, № 1(1)
	10.	Խ ₄	«Ասլան-Բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Պառավի և աղջկա կերպարանափոխված երկու աղավնու զրույցից հերոսն իմանում է, թե ինչ փորձանքների է ենթարկվելու:	ՀԺՀ VIII, № 22
	11.	Խ ₄	«Բադրխանե Միրան»	Վան-Վասպուրական	Հերոսը երազի մեջ լսում է երկու-երեք աղավնու զրույցը, որից իմանում է, թե իր կնոջը փրկելու համար ինչ անի:	ՀԺՀ XV, № 51
	12.	Խ ₄	«Ջեյրան-օղլի»	Այրարատ	Հերոսը քնի մեջ երեք աղավնու զրույցից իմանում է, թե ինչ փորձությունների է ենթարկվելու:	ՀԺՀ I, № 20
	13.	Ն ₄	«Դարվեշի ու աղջրկներու հեքիաթ»	Տարոն	Աղբյուրի մոտ աղավնիները մի փետուր են թողնում, որը հերոսուհին թաթախում է աղբյուրի ջրի մեջ, քսում այքերին և բուժում:	ՀԺՀ X, № 20

1	2	3	4	5	6	7
Փոքրամարմին այլ թռչուններ	1.	Խ ₄	«Հազարի բլրբուլ»	Տավուշ-հջևան	Հազարան բլրբուլը հերոսին խորհուրդ է տալիս պալատի մոտ շան տեղ կապած կնոջ վրա ուշադրություն դարձնի:	ՀԱԲ 25, № 2(2)
	2.	Խ ₄	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Ղուշը թագավորին խորհուրդ է տալիս իրեն խոսեցնել կարողանալու համար և ում միջոցով բերել տա - Սև ու Սպիտակ ծովերի արանքում Կարմիր դևի մոտ գերի ընկած իր աղախնին, - Կարմիր ծովի քառասուն հրեղեն մայր ձիերին:	ՀԺՀ I, № 2
	3.	Խ ₄	«Փառչա-Փահլըվան»	Այրարատ	Մի ագռավ թագավորի տղաներին ցույց է տալիս հերոսի տեղը:	ՀԺՀ I, № 6
	4.	Խ ₄	«Ձարզանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Ծիծեռնակը խորհուրդ է տալիս հերոսին, թե տնից դուրս գալիս ինչ անի:	ՀԺՀ IV, № 7
	5.	Ն ₄	«Կարապետ-բեկի հեքիաթը»	Այրարատ	Թագավորի թոչունը թագավորին մի կորիզ է նվիրում, որից դուրս եկած խնձորենին անմահական խնձորներ է տալիս	ՀԺՀ I, № 35
	6.	Ն ₄	«Քյնսիր մարթին հաքյաթը»	Արցախ	Անտառում գտած թոչունը աղքատ հերոսին ամեն օր մատակարարում է ձվով. արդյունքում նա հարստանում է:	ՀԺՀ VI, № 5
	7.	Ն ₄	«Բառվու թոռ»	Սասուն	Աղքատ պառավի հավը ամեն օր մի ձու է տալիս, որը դերվիշը ավելի թանկ էր առնում: Հերոսն այդ հավի փորից հանեց կախարդական մատանի:	ՀԱԲ 19, № 14(16)
	8.	Ն ₄	«Մղդոսոն նաղը»	Ղարաղաղ	Անտառում գտած ծիտը աղքատ հերոսին 10 օրը մեկ ոսկե ձվով է մատակարարում. արդյունքում նա հարստանում է:	Ղրդ, № 5(5)
	9.	Խ ₄	«Սամուր-սամուր խրճիկ»	Մուշ-Բուզանդխ	Ճնճղուկը հերոսուհուն խորհուրդ է տալիս, գլխին գալիք փորձանքն ընդունի մանկուց:	ՀԺՀ X, № 19
	10.	Ն ₄	«Ժլատ թագավորի հեքիաթը»	Կարս	Երկու թոչուն հերոսին փետուր են տալիս, որով նա կուրացած աչքերը լավացնում է:	Կարս, № 1(1)

1	2	3	4	5	6	7
Փոքրամարմին այլ թռչուններ	11.	Խ _կ	«Քառասուն աղջկա հեքիաթը»	Տավուշ-իջևան	Հերոսուհու թռչունն իր խորհուրդներով կանխում է վտանգը:	ՀԱԲ 21, № 7(7)
	12.	Խ _կ	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Թռչունը խորհուրդ է տալիս՝ ինչպես քար դարձած հերոսին կենդանացնեն:	Կարս, № 11(11)
	13.	Խ _կ	«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	Թռչունի կերպարանք առած աղջիկների մայրը խորհուրդ է տալիս հերոսին՝ ինչպես գտնի Մուրզային:	ՀԺՀ I, № 24
	14.	Խ _կ	«Սաբրըլըղեն քուտը»	Կիլիկիա	Թռչունը հերոսուհուն ասում է՝ որտեղ է իր բախտը:	Կիլիկիա, № 6(6)
ԲՆԱՇԽԱՐՀԸ ՆԵՐԿԱՅԱՅՆՈՂ ՆՎԻՐԱՏՈՒՆԵՐ ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՈՒՆԵՐ						
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	1.	Խ _ա	«Ձարզանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Մահակը աստծո միջամտությամբ հերոսին ցույց է տալիս բարի ճանապարհը:	ՀԺՀ IV, № 7
	2.	Խ _ա	«Մարթ օտոդ ախճիգյը»	Արցախ	Տերևը լեզու է առնում և հերոսի ականջին ասում, թե ինչ ծառի փայտից է իր ձեռքի մահակը:	ՀԺՀ V, № 6
	3.	Խ _ա	«Շըղկշըղկան շապիք»	Մոկս	Կախարդական շապիկը հերոսին խորհուրդներ է տալիս:	Մոկս, № 1(1)
	4.	Ն _ա	«Օհան ողնչպարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսի ճանապարհին երեք անգամ հադիպում է մի սպիտակ դաստակ, որը հերոսը բռնում է. բաց թողնելու համար դաստակը հերոսին է նվիրում թաս, սփռոց, ճիպոտ, մատանի, ապարանջան:	ՀԺՀ I, № 8
	5.	Ն _ա	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Խնձորի և տանձի ծառերից յուրաքանչյուրը հերոսին երեք պտուղ է տալիս, որոնք ուտելու դեպքում հերոսը էշ, ապա նորից մարդ է դառնում:	Կարս, № 25(25)
	6.	Ն _ա	«Դարվիշին խոխերը»	Սյունիք	Աղքատ ամուսիններին անտառում ընկած կոճղը մի սնդուկ ոսկի է տալիս:	ՀԺՀ VII, № 178
	7.	Ն _ա	«Աբգար թաքավոր»	Այրարատ	Սալաքարի տակ գտնվող երկրի ընդերքի աղբյուրն ամեն «թղկալուց» հերոսին մի թանկարժեք քար է տալիս:	ՀԺՀ I, № 4
	8.	Խ _ա	«Յոթ տարվան մեռել»	Մուշ	Աղբյուրից դուրս եկած թանկարժեք քարի վրա գրված էր, որ հերոսուհին պետք է յոթ տարվա մեռածին պահի:	ՀԺՀ XII, № 44

1	2	3	4	5	6	7
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	9.	Խ _ա	«Սափուր-սափուր խրցիկ»	Բուզանդիս	Աղբյուրի միջից դուրս եկած գանգը հերոսին խորհուրդ է տալիս գլխին գալիք փորձանքն ընդունի մանկուց:	ՀԺՀ XI, № 37
	10.	Ն _ա	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Անտառի մեջի աղբյուրը թագավորի աղջկան թանկարժեք քարեր է տալիս:	ՀԺՀ I, № 31
	11.	Ն _ա	«Հորթարածի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսն անտառում մի լույս տվող փետուր է գտնում:	ՀԱԲ 25, № 7(7)

ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Ինչպես նշվել է, հայկական հեքիաթներում գլխավոր հերոսը նվիրատուներից և խորհրդատուներից զատ, ունի նաև գերբնական օգնականներ (գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք - Օ_գ և հրաշագործ առարկաներ - Օ_ա): Աղյուսակ 2.-ում առանձնացված են գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց և հրաշագործ առարկաների տիպերը, տրված է յուրաքանչյուր տիպի գործառույթը (գործառույթները), հեքիաթը, տարածաշրջանը, հեքիաթի ժողովածուն և համարը ժողովածուում: Ընտրված 220 հեքիաթում հեքիաթի հերոսի ուղեկիցները հայտնվում են նրա ճանապարհին, երբ մյուս նվիրատուներն ու խորհրդատուներն ի զորու չեն օգնելու նրան: Թեպետ գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք հեքիաթի հերոսին ուղեկցում են խմբով (3, 4, կամ 5 հոգի), այնուամենայնիվ նրանք աղյուսակում ներկայացված են ըստ գործառույթի, քանի որ միևնույն տիպի գործող անձը կարող է հանդես գալ տարբեր խմբերում: Ընտրված հեքիաթներում գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք հանդիպում են 12 հեքիաթում, ինչը ցույց է տալիս, որ նրանց՝ հեքիաթի հերոսին օգնելու անհրաժեշտությունն ավելի սակավ է: Այլ է պատկերը հրաշագործ առարկաների պարագայում: Հրաշագործ առարկաների հանդիպման հաճախականությունն ուղիղ համեմատական է նվիրատուների քանակին: Աղյուսակում հրաշագործ առարկաները

բերված են ըստ տիպերի, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի տարբեր գործառույթներ:

Աղյուսակ 1.-ի շարունակություն

1	2	3	4	5	6	7
Այլ խորհրդատուներ և նվիրատուներ	9.	Խ _ա	«Սափուր-սափուր խրոցիկ»	Բուվանըխ	Աղբյուրի միջից դուրս եկած գանգը հերոսին խորհուրդ է տալիս գլխին գալիք փորձանքն ընդունի մանկուց:	ՀԺՀ XI, № 37
	10.	Ն _ա	«Ձուկ տղան»	Այրարատ	Անտառի մեջի աղբյուրը թագավորի աղջկան թանկարժեք քարեր է տալիս:	ՀԺՀ I, № 31
	11.	Ն _ա	«Հորթարածի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսն անտառում մի լույս տվող փետուր է գտնում:	ՀԱԲ 25, № 7(7)

ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Ինչպես նշվել է, հայկական հեքիաթներում գլխավոր հերոսը նվիրատուներից և խորհրդատուներից զատ, ունի նաև գերբնական օգնականներ (գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք - O_{δ} և հրաշագործ առարկաներ - O_{ω}): Աղյուսակ 2.-ում առանձնացված են գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձանց և հրաշագործ առարկաների տիպերը, տրված է յուրաքանչյուր տիպի գործառույթը (գործառույթները), հեքիաթը, տարածաշրջանը, հեքիաթի ժողովածուն և համարը ժողովածուում: Ընտրված 220 հեքիաթում հեքիաթի հերոսի ուղեկիցները հայտնվում են նրա ճանապարհին, երբ մյուս նվիրատուներն ու խորհրդատուներն ի զորու չեն օգնելու նրան: Թեպետ գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք հեքիաթի հերոսին ուղեկցում են խմբով (3, 4, կամ 5 հոգի), այնուամենայնիվ նրանք աղյուսակում ներկայացված են ըստ գործառույթի, քանի որ միևնույն տիպի գործող անձը կարող է հանդես գալ տարբեր խմբերում: Ընտրված հեքիաթներում գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք հանդիպում են 12 հեքիաթում, ինչը ցույց է տալիս, որ նրանց՝ հեքիաթի հերոսին օգնելու անհրաժեշտությունն ավելի սակավ է: Այլ է պատկերը հրաշագործ առարկաների պարագայում: Հրաշագործ առարկաների հանդիպման հաճախականությունն ուղիղ համեմատական է նվիրատուների քանակին: Աղյուսակում հրաշագործ առարկաները բերված են ըստ տիպերի, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի տարբեր գործառույթներ:

ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ

Օգնական	Օգնականի հ/հ	Տիպ	Հեքիաթ	Տարածաշրջան	Գործառույթ	Ծանոթություն
1	2	3	4	5	6	7
ԳԵՐԲՆԱԿԱՆ ՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՎ ՕԺՏՎԱԾ ԳՈՐԾՈՂ ԱՆՁԻՆՔ						
Գերբնական ուժով օժտված գործող անձ	1.	Օձ	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	Այրարատ	հերոսը ճանապարհին հանդիպում է գերբնական ուժով օժտված երկու մարդու. մեկը երկու ջրաղացաքար ոտքերին կապած արագ վազում է, մյուսը՝ ժայռերը վերցնում, շարում է իրար գլխի:	ՀԺՀ I, № 10
	2.	Օձ	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը յուրաքանչյուր ոտքին մի ջրաղացաքար կապած վազում է:	Կարս, № 11(11)
	3.	Օձ	«Թոռչու տղեն»	Լոռի	Հերոսը հանդիպում է երկու մարդու, ովքեր, կանգնած միմյանցից երեք օրվա ճանապարհի հեռավորությամբ սարերի վրա, ճոպանի մեջ անցկացրած մեծ ջրաղացքարը ճկույթով փոխանցում են մեկը մյուսին:	ՀԺՀ.Ղ № 9
	4.	Օձ	Ասլան-բալասուն հաքիաթը	Արցախ	Հերոսը հանդիպում է միտանի մարդու, որը շատ արագավազ է:	ՀԺՀ VI, № 2
	5.	Օձ	«Պճի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը ծառերն արմատախիլ է անում:	ՀԱԲ 25, № 3(3)
	6.	Օձ	«Առչի տղեն»	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը հսկայական ծառն արմատախիլ է անում:	Կարս, № 12(12)
	7.	Օձ	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսն անտառում հանդիպում է մի մարդու, որ հսկա ծառերն արմատախիլ է անում և տանում տնկում ուրիշ տեղ:	ՀԺՀ I, № 23
	8.	Օձ	«Օխթ ախպոր քուրը»	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որն ուսը հենում, սար է շրջում:	Կարս, № 10(10)

1	2	3	4	5	6	7
Գերբնական ուժով օժտված գործող անձ	9.	Օձ	«Օխթ ախպոր քուրը»	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որն ատամներով երկաթ է մանրացնում:	Կարս, № 10(10)
	10	Օձ	«Առջի տղեն»	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը մի անգամից հսկայական քանակությամբ ծուկ է ծովից հանում:	Կարս, № 12(12)
	11.	Օձ	«Աստղ ջոկող, հոտ քաշող, ղոչաղ, լողնորդ»	Այրարատ	Հերոսն օժտված է գերբնական ուժով, ում ուժը խանչալի մեջ, հանդիպում է մի մարդու. -ով սուր հոտառություն ունի, -ով լավ լողորդ է, -ով կարողանում է աստղերով որոշել՝ ով է մեռնում:	ՀԺՀ III, № 4 (հվձ)
Գերբնական լսողությամբ օժտված գործող անձ	1.	Օձ	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը գլխի վրա կանգնած ականջ է դնում և իմանում բոլոր խոսակցությունները:	ՀԺՀ I, № 23
	2.	Օձ	«Թոռչու տղեն»	Լոռի	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, ով գլխի վրա կանգնած լսում է, թե ով աշխարհում ինչ է խոսում:	ՀԺՀ Ղ № 9
	3.	Օձ	«Խազոլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով գետնի տակի տեղեկությունները երկինք է հաղորդում:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	4.	Օձ	«Առջի տղի նաղը»	Այրարատ	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով իմանում է, որ ընկերը փորձանքի մեջ է:	ՀԺՀ I, № 9
	5.	Օձ	«Ասլանգաղեի հեքյաթը»	Կարս	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով իմանում է՝ սատանաներն ինչ են խոսում:	Կարս, № 11(11)
	6.	Օձ	Ասլան-բալասուն հաքյաթը	Արցախ	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը ականջը գետնին դնելով իմանում է՝ մրջյուններն ինչ են խոսում:	ՀԺՀ VI, № 2

1	2	3	4	5	6	7
Շատ խմելու և ուտելու գերբնական հատկությամբ օժտված գործող անձ	1.	Օձ	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը խմում է գետը:	Կարս, № 11(11)
	2.	Օձ	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսը մի գետի մոտ հանդիպում է մի մարդու, որը չափազանց շատ է խմում և էլի դարձյալ ծարավ է մնում:	ՀժՀ I, № 23
	3.	Օձ	«Խազոլլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը խմում է ամբողջ ծովը, ուտում իրեն շրջապատող ամեն ինչ, բայց դարձյալ մնում է ծարավ ու սոված:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	4.	Օձ	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսը քաղաքում մի մարդու է հանդիպում, որը ինչքան շատ է ուտում, այնքան ավելի է ուտելու պահանջ զգում:	ՀժՀ I, № 23
	5.	Օձ	«Պճի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, որը գութանի վարած կոշտերը կոպ է տալիս:	ՀԱԲ 25, № 3(3)
	6.	Օձ	«Թոռչու տղեն»	Լոռի	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, ով շատ հաց (այլուր) է ուտում	ՀժՀ.Ղ № 9
	7.	Օձ	«Թոռչու տղեն»	Լոռի	Հերոսը ճանապարհին հանդիպում է մի մարդու, ով շատ ջուր է խմում:	ՀժՀ.Ղ № 9
Այլ գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձ	1.	Օձ	«Ավչու տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսը սարի ստորոտում հանդիպում է մի հովվի, որի սրինգը նվազելիս ոչխարները պարում են, չեն արածում	ՀժՀ I, № 23
	2.	Օձ	«Խազոլլու հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը հանդիպում է մի հովվի, որը իր շվիի օգնությամբ յոթ սարից այն կողմ գտնվող ոչխարի հոտը բերում է իր մոտ:	ՀԱԲ 21, № 5(5)
	3.	Օձ	«Պճի հեքիաթը»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որի սագի նվազից սար ու ձոր դմբղմբում է:	ՀԱԲ 25, № 3(3)
	4.	Օձ	«Ասլանզադեի հեքիաթը»	Կարս	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որի զուռնայի նվազից սար, քար, ծառ ու ծաղիկ խաղում են:	Կարս, № 11(11)
	5.	Օձ	Ասլան-բալասուն հաքիաթը	Արցախ	Հերոսը հանդիպում է մի մարդու, որը կրակի մեջ չի այրվում:	ՀժՀ VI, № 2

1	2	3	4	5	6	7
Այլ գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձ	6.	Օձ	«Աստղ ջոկող, հոտ քաշող, դոչաղ, լողնորդ»	Այրարատ	Հերոսը հանադիպում է մի մարդու. -ով սուր հոտառություն ունի, -ով լավ լողորդ է, -ով կարողանում է աստղերով որոշել՝ ով է մեռնում:	ՀԺՀ III, № 4 (հվժծ)
ՀՐԱՇԱԳՈՐԾ ԱՌԱՐԿԱՆԵՐ, ԹՈՂՈՒՆՆԵՐ, ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ						
Մատանի	1.	Օ _ա	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Մատանին պղնձի մեջ. էգ ձիերը հերթով գալիս են կանգնում պղնձի վրա, հերոսը կթում է:	ՀԺՀ I, № 2
	2.	Օ _ա	«Չոփչին»	Կարս	Մատանին լեզվի տակից հանելով և լիզելով երկու արաք է դուրս գալիս և հերոսի ցանկությունը կատարում:	Կարս, № 20(20)
	3.	Օ _ա	«Կատվու թալիֆ»	Գեղարքունիք	Մատանու ակը աջ պտտելիս քառասուն արաք է դուրս գալիս և հերոսի ցանկություն կատարում, ծախս պտտելիս՝ անհետանում:	ՀԱԲ 14, № 4(12)
	4.	Օ _ա	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	Կարս	Մատանու ակը պտտելով Չնաշխարիկի պալատը հայտնվում է ջրաղացի մոտ:	Կարս, № 3(3)
	5.	Օ _ա	«Ոսկի կանթեղ»	Վան-Վասպուրական	Մատանու ակը փայլեցնելիս հերոսի առաջ երկու հոգի են հայտնվում և նրա ցանկությունները կատարում:	ԱՀ XXII
	6.	Օ _ա	«Առջի տղի նաղլը»	Այրարատ	Մատանու ակի խամրելը ասում էր, որ հերոսը վտանգի մեջ է:	ՀԺՀ I, № 9
	7.	Օ _ա	«Բյնսիք մարթին հաքյաթը»	Արցախ	Մատանին մատին դնելով՝ հերոսն ինչ ուզում է, կատարվում է:	ՀԺՀ VI, № 5
	8.	Օ _ա	«Բառվու թոռ»	Սասուն	Մատանին մատին դնելով՝ հերոսի առաջ հայտնվում են քառասուն դերվիշներ և կատարում նրա ցանկությունները:	ՀԱԲ 19, № 14(16)
	9.	Օ _ա	«Շըղկշըղկան շապիքյ»	Մոկս	Մատանին մատին դնելով հերոսը գիտակցությունը կորցնում է:	Մոկս, № 1(1)

1	2	3	4	5	6	7
Մատանի	10	Օ _ա	«Օհան ողնչպարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսը վերցնում է հրաշագործ սփռոցի վրայի մատանին:	ՀԺՀ I, № 8
	11.	Օ _ա	«Շղղկշղղկան շապիք»	Մոկս	Մատանին գցելով թունավորված ուտելիքի մեջ՝ թույլը չեզոքանում է:	Մոկս, № 1(1)
	12.	Օ _ա	«Ոսկե քաքուկ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Մատանին գցելով ջրի մեջ՝ այն կարծրանում է:	ՀԺՀ I, № 18
	13.	Օ _ա	«Կտրիչ տղան»	Սյունիք	Մատանին գցելով ծովի մեջ, այն դառնում է ցամաք, իսկ հերոսին հետապնդող աժդահա ձկները՝ քար:	ՀԺՀ VII, № 175
Մտրակ, մահակ, փայտիկ	1.	Օ _ա	«Օհան ողնչպարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Մտրակով խփելով՝ ամեն ինչ իր տեղն է ընկնում:	ՀԺՀ I, № 8
	2.	Օ _ա	«Քյասիբ մարթին հաքյաթը»	Արցախ	Մտրակով խփելով ցանկացած մարդու ցանկացած կենդանու է վերածում և հակառակը:	ՀԺՀ VI, № 5
	3.	Օ _ա	«Սինամ թագավորի խեքաթը»	Գեղարքունիք	-"-	ՀԱԲ 14, № 2(10)
	4.	Օ _ա	«Շեն թակավոր»	Վան-Վասպուրական	-"-	ՀԺՀ XIV, № 10
	5.	Օ _ա	«Կոմբալ տու...»	Այրարատ	Հրաման ստանալով՝ մահակն սկսում է ծեծել:	ՀԺՀ II, № 7
	6.	Օ _ա	«Թագավորի բաղը»	Գեղարքունիք	Ճիպտոտով խփելիս մեռածը վերակենդանանում է և հակառակը:	ՀԱԲ 14, № 1(9)
	7.	Օ _ա	«Ասլան թաքավոր»	Այրարատ	Փայտիկով մոմակալին խփելու դեպքում, հերոսն ստանում է ցանկացած բանը:	ՀԺՀ I, № 15
	8.	Օ _ա	«Սինամ թագավորի հեքաթը»	Կարս	Եշիլ-չիբուխով խփելու դեպքում մարդը դառնում է կենդանի, կամ հակառակը:	Կարս, № 9(9)
	9.	Օ _ա	«Ժուշկին գեներալի հեքյաթը»	Կարս	-"-	Կարս, № 18(18)
Թուր	1.	Օ _ա	«Ղուշ-փարին»	Այրարատ	Եթե թրի պոչը դրվի ծիու ճակատին, բերանի ուղղվի ջրի կողմը, ջուրը ճանապարհ կտա:	ՀԺՀ I, № 2
	2.	Օ _ա	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Թուրը կտրում է Հազարան բլրույի ոսկե վանդակի շղթաները:	Կարս, № 2(2)

1	2	3	4	5	6	7
Թուր	3.	Օ _ա	«Առջի տղի նաղը»	Այրարատ	Հերոսի թուրը պատյանից հանելու դեպքում նրա կյանքին վտանգ է սպառնում:	ՀԺՀ I, № 9
	4.	Օ _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Թուրը պատյանից հանելիս զորք է հայտնվում հերոսի առաջ, պատյան դնելիս՝ անհետանում:	ՀԱԲ 16, № 2(2)
Դաշույն	1.	Օ _ա	«Կոմբալ տու...»	Այրարատ	Դաշույնը հրաման տալիս կարող է զորք էլ կոտորել:	ՀԺՀ II, № 7
	2.	Օ _ա	«Աստղ ջոկող, հոտ քաշող, դոչաղ, լողնորդ»	Այրարատ	Հերոսն ունի խանչալ, որով պայմանավորված է իր ուժը այն կորցնելու դեպքում նա ուժագրկվում է:	ՀԺՀ III, № 4 (հվժ)
Ափոոց	1.	Օ _ա	«Օհան ողնչպարի տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Ափոոցը բացելուն պես՝ նրա վրա ուտելիքներ են հայտնվում:	ՀԺՀ I, № 8
	2.	Օ _ա	«Քյասիբ մարթին հաքյաթը»	Արցախ	-''-	ՀԺՀ VI, № 5
	3.	Օ _ա	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	-''-	ՀԺՀ I, № 18
	4.	Օ _ա	«Շահենշահ և Սալվի»	Կարս	-''-	Կարս, № 31(31)
	5.	Օ _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	-''-	ՀԱԲ 16, № 2(2)
Սինի	1	Օ _ա	«Թագավորի բաղը»	Գեղարքունիք	Ճիպոտով սինու վրա խփելիս վրան ցանկացած ուտելիք է հայտնվում:	ՀԱԲ 14, № 1(9)
Գլխարկ	1.	Օ _ա	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը»	Այրարատ	Գլխարկը գլխին դնելով՝ հերոսն անտեսանելի է դառնում:	ՀԺՀ I, № 18
	2.	Օ _ա	«Շահենշահ և Սալվի»	Կարս	-''-	Կարս, № 31(31)
	3.	Օ _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	-''-	ՀԱԲ 16, № 2(2)
Կարպետ, գորգ	1.	Օ _ա	«Քյասիբ մարթին հաքյաթը»	Արցախ	Կարպետի վրա նստելով՝ հերոսը օդով ցանկացած տեղն է տեղափոխվում:	ՀԺՀ VI, № 5
	2.	Օ _ա	«Շահենշահ և Սալվի»	Կարս	Գորգի վրա նստելով՝ հերոսը օդով անմիջապես ցանկացած տեղն է տեղափոխվում:	Կարս, № 31(31)

1	2	3	4	5	6	7
Կարգվեստ, գորգ	3.	Օ _ա	«Վեզիրի ախշիզն ու թագավորի տղերը»	Կարս	Գորգի վրա նստելով՝ թագավորի տղաները անմիջապես հասնում են հիվանդ աղջկա մոտ:	Կարս, № 22(22)
	4.	Օ _ա	«Ծամծուն»	Վան-Վասպուրական	Գորգի վրա նստելով՝ հերոսը օդով անմիջապես ցանկացած տեղն է տեղափոխվում:	ՀԺՀ XIV, № 4
Թաշկինակ	1.	Օ _ա	«Ձարգանդ թագավորի աղջիկը»	Շիրակ	Թաշկինակի վրա նստելով՝ պատավը սլանում է հերոսի հետևից:	ՀԺՀ IV, № 7
Մոմակալ, աշտանակ	1.	Օ _ա	«Ասլան թաքավոր»	Այրարատ	Փայտիկով մոմակալին խփելու դեպքում, հերոսն ստանում է ցանկացած բանը:	ՀԺՀ I, № 15
	2.	Օ _ա	«Չոփչու հեքիաթը»	Այրարատ	Աշտանակի յուրաքանչյուր ճյուղի վրա մոմ դնելուց հետո տարբեր հրաշքներ են կատարվում. հրաշքն անհետանում է մոմը ճյուղի վրայից հանելուց հետո:	ՀԺՀ I, № 25
	3.	Օ _ա	«Քաջիկի հեքիաթը»	Կարս	ա) Մոմակալին հրամայելիս, ուտելիք է հայտնվում սեղանի վրա: բ) Աշտանակի երկու ճյուղերից մեկը վառելիս կառուցում է, մյուսը վառելիս հուրփերիներն են նվազում ու պարում:	Կարս, № 14(14)
Կանթեղ	1.	Օ _ա	«Ոսկի կանթեղ»	Վան-Վասպուրական	Ոսկի կանթեղը շորով սրբելիս հերոսի առաջ կանթեղի յոթ ծառաներն են կանգնում և նրա ցանկությունը կատարում:	ԱՀ XXII
Քար	1.	Օ _ա	«Մերջանի հեքիաթը»	Այրարատ	Հերոսուհին հղիանում է թանկարժեք քարից և ոչ սովորական տղա է ունենում	ՀԺՀ I, № 16
	2.	Օ _ա	«Ճիխկո»	Տավուշ-Իջևան	Հերոսուհին եղբոր շորերը վանայիս, գրպանում մի ուլունք է գտնում, ձեռքերը թաց են լինում, դնում է բերանը, կուլ է տալիս և հղիանում:	ՀԱԲ 25, № 40(40)
	3.	Օ _ա	«Կոմբալ տու...»	Այրարատ	Հերոսը, քարը դնելով լեզվի տակ, հրամաններ է տալիս:	ՀԺՀ II, № 7

1	2	3	4	5	6	7
Խնձոր	1.	Օ _ա	«Ասլան-բալասի»	Գուգարք (Լոռի)	Խնձորը անժառանգ թագավորին տղա է պարգևում:	ՀԺՀ VIII, № 22
	2.	Օ _ա	«Շահ Յուսուֆի հեքայթը»	Կարս	-''-	Կարս, № 7(7)
	3.	Օ _ա	«Բերդակ թաքավոր»	Այրարատ	Դերվիշը ծոցում խնձոր է պահում, որի մեջ կին է ամփոփված: Այդ կինն իր հերթին ծոցի խնձորի մեջ սիրեկանին է պահում:	ՀԺՀ I, № 10
	4.	Օ _ա	«Ամիր-Շամիրի հեքայթը»	Այրարատ	Հրաշագործ խնձորը երիտասարդություն է բերում:	ՀԺՀ I, № 19
	5.	Օ _ա	«Վեզիրի ախյիզն ու թագավորի տղերը»	Կարս	Անմահական խնձորը բուժում է շունչը փչող աղջկան:	Կարս, № 22(22)
	6.	Օ _ա	«Արզար թաքավոր»	Այրարատ	Թագավորն իր որդուն փրկելու համար հերոսին անմահական խնձոր է տալիս:	ՀԺՀ I, № 4
	7.	Օ _ա	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Խնձորը ուտելով՝ հերոսը էշ է դառնում	Կարս, № 25(25)
Տանձ	1	Օ _ա	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Տանձը ուտելով՝ էշը մարդ է դառնում:	Կարս, № 25(25)
Թուզ	1	Օ _ա	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Սև թուզը ուտելով՝ հերոսը կանգնում է գլխի վրա, սպիտակը ուտելով վերադառնում է ելման դրությանը:	ՀԺՀ III, № 33
Ասեղ	1.	Օ _ա	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղարքունիք	Ասեղը գցելիս փշեր են բուսնում:	ՀԱԲ 14, № 6(14)
	2.	Օ _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Ասեղը կախարդի կոպից հանելու դեպքում նա անտեսանելի է դառնում:	ՀԱԲ 16, № 2(2)
Խնդի	1.	Օ _ա	«Առջի տղի նաղը»	Այրարատ	Պառավը հրաշագործ խնդու միջոցով մի ժամում (սև օձով մտրակելով) անցնում է ծովի մյուս կողմը:	ՀԺՀ I, № 9
Կարաս	1	Օ _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Կախարդ պառավը կարասի միջոցով թոցնում է հերոսուհուն:	ՀԱԲ 16, № 2(2)
Կուժ	1	Օ _ա	«Թագավորի պզտի տղեն»	Կարս	Կժի գինին խմելուց հետո այն էլի լցվում է:	Կարս, № 2(2)
Թաս	1	Օ _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Պղնձե թասը ջրով լցնելիս այն ոսկի է դառնում:	ՀԱԲ 16, № 2(2)

1	2	3	4	5	6	7
Տիկնիկ	1.	Օ _ա	«Սափուր-սափուր խրջիկ»	Բուլանըխ	Հերոսուհին տիկնիկին պատմում է գլխի եկած ամեն ինչ. տիկնիկը հազար կտոր է լինում, որի արդյունքում հերոսը հասկանում է, որ խաբվել է և ամուսնանում է հերոսուհու հետ:	ՀԺՀ XI, № 37
	2.	Օ _ա	«Սամուր-սամուր խրծիկ»	Մուշ-Բուլանըխ	-,-	ՀԺՀ X, № 19
	3.	Օ _ա	«Լւնքընքու խրծիկ»	Վան-Վասպուրական	-,-	ՀԺՀ XIV, № 15
	4.	Օ _ա	«Խյար բլրուկի ախշիկը»	Տավուշ-Իջևան	Տիկնիկը հերոսուհուն պատմում է հերոսուհու գլխի եկածը. հերոսը հասկանում է եղելությունը:	ՀԱԲ 25, № 8(8)
Եղջուր	1	Օ _ա	«Մուրզի հեքիաթը»	Այրարատ	Եղջուրը փչելու դեպքում մի կողմից զորք է դուրս գալիս, մյուս կողմից՝ երաժիշտներ:	ՀԺՀ I, № 24
Սանր	1	Օ _ա	«Անժառանգ թաքավոր»	Գեղարքունիք	Փայտե սանրը գցելիս անտառ է բռնում:	ՀԱԲ 14, № 6(14)
Շավար	1	Օ _ա	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Շավարը հերոսին անտեսանելի է դարձնում:	ՀԺՀ III, № 33
Բարձ	1	Օ _ա	«Քեշիշ լեռը»	Մուսա լեռ	Հերոսը բարձը թևի տակ դնելիս հրաշագործ ձի է հայտնվում առաջը:	ՀԱԲ 16, № 2(2)
Ձեռքի երկանք	1	Օ _ա	«Վըսկեքյաքուկ տղան»	Ղարադաղ	Ձեռքի երկանքը պտտելիս հերոսը ձեռք է բերում սրտի ուզածը:	Ղրդ, № 2(2)
Շվի, դուդուկ	1.	Օ _ա	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Շվին փչելով՝ հերոսի մոտ հայտնվում է հրաշագործ ձի:	ՀԺՀ III, № 33
	2.	Օ _ա	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Դուդուկը փչելով՝ հերոսի առաջ զորք է հայտնվում	Կարս, № 25(25)
Քսակ	1.	Օ _ա	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	Այրարատ	Հերոսի աշխատած սև փողերը սպիտակում են:	ՀԺՀ III, № 33
	2.	Օ _ա	«Դունյա Գյոզալի»	Կարս	Քսակն ամեն անգամ ծոցը դնելով՝ մեջը մի ոսկի է հայտնվում:	Կարս, № 25(25)

ՀԱՎԵԼՎԱԾ ԵՐՐՈՐԴ. ՀԵՔԻԱԹԻ ՀԵՐՈՍԻ ՕԳՆԱԿԱՆՆԵՐԻ ՔԱՆԱԿԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ

Ուսումնասիրության համար ընտրված 220 հեքիաթների՝ ըստ տիպերի և գործառույթների դասակարգված գլխավոր հերոսի օգնականների քանակական վերլուծության արդյունքներն արտացոլված են աղյուսակ 3.-ում: Աղյուսակում բերված են մարդ և մարդակերպ խորհրդատուների ($Խ_{\sigma}$) ու նվիրատուների ($Ն_{\sigma}$), կենդանի և թռչուն խորհրդատուների ($Խ_{\psi}$) ու նվիրատուների ($Ն_{\psi}$), բնաշխարհը ներկայացնող խորհրդատուների ($Խ_{\rho}$) ու նվիրատուների ($Ն_{\rho}$), գերբնական հատկություններով օժտված օգնականների (O_{σ}), հրաշագործ առարկաների (O_{ω}), հրաշագործ կենդանիների (O_{ψ}) առկայությունն ընտրված հեքիաթներում: Հեքիաթի հերոսի օգնականների ընդհանուր թիվը (605) ցույց է տալիս, որ ընտրված հեքիաթներում հանդիպում են մեկ կամ ավելի օգնականներ (Տավուշ-Իջևան տարածաշրջանի «Խազոզլու հեքիաթը»-ում օգնականների թիվը 16 է):

Հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ ընտրված 220 հեքիաթներում առավելապես հանդիպում են խորհրդատուները ($Խ_{\sigma}+Խ_{\psi}+Խ_{\rho}=317$): Նվիրատուները բաշխված են հետևյալ կերպ՝ $Ն_{\sigma}+Ն_{\psi}+Ն_{\rho}=169$: Խորհրդատուների մեծ թիվը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ ոչ բոլոր խորհրդատվություններն են ուղեկցվում նվիրատվությամբ, թեպետ երբեմն նվերը՝ հրաշագործ առարկան, հերոսը կարող է օգտագործել առանց խորհուրդի: Քննության առնված այն հրաշագործ առարկաները, որոնք նպաստում են հերոսի գործողություններին, հանդես են գալիս ընտրված հեքիաթների 10%-ում (22 հեքիաթ):

Գերբնական հատկություններով օժտված գործող անձինք (O_{σ}) հանդես են գալիս ընտրված հեքիաթների 5%-ում միայն (11 հեքիաթ):

Ընդհանուր առմամբ ուսումնասիրվել են հեքիաթի հերոսի 605 նվիրատուներ, խորհրդատուներ, գերբնական հատկություններով օժտված ուղեկիցներ և հրաշագործ առարկաներ:

Հ/հ	Հեքիաթ	Խճ	Նճ	ԽԿ	ՆԿ	ԽՄ	ՆՄ	Օճ	ՕՄ	ՕԿ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	«Հագարան բլբուլ կամ Ալո-Դինոյի նաղլը»	4	-	2	-	-	-	-	-	-
2	«Շխտ թագավորի հեքիաթը»	3	-	-	1	-	-	-	-	-
3	«Քոչար»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
4	«Հագարան բուբուլը»	3	-	1	-	-	-	-	-	-
5	«Նաչար-Օղլու հեքիաթը»	3	1	-	-	-	-	1	-	-
6	«Շրդկշրդկան շապիբլ»	2	1	-	-	1	-	-	3	-
7	«Ըրք խրոտլ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
8	«Չոբաշը»	3	-	-	-	-	-	-	-	-
9	«Ղուշ-փարին»	3	1	1	-	-	-	-	2	-
10	«Վրսկըրյանքիլ տղի հեքիաթը»	3	-	1	1	-	-	-	-	-
11	«Դուզ վրերթըմ ոստողնին»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
12	«Սոյլամազ խանըմի հեքիաթը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
13	«Աղունիկի հեքիաթը»	1	-	1	1	-	-	-	-	-
14	«Վարդիթեր»	-	1	1	1	-	-	-	-	-
15	«Դայի Տոպան»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
16	«Օխթ ախպոր քուրը»	3	-	1	1	-	-	2	-	-
17	«Անա թաքավորի հեքիաթը»	4	1	1	-	-	-	-	1	-
18	«Շահ Իսմայիլի հեքիաթը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
19	«Հովոն»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
20	«Թագավորի աղջկա և գող Ասլանի հեքիաթը»	2	-	-	-	-	-	-	-	-
21	«Հալալ աշխատանքը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
22	«Արգար թաքավոր»	2	2	1	-	1	-	-	2	-
23	«Ճակտի գլիր»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
24	«Աննահական ճուր պիրող տղեն»	3	-	2	-	-	-	-	-	-
25	«Քաջանց թաքավորը»	4	-	1	-	-	-	-	-	-
26	«Կոստիան թագավորի տղեն»	1	-	2	2	-	-	-	-	-
27	«Վրսկեքյաքուլ տղան»	2	-	-	-	-	-	-	2	-

Հ/հ	Հեքիաթ	Խճ	Նճ	ԽԳ	ՆԳ	ԽՄ	ՆՄ	Օճ	ՕՄ	ՕԳ
28	«Ձուկ տղան»	2	1	-	-	-	1	-	-	-
29	«Ջրհանի հեքիաթը»	2	-	2	1	-	-	-	-	-
30	«Ահմադե Լավանի»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
31	«Արա Գեղեցիկ»	3	2	-	-	-	-	-	-	-
32	«Թագավորի աղջկա հեքիաթը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
33	«Թաքավերին տղան»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
34	«Ոսկի կանթեղ»	-	1	-	-	-	-	-	2	-
35	«Վիշապ և Վաթան ու Բաթան»	2	-	1	-	-	-	-	-	-
36	«Խորհրդառու երեք եղբայրները»	3	1	-	-	-	-	-	-	-
37	«Ուստա Մուրատ»	3	-	-	-	-	-	-	-	-
38	«Շիրին շահ»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
39	«Հագե-Դիլարի հեքիաթը»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
40	«Յաշիֆիդան և Չնաշխարիկ»	4	1	-	-	-	-	-	1	-
41	«Ժուշկին գեներալի հեքիաթը»	1	-	-	-	-	-	-	1	-
42	«Կրտսեր եղբայրն ու Անջան դևը»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
43	«Գյոռ Գույոն»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
44	«Ալեքսիանոս և Լյուդվիկ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
45	«Էրկու կրճուճ օսկին»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
46	«Յաշոյլանի հեքիաթը»	3	2	-	-	-	-	-	-	-
47	«Աղեկութեն՝ աղեկութնից կլնի»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
48	«Ավջի Ահմադի տղան»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
49	«Անխիղճ թաքավորի, խելոք Վարթանի ու հիրա խոր խեքիաթը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
50	«Բախտով մարթ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Գազգար	1	-	-	-	-	-	-	-	-
52	«Հախի ու Նահախի հեքիաթը»	2	-	-	-	-	-	-	-	-
53	«Դույնա Գյուզալը»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
54	«Օհան զոնչպարի տղի հեքիաթը»	1	1	-	-	-	1	-	3	-

Հ/հ	Հեքիաթ	Խձ	Նձ	ԽԿ	ՆԿ	ԽՄ	ՆՄ	Օձ	ՕՄ	ՕԿ
55	«Շիրին շախ, Պարսակ շախ, Տեղին շախ»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
56	«Գարաբյուրյուկի հեքիաթ»	3	1	-	-	-	-	-	-	-
57	«Շեն թակավոր»	1	-	1	1	-	-	-	1	-
58	«Թաքավորն ու իրան իրեք տղեն»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
59	«Խազզոլու հեքիաթը»	3	6	2	2	-	-	3	-	-
60	«Ասլանգաղեի հեքիաթը»	1	1	1	1	-	-	4	-	-
61	«Մուրգի հեքիաթը»	1	1	3	1	-	-	-	1	1
62	«Դյունյա Գոզալի»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
63	«Թաքավորի պուճուր տղեն ու Դրմզի Փոլադը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
64	«Փիրմուրադի հեքիաթը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
65	«Ուհան աշրղն ու քոսեն»	2	-	1	-	-	-	-	-	-
66	«Թագավորի իրեք տղեկներ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
67	«Անթիու աշխարք էրթցող տղան»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
68	«Ուտները կտրած աղջիկը»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
69	«Անմահական խնձոր»	3	1	1	1	-	-	-	-	-
70	«Վրէսկէ խրնձորը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
71	«Թաքավորի տղեն ու գմրույթ դուշը»	2	-	1	1	-	-	-	-	-
72	«Վրէսկէ խրնձորը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
73	«Սինամահավը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
74	«Ոսկե քաքուլ տղի հեքիաթը»	2	2	-	3	-	-	-	4	-
75	«Ասլան-Բալասի»	4	1	1	1	-	-	-	1	-
76	«Ջեյրան-օղլի»	-	1	1	-	-	-	-	-	-
77	«Դավթի հեքիաթը»	1	1	1	3	-	-	-	-	-
78	«Փիր-Վալի»	-	-	1	1	-	-	-	-	-
79	«Թաքավորի սանիկը»	1	1	1	1	-	-	-	-	-
80	«Հալվաչու հ'աշկերտը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
81	«Ըյարի հեքիաթը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
82	«Իմաստուն հավըրը»	2	-	-	-	-	-	-	-	-
83	«Մարդիս փողի համար են պատվում»	1	1	-	-	-	-	-	4	-
84	«Արևհատ և օձամանուկ»	-	1	-	-	-	-	-	-	-

Աղյուսակ 3.-ի շարունակություն

Հ/հ	Հեքիաթ	Խճ	Նճ	ԽԿ	ՆԿ	ԽՄ	ՆՄ	Օճ	ՕՄ	ՕԿ
85	«Օխձը տրդան»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
86	«Տտոմը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
87	«Գյուլշանի հեքիաթը»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
88	«Ասլան-Ղրոասլան»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
89	«Խոսրով-շահ»	1	3	1	-	-	-	-	-	-
90	«Նալ թագավորի հեքիաթը»	1	-	-	1	-	-	-	-	-
91	«Էնա բունիզի»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
92	«Աստուծ գլիդան ա՝ հինչ ա անում»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
93	«Աստված ձեր խերն ի»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
94	«Երեք եղբայր»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
95	«Ջարգանդ թագավորի աղջիկը»	2	1	2	1	1	-	-	1	-
96	«Մարթ օտող ախճիգլը»	2	1	1	1	1	-	-	-	-
97	«Քաջիկի հեքիաթը»	3	1	-	-	-	-	-	1	-
98	«Հազարի բլբլուլ»	1	-	1	-	-	-	-	-	-
99	«Հազարան բլբլուլը»	1	1	1	-	-	-	-	-	-
100	«Հարամբաշու հեքիաթը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
101	«Քառասուն աղջկա հեքիաթը»	1	-	1	-	-	-	-	-	-
102	«Էրագ տենող աշկերտը»	2	-	-	-	-	-	-	-	-
103	«Դանի Մուրադ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
104	«Հոր տված երեք խրատը»	2	1	-	-	-	-	-	-	-
105	«Ծկան կլոխ չի է, թաքավորի ախչկա կլոխ ա»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
106	«Գագիկ թաքավերը»	1	2	-	-	-	-	-	-	-
107	«Թագավորի բաղը»	1	1	-	-	-	-	-	2	-
108	«Ջանսրգը»	-	1	-	1	-	-	-	-	-
109	«Թակյաուրը շարդիիր»	2	-	-	-	-	-	-	-	-
110	«Չոփճու տղի հեքիաթը»	2	-	-	1	-	-	-	-	-
111	«Շահ Յուսուֆի հեքիաթը»	1	-	2	2	-	-	-	1	-
112	«Անժառանգ թաքավոր»	1	1	1	1	-	-	-	2	-
113	«Սեյրի շանդանը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
114	«Միսակի խեչնաթը»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
115	«Ջոմշուդն ու Մոմշուդը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
116	«Պողոս-Պետրոսի և շամտանի խեքյաթը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-

Աղյուսակ 3.-ի շարունակություն

Հ/հ	Հեքիաթ	Խճ	Նճ	ԽԳ	ՆԳ	ԽՄ	ՆՄ	Օճ	ՕՄ	ՕԳ
117	«Ձանջիկ կուան»	1	2	-	-	-	-	-	-	-
118	«Խյար բլբույի ախշիկը»	1	-	-	-	-	-	-	1	-
119	«Հելուզակ թագուհին»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
120	«Կտրեջ դղան»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
121	«Ամիր-Շամիրի հեքիաթը»	2	1	2	2	-	-	-	1	-
122	«Առջի տղի նաղը»	-	1	-	-	-	-	1	3	-
123	«Գորտան հեքիաթ»	1	2	-	-	-	-	-	-	-
124	«Քեշիշ լեռը»	2	-	1	-	-	-	-	7	-
125	«Թագավորի պզտի տղեն»	1	-	1	-	-	-	-	3	-
126	«Ձմրուխտ դուշը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
127	«Իրեք քոսա ու տուն ալիրող Հարոն»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
128	«Խելք ծախող»	2	1	-	-	-	-	-	-	-
129	«Կյեղացու ախշիկ ընչոխ իլավ թանկաուրը կնիկ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
130	«Փառչա-Փահլըվան»	-	1	1	-	-	-	-	-	-
131	«Նոխուտի քաչալ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
132	«Հնարագետ քաչալը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
133	«Անրսկյան կրնիկ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
134	«Բախտի հետևից ման եկողը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
135	«Տերտրոչ ախշիկ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
136	Լավոզ, Համրդ	1	-	-	-	-	-	-	-	-
137	«Դունյա Գյոզալը»	-	-	1	-	-	-	-	-	-
138	«Հրեղեն ծին»	-	-	-	1	-	-	-	-	-
139	«Հուրի թաքավորի ախշկա հեքիաթը»	-	-	1	-	-	-	-	-	-
140	«Պճի հեքիաթը»	-	-	1	-	-	-	3	-	-
141	«Տղա դարձող ախշիկը»	-	-	1	-	-	-	-	-	-
142	«Դարվեշի ու աղջկներու հեքիաթ»	2	1	1	1	-	-	-	-	-
143	«Սինամ թագավորի հեքիաթը»	-	-	1	1	-	-	-	1	-
144	«Սինամ թագավորի խեքիաթը»	-	-	1	1	-	-	-	1	-
145	«Կարապետ-բեկի հեքիաթը»	1	-	-	1	-	-	-	-	-

Աղյուսակ 3.-ի շարունակություն

Հ/հ	Հեքիաթ	Խ _ճ	Ն _ճ	Խ _Կ	Ն _Կ	Խ _ա	Ն _ա	Օ _ճ	Օ _ա	Օ _Կ
146	«Քյասիբ մարթին հաքյաթը»	-	-	-	1	-	-	-	4	1
147	«Մղղոսոն նաղլը»	-	-	-	1	-	-	-	-	-
148	«Սաբրլորդեն քուօրը»	-	-	1	-	-	-	-	-	-
149	«Դունյա Գյոզալի»	2	1	-	-	-	1	-	4	-
150	«Հորթարածի հեքիաթը»	1	-	-	-	-	1	-	-	-
151	Ասլան-բալասուն հաքյաթը	-	-	-	-	-	-	3	-	-
152	«Առչի տղեն»	-	-	-	-	-	-	2	-	-
153	«Ավչու տղի հեքիաթը»	1	1	-	1	-	-	5	-	-
154	«Չոփչին»	-	-	2	1	-	-	-	1	-
155	«Կատվու թալիֆ»	-	-	2	1	-	-	-	1	-
156	«Շահենշահ և Սալվի»	1	-	1	-	-	-	-	3	-
157	«Վեզիրի ախշիզն ու թագավորի տղեքը»	-	-	-	-	-	-	-	2	-
158	«Կոմբալ տու...»	-	-	-	-	-	-	-	4	-
159	«Իմաստուն իծի հեքիաթը»	1	-	1	-	-	-	-	-	2
160	«Կտրիչ տղան»	4	2	-	-	-	-	-	1	-
161	«Մարթակեր ախշիկ»	1	2	1	-	-	-	-	-	-
162	«Չազոն ինան Ասմար»	2	-	-	-	-	-	-	-	-
163	«Թաքավորի տղան»	2	3	-	-	2	-	-	-	-
164	«Ծամծուն»	-	2	-	-	-	-	-	2	-
165	«Օծ-մայիլ»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
166	«Հաբրմանի հեքիաթը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
167	«Օծ-Մանուկ և Արին-Արմանեյին»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
168	«Օծ-մանուկին հաքյաթը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
169	«Միրզա Մահմուտի հեքիաթը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
170	«Օծ-մանուկ, վարթ-մանուկ»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
171	«Հաբրմանի»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
172	«Միթիլ-խավք»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
173	«Արագը կադարվալ ա»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
174	«Տղում ախշիկ»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
175	«Քյուսմ, քյուսմ սև օծին»	-	1	-	1	-	-	-	-	-
176.	«Թանջյուման խաթուն»	-	2	1	1	-	-	-	-	-
177	«Մարդակերպ ծուկը»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
178	«Եղնր աղշիգ»	-	1	-	-	-	-	-	-	-

Աղյուսակ 3.-ի շարունակություն

Հ/հ	Հեքիաթ	Խճ	Նճ	ԽԿ	ՆԿ	ԽՄ	ՆՄ	Օճ	ՕՄ	ՕԿ
179	«Անմախ աշխար»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
180	«Կտրիճ և դև»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
181	«Կարմիր կովի խեղճաթը»	-	1	1	1	-	-	-	-	-
182	«Դարվիշին խոխերքը»	2	1	-	-	-	1	-	1	-
183	«Օխտը ախպեր, մի քուր»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
184	«Ջիբրաել-խրդրը Նահին»	2	1	-	-	-	-	-	-	-
185	«Անկինը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
186	«Հրեղան ծին»	2	-	-	-	-	-	-	-	-
187	«Գոլ-Բարին»	2	1	-	-	-	-	-	-	-
188	«Քառասուն գլխանէ նառադէվը»	1	1	-	-	-	-	-	-	-
189	«Լճաբնաբու խրոծիկ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
190	«Խեղճաթ Ըննո-Դոնոյի մասին»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
191	«Թոռչու տղեն»	1	-	-	-	-	-	4	-	-
192	«Մահ չուզող տղան»	-	2	-	-	-	-	-	-	-
193	«Փետե ծին»	-	1	-	-	-	-	-	-	-
194	«Իր հարսին աչք դնող թաքավորը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
195	«Իմաստուն տիրացուն»	2	-	-	-	-	-	-	-	-
196	«Քեռին ու խարզեն»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
197	«Թափումի հեքաթը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
198	«Գարաքնաքնի հեքաթը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
199	«Թաքավորի հրամանը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
200	«Մեծի խորությունը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
201	«Թիթեռ մորաքույրը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
202	«Մախքէ»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
203	«Չոր-Չարուխի հեքիաթը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
204	«Բլբլույ դաստա»	-	1	1	1	-	-	-	-	-
205	«Քյոսի, թուփալի ու քոռի նաղը»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
206	«Դժխոյն Հեղինե և Գիքոն»	1	-	-	-	-	-	-	-	-
207	«Պոլոտ կյով»	-	-	1	-	-	-	-	-	-
208	«Աղվեսի պասը»	-	-	1	-	-	-	-	-	-
209	«Ձուկ տղեն»	-	-	1	-	-	-	-	-	-
210	«Ասլան թաքավոր»	-	-	1	1	-	-	-	2	-
211	«Ըոնես չկոնա ծոռու մալ ուտա»	-	-	-	1	-	-	-	-	-

Աղյուսակ 3.-ի շարունակություն

Հ/հ	Հեքիաթ	Խ _ձ	Ն _ձ	Խ _կ	Ն _կ	Խ _ա	Ն _ա	Օ _ձ	Օ _ա	Օ _կ
212	«Մուխսու հեքիաթը»	-	-	-	1	-	-	-	-	-
213	«Բադրխանե Միրան»	-	-	1	-	-	-	-	1	-
214	«Բառվու թոռ»	-	-	-	1	-	-	-	-	-
215	«Սամուր-սամուր խրճիկ»	-	-	1	-	-	-	-	1	-
216	«Յոթ տարվան մեռել»	-	-	-	-	1	-	-	-	-
217	«Սափուր-սափուր խրցիկ»	-	-	-	-	1	-	-	1	-
218	«Աստղ ջուկող, հոտ քաշող, դոչաղ, լողնորդ»	-	-	-	-	-	-	2	1	-
219	«Մերջանի հեքիաթը»	-	-	-	-	-	-	-	1	-
220	«Ճիխկո»	-	-	-	-	-	-	-	1	-
221	«Բերդակ թաքավոր»	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Ընդամենը	237	112	72	52	8	5	30	85	4	-